

TÁRSADALOM & POLITIKA

☞ A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI DISKURZUS FOLYÓIRATA ☞

A TARTALOMBÓL

EURÓPAI ISMERETEK

A kudarcot vallott 1994-es EU-népszavazás Norvégiában

NEMZETKÖZI POLITIKA

Luzofón integrációs törekvések – a CPLP és a PALOP

BIZTONSÁGPOLITIKA

A dzsihadista terrorizmus biztonságpolitikai háttere

REGIONÁLIS TANULMÁNYOK

Venezuela gazdaságpolitikája – a Chávez-évek

GONDOLAT

Balogh András: Keserű megjegyzések az Európai Unióról

Schöpflin György: Európa sokrétű dilemmái

RECENZÍÓ

Teremtő rombolás ellenőrzött keretek között

(Roubini: Crisis Economics)

INTERJÚ

Magyarics Tamás, a Külügyi Intézet igazgatója

TÁRSADALOM & POLITIKA

☞ A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI DISKURZUS FOLYÓIRATA ☞

☞ VII. ÉVFOLYAM, 1-2. SZÁM ☞

A KÖTET MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA:

TÁRSADALOM & POLITIKA

☞ A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI DISKURZUS FOLYÓIRATA ☞

SZERKESZTŐSÉG

CSICSMANN LÁSZLÓ

FEHÉR ZOLTÁN

HEGEDŰS DÁNIEL

HOLNDONNER RÓBERT LÁSZLÓ (FŐSZERKESZTŐ)

HOSSZÚ HORTENZIA

INCZE NIKOLETTA

KEMÉNY JÁNOS

KRIZMANITS JÓZSEF (FELELŐS SZERKESZTŐ)

TAKÁCS VIKTÓRIA ÁGNES

TAMÁS VERONIKA (FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES)

TÜRKE ANDRÁS ISTVÁN

VELICH KATALIN

TANÁCSADÓ TESTÜLET

BALOGH ANDRÁS

BAYER JÓZSEF

BIHARI MIHÁLY

CSIZMADIA ERVIN

FRICZ TAMÁS

KÖRÖSÉNYI ANDRÁS

LÁNCZI ANDRÁS

NAVRACSICS TIBOR

PACZOLAY PÉTER

SIMON JÁNOS

STUMPF ISTVÁN

SZÉKELY GÁBOR

VIDA ISTVÁN

© SZERKESZTŐSÉG

© BALOGH ANDRÁS, FÁBIÁN ÁDÁM, HOLNDONNER RÓBERT LÁSZLÓ – KRIZMANITS JÓZSEF, HOSSZÚ HORTENZIA, MAGYARICS TAMÁS, NOVA ESZTER, SCHÖPFLIN GYÖRGY, SCHRIFERT ÁDÁM, SZABÓ JÁNOS LAJOS, VOGEL DÁVID, VOLLER-SZENCI ILDIKÓ

TÁRSADALOM & POLITIKA 2011/1-2.

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ	4
EURÓPAI ISMERETEK	
SZABÓ JÁNOS LAJOS: A kudarcot vallott 1994-es EU-népszavazás Norvégiában: az elutasítás okai és érvrendszerei	7
NEMZETKÖZI POLITIKA	
VOLLER-SZENCI ILDIKÓ: A háború, mely soha nem volt igazolt. Számadás a Szovjetunió afganisztáni háborújáról az igazságos háború elméletének szemszögéből	34
SCHRIFBERT ÁDÁM: Luzofón integrációs törekvések – a Portugál Nyelvű Országok Közösségének vállalkozása Afrikában	60
HOSSZÚ HORTENZIA: A kínai karizma: a panda-diplomácia	79
BIZTONSÁGPOLITIKA	
FÁBIÁN ÁDÁM: A dzsihádisták terrorizmus szervezeti változásai és pszichológiai háttere	94
REGIONÁLIS TANULMÁNYOK	
VOGEL DÁVID: Venezuela gazdaságpolitikája – a chávez-i évek	127
GONDOLAT	
BALOGH ANDRÁS: Keserű megjegyzések az Európai Unióról	142
SCHÖPFLIN GYÖRGY: Európa sokrétű dilemmái	147
RECENZÍÓ	
NOVA ESZTER: Teremtő rombolás ellenőrzött keretek között (Roubini: Crisis Economics)	151
INTERJÚ	
HOLNDONNER RÓBERT LÁSZLÓ – KRIZMANITS JÓZSEF: Magyarics Tamás, a Magyar Külügyi Intézet igazgatója	164
CONTENTS	188

Tisztelt Olvasó!

A Társadalom & Politika folyóirat tavaly ünnepelte fél évtizedes jubileumát, e kötet megjelenésével pedig immáron elmondhatjuk, hogy több mint másfél tucatnyi számmal gazdagítottuk a hazai társadalomtudományi diskurzust. Ennek során a társadalomtudományok szélesebb értelemben vett köréből válogatva törekedtünk minél több olyan írás megjelentetésére, amelyek relevanciájukkal, tudományosságukkal és nyelvezetükkel a szűk szakmai és a társadalomtudományok iránt fogékony laikus olvasóközönség érdeklődésére egyaránt számot tartottak. Úgy gondoljuk, hogy a társadalomtudományokat művelő fiatal kutatók, egyetemi és doktorandusz hallgatók körében a folyóirat nemcsak hiánypótló publikációs felületet nyitott, de a köréje szerveződő szakmai-közéleti rendezvények révén élő fórumul is szolgált. Ezek miatt is sajnálatos módon azonban, a Társadalom & Politika jövőbeni megjelenése bizonytalanná vált, és nem kizárt, hogy szüneteltetni leszünk kénytelenek tevékenységünket – ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy szerkesztőségünk távlati célja mindenképp az, hogy lehetőségeinket feltérképezve módot találjunk a folytatásra, a további rendszeres megjelenésre...

Jelen kötetünkben hét fiatal kollégánk igen igényesen megírt hat tanulmányával és egy recenziójával, két országosan és nemzetközileg is jegyzett társadalomtudós és közéleti személyiség „Gondolat-ébresztő” írásával, valamint egy tartalmas interjúval jelentkezünk. A sort Szabó János Lajos az 1994-es norvég EU-népszavazás háttérét bemutató írása nyitja Európai tanulmányok rovatunkban: a számos táblázattal és térképpel statisztikailag jól alátámasztott, adatdús tanulmány egyszerre ad átfogó képet a norvég társadalom és a norvég politikai elit viszonyulásáról az Európai Unióhoz, illetve ennek alapján részletes elemzést a népszavazás eredményeiről. Nemzetközi politika rovatunk ezúttal három tanulmányt is tartalmaz, amelyek közül az első Voller-Szenci Ildikónak „A háború, amely soha nem volt igazolt” című tanulmánya, amelyben a szerző az igazságos háború teóriájának alaptételeiből kiindulva, szilárd elméleti alapokról, a szempontrendszerét következetesen végigvívve vizsgálja az afganisztáni szovjet megszállást, nem csekély aktualitásokra rámutatva a jelenlegi nemzetközi szerepvállalás vonatkozásában is – a cikk egyik keletkezéstörténeti kuriózuma továbbá, hogy eredetileg egy Harvard-kurzusra készült. Schriffert Ádám a hazai szakirodalomban talán relatíve kevesebb teret kapó kérdést járt körül írásában, amely azonban nemcsak

szűk tárgyát, vagyis „Luzofóniát” és az azt a nemzetközi porondon megtestesítő szervezetet, a Portugál Nyelvű Országok Közösségét mutatja be tényszerű korrektséggel, de a nemzetközi tér e sajátos képződményeinek, a volt gyarmattartók és gyarmatok nyelvi integrációs alapon működő szervezeteinek a feltérképezése irányában is relevanciával bír. Hosszú Hortenzia cikkének tárgya szintén egyfelől igazi egzotikum, másfelől viszont a diplomáciai eszköztár egy mindinkább teret nyerő szegmensének, a „közéleti diplomáciának” egy illusztratív példáját mutatja be: a tanulmány korunk egyik legdinamikusabban felemelkedő ázsiai hatalmának, Kínának a „panda-diplomácia” névvel aposztrofált bevett gyakorlatát ismerteti, történelmi háttérrel és a témához kötődő biológiai leírással egyaránt színesítve – és részben kínai nyelvű, Pekingből fellelhető forrásokra támaszkodva. Biztonságpolitika rovatunk Schriffert Ádám „A dzsihádisták terrorizmus szervezeti változásai és pszichológiai háttere” című írásának biztosított felületet: mint ahogy a címből is kiolvasható, a szerző korunk egyik legaktuálisabb biztonságpolitikai kérdésének vizsgálatára vállalkozott – kurrens és hiteles forrásokra, a legfrissebb kutatási eredményeket tartalmazó elméleti munkákra támaszkodva és eredeti, önálló észrevételeket is közölve. A széles spektrumon publikáló szerző, Vogel Dávid nálunk megjelenő elemzése ezúttal Venezuela chávez-i éveinek gazdaságpolitikáját mutatja be, különös tekintettel azok külpolitikai és társadalompolitikai relevanciával bíró elemeire – az írást kiváltó tanulságos lehet elolvasni egy korábbi számunkban a belarusz külpolitika perspektívájáról szóló elemzéssel együtt, részben a kétoldalú kapcsolatok másik végpontjának, részben a rokonítható politikai berendezkedésnek az összevetése céljából. Gondolat rovatunkban ezúttal a hazai politikai élet két meghatározó szemben álló táborához tartozó, de mindkét oldalon szakmailag kölcsönösen elismert egy-egy tagjától, két „veterán” történész-politológus, diplomata, politikus személyiségtől, Balogh Andrásról, illetve Schöpflin Györgytől olvashatunk egy-egy sommás írást az Európai Unió múltjáról-jelenéről-jövőjéről – talán meglepő, talán törvényszerű, de mindenesetre figyelemre méltó, hogy a két „esszé” több meglátásban is egyetértően osztozik. Nova Eszter – terjedelmében, szerkezetében és tartalmában egyaránt – majdhogynem önálló tanulmánynak is beillő recenziójával folyóiratunkban nagy örömmel adtunk helyet újból a gazdaságtannak, aminek főbb fogalmait és tételeit oly fontosnak tartjuk ismerni minden társadalomtudományokkal foglalkozó ember számára; a szerző munkáját elolvastva nemcsak a Nouriel Roubini vezető amerikai közgazdász nevével fémjelzett és komoly visszhangot kiváltó 2010-es könyv, a „Crisis Economics” főbb téziseit ismerhetjük meg, de azokat pozícionálni tudjuk a meghatározó közgazdaságtani iskolák és kortárs közgazdászok nézeteihez-nézetrendszerihez képest is. Kötetünket ezúttal interjúnk zárja, melynek alanya a Magyar Külügyi Intézet élére nemrégiben kinevezett Magyarics Tamás; az amerikai történelem és politika,

illetve a nemzetközi kapcsolatok területén szakmai körökben egyöntetűen elismert és a szélesebb nyilvánosság számára sem ismeretlen szakértővel folytatott mintegy kétórás beszélgetésben olyan témákat érintettünk, mint az Obama-adminisztráció kül- és belpolitikája, a ciklusközepi kongresszusi választások és az elnöki újraválasztás perspektívái, az amerikai külpolitikai doktrínákat illető elméleti kérdések, a poszthidegháborús éra nemzetközi kapcsolatai, a rendszerváltás utáni és az aktuális magyar külpolitika, illetőleg a Külügyi Intézet feladatkörei.

Szerkesztőségünk külön köszönetet kíván mondani a jelen szám elkészültében közreműködött Polgár Tamásnak – a Corvinus Egyetem kutatójának és a norvég követség tanácsadójának – az önzetlen, lelkiismeretes és színvonalas külső opponensi munkáért.

Mint mindig, most is azzal zárom az előszót, aminél többet-jobbat egy efféle folyóirat szerkesztője nem kívánhat: tartalmas és kellemes időtöltést, valamint szakmai és világlátásbeli gyarapodást e kötet által minden Olvasónknak!

A folytatás reményében, üdvözlettel:

HOLNDONNER RÓBERT LÁSZLÓ
főszerkesztő

SZABÓ JÁNOS LAJOS

A KUDARCOT VALLOTT 1994-ES EU- NÉPSZAVAZÁS NORVÉGIÁBAN: AZ ELUTASÍTÁS OKAI ÉS ÉRVRENDSZEREI

BEVEZETÉS

1994. november 27–28-án Norvégiában népszavazást tartottak a már aláírt EU-csatlakozás megerősítésének szándékával. Ebben az évben az Európai Unió összesen négy állammal – Ausztriával, Finnországgal, Svédországgal, valamint Norvégiával – írt alá csatlakozási szerződést, ám azt csak az első három országban hagyta jóvá a megerősítő népszavazás; a norvég választópolgárok elutasították hazájuk EU-tagságát. Ezzel az elutasítással Norvégia immáron másodszor mondott nemet az uniós tagságra, hiszen 1972 szeptemberében szintén egy négyes országcsoporthoz egyetlen olyan tagja volt, amely a már aláírt csatlakozási szerződést elutasítva végül nem lett tagja az akkor még Európai Közösségek nevet viselő szervezetnek. Dolgozatomban a népszavazás eredményével kívánok foglalkozni, és megpróbálom feltárni azokat az okokat, amelyek oda vezettek, hogy Norvégia szavazópolgárai második alkalommal is nemet mondtak az európai integráció szervezéséhez történő csatlakozásra. Az 1994-es népszavazás eredményének részletes elemzése mellett igen fontos a másodszori elutasítás okainak vizsgálata. Az elutasítást analizálva kitérek a társadalmi törésvonalak jelentette megosztottságra és annak bemutatására, hogy a centrum–periféria ellentét miként jelent meg akár társadalmi, akár földrajzi értelemben – és hogy mindennek milyen kihatása volt a népszavazás eredményére. Az egyes érvrendszereket társadalmi, ideológiai és egyéni gazdasági szempontok alapján is igyekszem csoportosítani.

AZ EU-TAGSÁG MEGÍTÉLÉSÉNEK SZEMPONTJÁBÓL RELEVÁNS TÖRÉSVONALAK

Az európai integráció és a csatlakozás támogatottsága mellett érdemes megvizsgálni a népszavazási kampány és a viták során elhangzott konkrét érvek és vélemények összességét és azt, hogy milyen törésvonalak mentén, milyen választói és pártcsoportok artikulálták azokat. Jogos kérdésként merül fel, hogy a pro és kontra érvek mennyire helyezhetőek el a hagyományosan többpólusú norvég pártrendszer közegében, s hogy mennyire volt pártalapú a megosztottság. Annak okait vizsgálva, hogy miért utasították el a norvég szavazók az EU-tagságot immár másodízben, ismét vissza kell térnünk a centrum-periféria vizsgálatához és a társadalomban meglévő törésvonalak elemzéséhez. Az EU-tagság ellenzőit gyakran látták vagy láttatták egységesnek – talán kitartó érvelésük miatt. Kérdés azonban, hogy ez a látszólagos egység mennyire volt valódi és mennyire alapult egyfajta érdekszövetségen. Nem mellékes annak vizsgálata sem, hogy a társadalom mely rétegei támogatták, illetve utasították el szinte hagyományosan a tagságot.

A hagyományos, Valen–Rokkan-féle törésvonalmodell alapján leírt társadalmi struktúrák Norvégiában érzékelhetően megváltoztak 1972 és 1994, a két népszavazás időpontja között. Kérdés, hogy a másodszori elutasításhoz ennek mentén jött-e létre a többség a választópolgárok soraiban: új törésvonalak, új társadalmi csoportok akadályozták meg a tagságot, vagy a „régii” táborok tudták jobban, esetleg kevésbé mozgósítani a híveiket?

Az egyik társadalom-földrajzi változás, amit mindenképpen ki kell emelnünk, az urbanizáció jelensége. Az 1972 óta eltelt években főleg az Oslo-fjord környékén (azaz a főváros körzetében és Akershus, Østfold, Vestfold megyékben) növekedett meg jelentősen a városi lakosság száma és aránya – ami annál is fontosabb, mivel az 1972-es népszavazáson ez a körzet adta az „Igen”-nel szavazók túlnyomó többségét.

Nem hanyagolható el ugyanakkor a munkavállalók gazdasági szektorbeli megoszlásának változása sem. Míg 1972-ben az aktív népességen belül mintegy 12% dolgozott közvetlenül a mezőgazdaságban és a halászatban, addig 1994-re ez az arány 6% körülire csökkent. A szolgáltató szektorban levőké ugyanekkor 54%-ról 68%-ra növekedett. Mivel a norvég gazdaság struktúrája is átalakult az 1970–80-as években –alapvetően az északi-tengeri olajkincs felfedezése miatt, aminek okán az ország jelentős nyersanyag-exportórré lépett elő – mindezzel párhuzamosan a külkereskedelem és a nemzetközi piacokra való kijutás minden korábbinál fontosabbá vált Norvégia számára.

Röviden összegezve a három északi állam gazdasági viszonyait a

csatlakozás időszakában, elmondható hogy Norvégia az adott időben sokkal kedvezőbb pozícióban volt Finnországnál, illetve Svédországnál. Az utóbbi két államban a recesszió jelei mutatkoztak, és komoly megszorításokra került sor a jóléti juttatások terén. Norvégia ezzel szemben kivételezett helyzetének –azaz alapvetően az olajnak – köszönhetően súlyos problémák nélkül tudta átvészelni ezt az időszakot. Svédországban és Finnországban a belépéstől sokan azt várták, hogy jótékony hatással lesz a gazdaságra, azaz fellendíti azt, míg Norvégiában csak igen kevesen vélekedtek erről így.¹

Az oktatási helyzet és a magasabb képzettséggel rendelkezők státusának változásáról említés szintjén érdemes csak szólni: általános tendencia volt a felsőoktatásban részt vevők számának jelentős növekedése, amihez hozzájárult, hogy időközben 9 osztályosra növelték a kötelező oktatásban való részvételt. A négy nagy egyetem (Oslo, Bergen, Trondheim, Tromsø) terjeszkedni kezdett, és minden megyében kihelyezett tagozatok, főiskolai szintű központok jöttek létre, miáltal a felsőbb oktatás egyre szélesebb rétegeknek vált elérhetővé. Ezt két adattal is megvilágíthatjuk: 1972-ben a népesség 31%-a vett részt a kötelező szintet meghaladó oktatásban, míg 1992-ben már 69%-uk; s amíg 1972-ben a népesség 7%-a bírt felsőfokú végzettséggel, addig az 1990-es évek elejére már 18%-uk.²

¹ Az említés sorrendjében 52%, 63% és 28% vélekedett így a kérdésről. – Lásd, idézve a Moses & Jenssen 1995-ös felmérését: Tor Bjørklund: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. p.33-34.

² Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. p.262.

1. táblázat: A választási részvétel és az érvényes szavazatok megoszlása a körzetek típusa szerint

Járások, terület típusa	Járások száma	Részvételi arány (%)			Érvényes szavazatok (%)	
		Mindkét nem	Férfiak	Nők	Igen	Nem
Országosan	435	89,0	89,9	88,2	47,8	52,2
Mezőgazdasági	64	89,4	90,5	88,3	25,3	74,7
Halász	29	88,9	88,7	89,1	25,6	74,4
Vegyes: mezőgazdasági és ipari	60	89,8	90,9	88,7	27,8	72,2
Ipari	66	89,5	90,3	88,6	39,2	60,8
Kevésbé központi, vegyes: ipari és szolgáltatóipari	74	88,6	89,3	87,9	32,8	67,2
Központi, vegyes: ipari és szolgáltatóipari	78	88,8	89,6	88,1	50,6	49,4
Kevésbé központi, döntően szolgáltatóipari	30	88,6	90,6	86,7	36,8	63,2
Központi, szolgáltatóipari	34	89,1	89,9	88,4	60,4	39,6

Forrás: SSB (Folkeavstemningen 1994 om norsk medlemskap i EU – The 1994 referendum on Norwegian membership of the EU (Statistisk Sentralbyrå, Oslo-Kongsvinger, 1995)).

Amennyiben mindehhez hozzávesszük a gazdaság struktúrájának általános modernizálódását, logikusan adódik a következtetés, hogy a vidéki körzetekben gyökeret vert ellenkultúrák – azaz a hagyományos törésvonalak – meggyengültek, és ez akár az igenek győzelméhez is vezethetett volna a népszavazáson. Mivel a többség mégsem szavazta meg a belépést, mindenképpen meg kell vizsgálnunk, hogy miért nem alakult ez így.

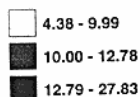
Magyarázatként adódik természetesen az új törésvonalak létrejötte, amiből az ellenzői oldal húzhatott hasznot (ide értve például a tagságot ellenző közszférabeli dolgozókat), vagy pedig a lehetőség, hogy az EU-ellenes körzetekben sikeresebb volt a szavazói mozgósítás. A szavazatok megoszlását mutató adatokból egyértelműen kiderül, hogy a centrum-periféria megosztottság 1994-ben is erősen jelen volt, így az utóbbi magyarázat tűnik logikusnak.

A részvételi arányokat vizsgálva 1972-ben azt látjuk, hogy a norvégiai választásokra általában jellemzően a földrajzilag kis területű, de igen sűrűn lakott Oslo-fjord vidékén, valamint a keleti körzetekben volt a legmagasabb a részvételi arány; észak és nyugat felé haladva – vagyis az „ellenkultúrák terepén” – csökkenő arányokat láthatunk, és csak kevés olyan körzet volt, ahol sikerült elérni a főváros környéki régiók szintjét. 1994-re mindazonáltal jelentős változást figyelhetünk meg e téren: a „periféria”, „mozgósított”, és jelentősen felzárkózott az urbánus körzetek mögé – míg az utóbbiakban továbbra is magas volt a részvételi arány, ezt jelentősen növelni nem tudták, ellenben a perifériának számító körzetekben akár 10 százalékpont körüli

részvétel-növekedést is ki lehet mutatni.

**1. ábra: A népszavazáson résztvevők arányának változása (%),
1972/1994**

MAP 1. Diff. in % Between Turnout in 1972 and 1994.

Forrás: Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. (http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/spso/spso_ns_0019-PDF/spso_ns_0019_95768.pdf).

Míndez már önmagában is azt sugallja, hogy a „Nem”-körzetek növekvő részvételi hajlandósága önmagában is képes volt „megfűrni” a

tagságot, de a teljes kép feltárásához, továbbmenve, meg kell vizsgálnunk a szavazatok megoszlását a földrajzi hely, illetve társadalmi csoportok felől is.

Amennyiben összehasonlítjuk a két népszavazást, 1972 és 1994 szinte meglepően azonos képet mutat a „Nem”-ek földrajzi megoszlását tekintve: mindkét referendumon elsősorban az Oslo környéki körzetek lakói támogatták a tagságot, ezenkívül a nagyobb városok, ipari központok vidékén kerültek csak többségbe az „Igen”-ek. Ebből a szémszögből nézve a helyzetet tehát, jelentős tendenciaváltásnak nem lehetünk tanúi, így nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy a földrajzi centrum–periféria megoszlás éppolyan markánsan jelen volt még 1994-ben is: kevés kivételtől eltekintve szinte alig volt átjárás a két „tábor” között, amiből az is levezethető, hogy ezen a téren nem történt olyan változás, ami elmozdíthatta volna az eredményt.

A Pettersen–Jenssen–Listhaug-féle munkában felvetik azt az elméletet is, miszerint a periféria ilyen mérvű erőssége a svájci típusú közvetlen demokráciában gyökerező hagyományokra vezethető vissza.³ Ennek alapja a nagyfokú, Svájcban is honos decentralizáció a demokratikus döntések terén, ami megállapításuk szerint erős euroszepticismust teremtett a hasonlóképpen decentralizált Norvégiában is, és valószínűsíthető, miszerint a kisebb, távolibb régiókban sokkal erősebb volt a félelem, hogy a demokratikus döntések jogát az EU szupranacionális szervezete kivenni igyekszik majd a helyiek kezéből, és Brüsszel hatáskörébe vonni. A tanulmány megállapítása szerint egy-egy adott körzetben körülbelül minden 1000 főnyi népességszámtöbblet hozhat nagyjából 0,2 százalékpontnyi csökkenést a „Nem”-szavazatok terén.⁴ Ez a szám ugyan nem tűnik nagyknak, de a népsűrűség-különbség fényében mindenképp jelentős, hiszen a néhány ezer fős távol-északi kerületekhez képest a főváros, Oslo közigazgatási körzetében mintegy 500 ezer ember élt.

A választópolgárok gazdasági helyzetét vizsgálva két szempont mentén differenciálhatunk: az átlagjövedelem, illetve a primer szektorban való foglalkoztatottsági arány mutathat értékelhető képet. Az utóbbit vizsgálva nagyjából megállapítható, hogy Jean Fourastié hármass felosztása⁵ alapján Norvégia ebben az időszakban már a modern ipari és a posztindusztriális társadalmakra jellemző harmadik szakaszba ért, ahol a primer szektor (mező- és erdőgazdaság, halászat, bányászat), a szekunder szektor (termelő- és feldolgozóipar), valamint a terciér szektor

³ Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. p.267.

⁴ Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. p.268.

⁵ „Three-Sector Hypothesis” (lásd, például: http://en.wikipedia.org/wiki/Three-sector_hypothesis).

(szolgáltatóipar) aránya csaknem pontosan az általa meghatározott 10/20/70%-os súlyeloszlás alapján képviseltette magát.

A mezőgazdasági termelőket tömörítő periférikus területeken a már említett félelem dominált 1994-ben is a szavazópolgároknál: érthetően attól tartottak, hogy az EU-tagság jelentősen gyengíti majd a norvég primer szektort, mivel a kedvezőtlen éghajlat okán járó állami szubvenciókat alaposan megnyirbálják majd Brüsszelben, és ennek az amúgy is rövid nyári időszak miatt nehéz körülmények között termelő farmtulajdonosok látják majd a kárát. Ami a másik jelentős csoportot, a halászokat illeti, némileg árnyaltabb a kép, mivel számukra az egységes piacra való bejutás akár jelentős előnyökkel is járhatott volna, körükben viszont a természeti források, vagyis magának a halállománynak a védelme volt fontosabb.

Az ellenzők fő társadalmi báziscsoportjai közé soroltuk korábban tehát a mezőgazdaságban dolgozókat, a halászokat, illetve az állami alkalmazottakat. Az előbbi szektor a '70-es–'80-as évek folyamán számbelileg csökkenő tendenciát mutatott, azonban a közalkalmazottak – pontosan a jóléti állam struktúrájának kiépülése miatt – egyre többen lettek. Ily módon tehát „kompenzálódott” a farmerek létszámának csökkenése, és ez a szokatlan érdekszövetség megjelent az 1994-es népszavazásban. Furcsának, vagy inkább újszerűnek, talán azért mondható ez, mert a korábbi századok során Norvégiában is hagyományosan a vidéki rétegek küzdöttek a politikai-gazdasági jogokért a városi hivatalnokréteggel szemben. A főként az olajkincsnek köszönhető – Európában szinte példátlan – jóléti állam kiépülésével azonban a korábban ellenérdekelt felekből potenciális szövetségesek váltak.

A társadalmi centrum és periféria harcából – akárcsak 1972-ben – ezúttal is az erős periféria került ki győztesen. A társadalmi csoportok ilyen mérvű eltávolodásának oka lehet a korábbi dán, majd svéd uralom, amikor is a hatalmat a városi vezető rétegeken keresztül gyakorolták.⁶ A periféria „erejeként” tartanak számon három olyan, a klasszikus Valen–Rokkantörésvonalrendszerbe illeszkedő társadalmi alcsoportot, amelyek tagjai hagyományosan elleneztek az EU-tagságot. Az első ilyen az alkoholtilalmat szorgalmazók mozgalma, akik a század elején még meghatározó erővel bírtak,⁷ noha azóta jelentősen csökkent a befolyásuk.⁸ A lutheránus egyház világi mozgalma is jellemzően vidéki kötődésű volt, ennek méreteiről

⁶ Tor Bjørklund: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. p.31.

⁷ Egy 1919-ben megtartott népszavazáson 61,6 %-os többséggel jóváhagyták a 12%-osnál erősebb szeszesitalok forgalmazásának tilalmát.

⁸ A Tor Bjørklund által idézett adatok szerint 1989-ben alig 14% vallotta magát antialkoholistának. A kérdéskör liberálisabb hívei hagyományosan a városiakok voltak, e törésvonal mentén is felfedezhető tehát a földrajzi centrum–periféria ellentét kirajzolódása. Tor Bjørklund: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. p.31.

azonban nem rendelkezünk adatokkal. A harmadik nagy vidéki szubkulturális mozgalom az archaikusabb norvég nyelvjárásokból a XIX. században standardizált *nynorsk* nyelvhez kötődik. Ezen társadalmi csoportok politikai kötődéséről elmondható, hogy egyrészt a Keresztény Néppárton keresztül tudták érdekeiket artikulálni, míg másrészt a mezőgazdasági termelőknek az agrárkötődésű Centrupárt a fő politikai szövetségeseik. A centrum és a periféria támogató, illetve elutasító álláspontjának okát tehát jellemzően az úgynevezett kulturális törésvonalak mentén lehet keresni, amit Johan Galtung foglalt össze úgynevezett diffúziós elméletében. Ezen elmélet szerint alapvetően a haladáspártiak – akik hagyományosan a társadalmi elitből kerülnek ki – támogatnak minden újat, és ők vannak a bővítés pártján; míg az ellenzők a szociális perifériából kerülnek ki, ami a régi, működő megoldások és a status quo fenntartásának a híve.⁹

Végül a periféria kérdéskörén belül érdemes megemlíteni, hogy ezekben a körzetekben sem kizárólag a farmerek és a halászok támogatása révén sikerült lényeges túlsúlyba kerülniük az ellenzőknek. Itt ugyanis szerepet kapott maga a földrajzi távolság, a földrajzi periféria, azaz a hatalmi gócponttól való lényeges távolság érzése is.

A „NEM”-SZAVAZATOK TÖBBSÉGÉNEK FŐBB OKAI

A „Nem”-szavazatok többségének általában két fő okcsoportját szokás emlegetni: az egyéni érdekből fakadó okokat, illetve a kulturális okokat. Az úgynevezett egyéni érdekből fakadó okokat vizsgálva, rögtön vissza kell térnünk a marxista értelemben vett társadalmi osztályokhoz. A norvég munkásosztály, melynek a jóléti rendszerben több kiváltsága volt európai társaival szemben, saját jól felfogott – ha sarkítva akarunk fogalmazni: önző – érdekeitől hajtva ellenezte a csatlakozást. Ezzel szemben az úgynevezett tőkés réteg – tehát a befektetők – egyértelmű pozitívumnak tekintették volna az EU-tagságot, hiszen a „négy szabadság” része, a szabad tőke- és munkaerő-áramlás valósult volna meg általa¹⁰.

Az EU-tagsághoz való viszonyulásnak a társadalmi helyzet (jövedelem, végzettség, betöltött pozíció) alapján történő vizsgálata szintén egyértelmű képet mutat. A végzettség, jövedelem és beosztás emelkedésével szinte egyenes arányban nő a támogatók száma,¹¹ tehát az ipari társadalmon belül széles szakadék tátongott a munkások és a nem fizikai alkalmazottak

⁹ Az elmélet rövid összefoglalása: Tor Bjørklund: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. p.32.

¹⁰ Ez utóbbiakat bizonyos szinten biztosítja természetesen az EGT-megállapodás is.

¹¹ Tor Bjørklund: Old and New Patterns: The No-majority in the 1972 and 1994 referenda concerning Norwegian Membership in the EU. p.151.

véleménye között. Ha összehasonlítjuk az „Igen”, és „Nem”-szavazók szociális-gazdasági helyzetét a többi északi állammal, látható, hogy a kékgalléros munkások mind Svédországban, mind Norvégiában inkább az elutasítás felé hajlottak, míg a fehérgallérosok és az önalkalmazásban lévők ezzel szemben szinte egységesen igennel voksoltak. A három ország közül legkevésbé „euroszkeptikus” Finnországban a foglalkozási csoportokat nézve nem voltak ilyen lényeges ellentétek, azaz többségükben inkább csatlakozáspártiak voltak. Egy lényeges eltérés azonban megfigyelhető: míg a norvég és finn farmerek szinte egységesen elutasító álláspontot képviseltek, addig svéd kollégáik jellemzően nagyobb arányban erősítették az „Igen”-oldalt.

2. táblázat: Az „Igen”-nel szavazók részaránya a három északi államban a foglalkoztatási csoportokon belül (%)

	Svédország	Norvégia	Finnország
„Kékgallérosok”	42	44	53
„Fehérgallérosok”	64	58	65
Önfoglalkoztatók	70	58	73
Mezőgazdák	16	6	6

Forrás: Tor Bjørklund: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. p.29.

A társadalmon belüli korcsoportok véleményének kérdése mind az 1972-es, mind az 1994-es népszavazás kapcsán felmerült. Bjørklund alapvetése szerint¹² úgy gondolnánk, hogy a fiatalabb emberek világlátottabbak, többet utaztak, és jobban ismerik a saját országukon kívüli világot, mint az idősebbek, emiatt pedig következőképpen befogadóbbak és sokkal nyitottabbak a multinacionális EU-ra. Némileg meglepő, de az adatok mást mutatnak. Az 1972-es népszavazáson a fiatal korcsoport volt a leginkább elutasító az EK/EU-val szemben, a középkorúak nagyjából kiegyensúlyozott véleményt képviseltek, míg az idősebb korosztály inkább támogatta a csatlakozást.

¹² Tor Bjørklund: Old and New Patterns: The No-majority in the 1972 and 1994 referenda concerning Norwegian Membership in the EU. p.153.

3. táblázat: Azok aránya születési év szerint, akik „Nem”-mel voksoltak 1972-ben, illetve 1994-ben

Szül. év	1972			1994			Aránybeli különbség
	Kor	%	(szám: ezer fő)	Kor	%	(szám: ezer fő)	
1969–76				18–25	52	(454)	
1959–68				26–35	51	(931)	
1951–58				36–41	53	(656)	
1945–50	20–27	61	(304)	42–49	53	(504)	–8
1937–44	28–35	51	(256)	50–57	48	(521)	–3
1927–36	36–45	50	(360)	58–67	49	(538)	–1
1917–26	46–55	50	(414)	68–77	58	(504)	+8
1907–16	56–65	51	(403)	78–82	55	(131)	+4
–1906	66–	45	(243)				

Forrás: Tor Bjørklund: Old and New Patterns: The No-majority in the 1972 and 1994 referenda concerning Norwegian Membership in the EU. p.153.

Az úgynevezett egyéni érdekből fakadó okokat tehát nagyrészt összefoglalhatjuk annyiban, hogy a mezőgazdasági termelők – mivel privilegizált helyzetüket főként az állami támogatások révén tudták elérni – elleneztek a csatlakozást. Ami a halászokat illeti, értelemszerűen az addig kizárólagos területüknek szolgáló halászvizeiket féltették az EU-ból majdan odaáramló „armadáktól”. Végül pedig a jóléti állam közalkalmazottjai az elért szociális juttatásaikat érezhették veszélyben.¹³

A kulturális okokként emlegetett tényezőket vizsgálva 1972-höz hasonlóan ismét csak kiemelt helyen szerepel a nemzeti öntudat kérdése. A történelmi okokból kifolyólag – azaz a dán, majd svéd unió miatt – már eleve maga az „Unió” kifejezés is rosszul csengett Norvégiában, és nem keltett túl sok rokonszenvet. Mivel a Svédországtól való 1905-ös elszakadás alapvetően a demokrácia és a szuverenitás megteremtésével kötődött össze, így az ellenzők az EU-ba való esetleges belépést ezen nehezen kiharcolt vívmányok feladásának tekintették. A kampány során éppen ezért jellemző volt a régi jelképek, zászlók használata, tehát a hazafias-nacionalista érzelmekre történő alapozás.

Ami a másik két északi államot illeti, ezek az okok szintén befolyásolták őket. Svédország és Dánia a történelem során soha nem került olyan alárendelt szerepkörbe, mint Norvégia – és Finnország.¹⁴ Finnország esete némileg hasonlatos volt Norvégiáéhoz, lévén hogy szintén csak a XX. század elején szabadult fel a több évszázados svéd, majd orosz uralom alól. A sokszor fenyegető orosz szomszédság azonban Finnország esetében

¹³ Ez utóbbi csoportnál felmerül a jóléti rendszertől való kettős függőség kérdése. Az igazgatási-államhivatalnokai struktúra dolgozói ugyanis egyfelől állásukat féltették a jóléti rendszer leépítésétől, mivel annak alkalmazottai voltak, másfelől juttatásaikat is, mivel ugyanazon rendszer kedvezményezettjei is voltak egyben.

¹⁴ Sőt, ellenkezőleg, sokáig ők uralták a másik két államot.

éppen ellenkező hatást ért el, mint Norvégiában: a Nagy Orosz Medvétől tartó lakosság körében ez némi hátszelet adott a csatlakozás támogatóinak.¹⁵

A történelmi-geopolitikai elhelyezkedés is szerepet játszott a norvégok Európa-képének alakulásában. Az ország ugyanis földrajzilag Európa északi periferiáján helyezkedik el, hosszú partvidékéből adódóan pedig a tengerhajózás, a tengeri kereskedelem volt a fő prioritása évszázadok óta. Ez az atlanti orientáció sokkal inkább Nagy-Britannia, majd később az Egyesült Államok felé mutatott, mintsem a kontinentális Európa irányába. A kereskedelmen túl a biztonságpolitikában is jelentős szerepet játszott a két nagy angolszász állam: míg a két világháború között Nagy-Britanniát tekintették a semlegesség fő garantálójának, addig a II. világháborút követően az Amerikai Egyesült Államok, illetve az általa dominált NATO vette át ezt a szerepkört. Összességében elmondható, hogy a norvégok számára nemzetközi szinten az elsődleges a skandináv reláció, a másodlagos az angolszász viszonylat volt, és Európa csak a távoli harmadik helyen szerepelt a fontossági sorrendben.¹⁶ Érdekes megjegyezni, hogy a földrajzi periféria mint a belépést ellenző tényező jellemzően csak Norvégiában merült fel, hiszen például az Ibériai-félsziget államai, Írország vagy Görögország hagyományosan az európai integráció híveinek számítottak.

Érdeemes a fentiekén kívül megvizsgálni a külpolitikai, illetve biztonságpolitikai kérdések felmerülését a norvégiai EU-vitában. Eide osztályozása szerint ezeket az érveket két fő kategóriába csoportosíthatjuk: a „realisztikus” és az „idealisztikus érvek” közti választóvonal alapján. Míg az első az ország viszonylag kis nemzetközi súlyát hangoztatja, és azt, hogy emiatt kevés lehetősége van a nagyhatalmak mellett manőverezni, addig a második elmélet követői úgy vélekednek, hogy Norvégiának, egyedül vagy másokkal, különleges felelőssége van a nemzetközi konfliktusok elsimításában és végső soron a világ jobbá tételében. Ez alapján a következő táblázat állítható fel a pro és kontra realisztikus és idealisztikus érvekről az EU-tagság tekintetében:¹⁷

¹⁵ Bjørklund egyenesen „Zsirinovszkij-effektusról” beszél, ugyanis éppen az 1993-as decemberi orosz választásokon szerzett kiugróan magas támogatottságot a szélsőséges orosz pártvezér Liberális Demokrata Pártja a moszkvai Dumában, amit a finnek akár fenyegetésként is érezhettek. Tor Bjørklund: *The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU*. p.149.

¹⁶ Bjørklund idézi a Husebye & Listhaug 1995-ös felmérését, miszerint arra a kérdésre, hogy mely nemzeteket érzik magukhoz a legközelebb állónak, a norvégok a svédeket (50%), a dánokat (24%), illetve a két nagy angolszász állam polgárait jelölték meg (USA 9%, Nagy-Britannia 6%). Tor Bjørklund: *Old and New Patterns: The No-majority in the 1972 and 1994 referenda concerning Norwegian Membership in the EU*. p.149.

¹⁷ Espen Barth Eide: *Norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk i EUs skygge*. p.78.

4. táblázat: „Realisztikus” és „idealisztikus” érvek a tagság mellett és ellen

	A csatlakozás mellett szól	A csatlakozás ellen szól
Realisztikus	<ul style="list-style-type: none"> • a geopolitikai realitások változásával Norvégiának szüksége van az EU támogatására északon is • a kis országoknak fel kell sorakozniuk a nagyhatalmak mögé 	<ul style="list-style-type: none"> • Az EU segítségével Brüsszel és a nagyhatalmak „lerohanják” a kis Norvégiát; a kis országok befolyása csak illúzió
Idealisztikus	<ul style="list-style-type: none"> • Norvégiának azért kell csatlakoznia, hogy más országokkal közösen oldhassa meg a közös problémákat • az integráció békét szül 	<ul style="list-style-type: none"> • Norvégia saját maga, szabadon működhesse együtt a világ más részeivel (pl. fejlődő államok) • Norvégia mutasson példát a világnak

A világban vállalt közvetítő és humanitárius szerep (azaz az önállóan cselekvő hatalom képe) mindazonáltal érdekes paradoxont alkot az európai integráción kívül maradó és a saját „*splendid isolation*”-jébe visszavonuló Norvégia képével. A támogatók ezenfelül azzal igyekeztek megkontrázni az ellenzők ilyen irányú érveit, hogy az EU-n belül bőven van lehetőség – mely ráadásul intézményes – a harmadik világgal való együttműködésre a Loméi Konvenciók¹⁸, illetve a kelet-európai államokkal történő kooperációra az Európa-megállapodások keretein belül. A „Nem”-oldal válasza a kampány során ezekre az elképzelésekre az volt, hogy alternatívát próbált mutatni az EU ilyen vetületű intézményi struktúrájára, mégpedig globális értelemben az ENSZ, európai értelemben az EBEÉ (EBESZ) képeiben.

A biztonságpolitika területe is – ellentétben 1972-vel – népszavazási kampánytéma lett, mind a támogatók, mind az ellenzők részéről. 1993-ban ugyanis a Nyugat-Európai Unió (WEU) többé-kevésbé reális alternatívának látszott a már meglévő NATO mellett, így a támogatói oldal gyakran érvelt azzal, hogy az EU-n belüli katonai-biztonságpolitikai együttműködési szervezet valódi európai biztonságpolitika létrejöttét eredményezheti.¹⁹ Míg az előbbi álláspontot a nagypolitikában leginkább a Konzervatív Párt és a kormány képviselte²⁰, addig a WEU-ellenes érvek fő hangoztatója a Centrupárt és a vele egy platformon lévők voltak. Az ő véleményük szerint a WEU csak „erőtlen papírtigris”²¹ lehet egy olyan felállásban, amelynek a

¹⁸ European Commission: „From Lomé I. to IV.”.

¹⁹ Az ország EU-tagsága nem jelentette volna automatikusan, hogy Norvégia egyben a WEU tagja is lesz, a Brundtland-kormány mindazonáltal világossá tette, hogy a csatlakozás esetén Norvégia a lehető legrövidebb időn belül a WEU tagja is kívánna lenni.

²⁰ A kormány álláspontjának ismertetésénél és elfogadtatásánál érdemes megjegyezni, hogy noha a kisebbségi szociáldemokrata kormány éppen a párt saját szavazóinak egy részét nem tudta meggyőzni – lévén hogy maga az AP is megosztott volt a kérdésben – a közvélemény alakításában meglátásom szerint ez kisebb jelentőségű volt, és a Munkáspárt stabilan csatlakozáspárti politikai erőnek könyvelhető el.

²¹ Espen Barth Eide: Norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk i EUs skygge. p.83.

NATO is része. Másfelől éppen hogy azon a véleményen voltak, miszerint nemcsak az USA-val fenntartott igen jó bilaterális viszonyt kellene megőrizni, hanem éppen hogy azt kellene felhasználni a NATO „európaiasodásának” megakadályozására.

Pettersen–Jenssen–Listhaug-féle, fentebb már idézett tanulmányban mindemellett részletesen vizsgálják a hatékony választási mozgósítás hatásait, azon alapvetés mentén, hogy – mivel a földrajzi perifériák mentén gyakorlatilag azonos volt a megosztottság – a nemmel szavazó körzetek jelentősen megnövekedett részvételi hajlandósága billentette-e át az elutasítás oldalára a népszavazás mérlegét, avagy sem. Tekintve, hogy ha marginálisan is, de az országosan leadott valamennyi szavazatot nézve csökkent a „Nem”-ek aránya 1972-höz képest, a felvetéssel mindenképpen érdemes foglalkozni. Vajon ha alacsonyabb marad a részvételi hajlandóság, akkor az EU-párti megyék és körzetek át tudták volna billenteni az eredményt, és Norvégia megszavazta volna az EU-tagságot? A szerzők szimuláció keretében vizsgálták, hogy a részvétel csökkenése mennyiben befolyásolta volna a két oldal közötti különbségeket, 10, 50, illetve 100%-kal csökkentve az 1994 és 1972 közötti részvételi különbséget (tehát az utolsó modell esetében pontosan ugyanannyi résztvevővel számolnak, mint amennyi 1972-ben elment szavazni). A végkövetkeztetés némiképp meglepő: míg a részvétel csökkenése a fentebb már elemzett okok miatt természetesen az aktívabban szavazó „Igen”-oldalnak kedvezett volna, tehát csökkent volna az elutasító szavazatok részaránya, a szerzők arra jutnak, hogy még az 1972-essel azonos részvételi arányok mellett is – ha csak hajszálnyival, 51%-kal is –, de továbbra is a „Nem”-ek győztek volna.²² A periféria éppen olyan hevesen ellenezte a csatlakozást 1994-ben, mint 1972-ben, és bár a részvételi arány növekedése enyhén kedvezett az ellenzők táborának, ez önmagában aligha lett volna elég álláspontjuk érvényre juttatásához, ha nem stabilizálódik ilyen hosszú távon is a megosztottság, és ha a régi törésvonalak mellé nem jönnek létre új választóvonalak is.

A választópolgárok körében az 1994-es népszavazás előtt, a kampány idején, illetve a népszavazás után végzett célzott közvélemény-kutatás adatai is arra utalnak, hogy azok között, akik mindkét referendumon részt vettek, meglehetősen kicsi volt a véleményváltoztatók, az „átszavazók” aránya. Ezen választópolgárok közül mintegy 80% ugyanúgy szavazott 22 évvel később, mint korábban – bár az természetesen rejtve marad, hogy az eltelt két évtized során mennyien gondolták meg magukat, majd tértek vissza eredeti álláspontjukhoz.

²² Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. p.271.

5. táblázat: A mindkét népszavazáson részt vevők szavazatainak változása

	„Igen” 1972-ben	„Nem” 1972-ben	Összesen
„Igen” 1994-ben	33%	15%	48%
„Nem” 1994-ben	5%	47%	52%
Összesen	38%	62%	100%

Forrás: Tor Bjørklund: Old and New Patterns: The No-majority in the 1972 and 1994 referenda concerning Norwegian Membership in the EU.

Az 1994-es közvélemény-kutatás három fázisban zajlott: először augusztusban, a kampányidőszak előtt, majd a kampány során, végül pedig a referendum lezajlása után kérdezték meg a szavazókat véleményükről – illetve a legutolsó esetben természetesen a már leadott szavazatról. Az elkötelezettség stabilitása itt is meglepő: ha csak az 1994-es kampányt vizsgáljuk, a megkérdezettek közül 96% végig ragaszkodott eredeti választásához, és csak 4%-uk „állt át” a másik oldalra.²³

6. táblázat: Az EU-tagsággal kapcsolatos vélemények stabilitása 1994 őszén (%)

A kampány előtt	Igennel akart szavazni		Nemmel akart szavazni		Összesen
A kampány alatt	Igennel akart szavazni	Nemmel akart szavazni	Igennel akart szavazni	Nemmel akart szavazni	
Igennel szavazott	40	0	1	2	43
Nemmel szavazott	1	0	0	56	57
Összesen	41	0	1	58	100

Forrás: Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. p.273.

Noha ebben a felmérésben a bizonytalanok természetesen nem szerepeltek²⁴, a biztos szavazók körében tehát a nagyfokú stabilitást észlelhetjük, ami azt sugallhatja, hogy az 1994-es referendum 1972 „újrajátszása” volt, csak némileg nagyobb részvételi hajlandósággal és megváltozott törésvonalak mentén.

Érdeemes röviden szólni még egy elgondolásról, melyet Nils Morten Udgaard fejtett ki részletesen. Cikkében²⁵ azt vizsgálja, mennyiben felelős a

²³ Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. p.272.

²⁴ Feltételezéseként természetesen az is elfogadható, hogy – a tényleges végeredmény fényében – a bizonytalanok a szavazáson már az „Igen”-oldalt erősítették, ami a csatlakozáspártiak kampányának – viszonylagos – sikerére utal.

²⁵ Nils Morten Udgaard: Norsk politikkk produserte et EU-„Nei”. (UNN156NOR, a Norvég Külügyminisztérium információs kiadványa (leaflet), Oslo, 1995.)

tagságot minden eszközzel támogató kormánypolitika, illetve a politikai berendezkedés az elutasításért. Elsősorban abban látja a kormány kudarcának okát, hogy mivel maga Norvégia – főleg az EU-val ellentétbe állítva – kevésbé urbanizált ország, így a hagyományos nagypolitikai urbánus tradíciók is kevésbé vannak jelen. Ez alatt főként azt érti, hogy egy olyan súlyos kérdésben, mint az EU-tagság, önmagában a kormány elkötelezettsége kevés, és hogy szükség lett volna olyan fajsúlyos társadalmi-gazdasági szervezetekre, amelyek teljes mellszélességgel kiállnak a csatlakozás mellett. Mivel pedig a dolog nem így történt – sőt, mivel éppen az ellenzők tábora szerveződött meg sokkal jobban –, ez is hozzájárult a népszavazási kudarchoz.

Norvégia EU-tagságának fő támogatója az Europabevegelsen („Európa-mozgalom”) nevű szervezet volt, az ellenzők táborát pedig a „Nei til EU” (Nemet az EU-ra!) igyekezett összefogni. A becslült adatok szerint előbbinek 35000, utóbbinak jelentősen több, 140000 körüli tagja volt a vizsgált időszakban.

A „Nei til EU” szervezet 1988-ban, informális csoportként alakult meg, hivatalosan 1990-ben jegyezték be. Fő céljának tekintette az 1994-es kampány során az ellenzők összefogását és az érvelést a kormányzattal szemben.²⁶ A politikai pártok meglehetősen megosztott táborával szemben ez a formáció alapvetően ideológiamentes volt, egyetlen kizárólagos céllal, így tehát *one-issue* szervezatként is jellemezhetnénk. Ereje leginkább abban rejlett, hogy széleskörű, az egész országra kiterjedt szervezetet tudott felépíteni, ily módon széles tömegeket bevonva kampányába.

A csatlakozáspártiak táborában a számos nem-kormányzati szereplő közül mindenképp kiemelendő az Europabevegelsen, amely az „Igen”-oldal legfőbb szervezője és egyben ernyő-szervezete volt. Az Europabevegelsen, amely a Mouvement Européen tagszervezete, a népszavazások előtt is kiállt, és napjainkban ugyanúgy kampányol a norvég EU-tagság mellett, többnyire praktikus érveket (erősödő kooperáció, integrálódó kereskedelem) és eszméi megfontolásokat (közös érdek a szabadság és a demokrácia erősödése) hozva fel. A szervezet 1949-ben alakult meg, és 1965-ben vette fel jelenlegi nevét.

Udgaard a fentebb már említett gondolatmenetben másodsorban az egyház szerepéről, illetve az EU-hoz való viszonyulásáról beszél. Véleménye szerint az egyházhoz szorosan kötődők (értsd: a vallásukat ténylegesen gyakorlók) az 1972-es óvatosan támogató állásponthez képest a határozott „Nem”-et képviselték 1994-ben. Ebben az is közrejátszhatott, hogy egyfelől a Keresztény Néppárt a csatlakozás ellen foglalt állást, magának a norvég egyháznak a vezetői pedig gyakorlatilag semmilyen iránymutatást nem adtak

²⁶ A szervezet 1994 után sem szűnt meg, sőt napjainkban is igen aktívan kampányol az esetleges norvég EU-tagság ellen.

a híveknek²⁷. A jóléti politikát vizsgálva a szerző arra a következtetésre jut, hogy az olajbevételekből származó kiemelkedő szociális juttatások révén gyakorlatilag maga a politika „termelte ki” a csatlakozás ellenzőit, hisz a kedvezményezettek nyilván nem akarták feladni addigi juttatásaikat – mindemellett a kérdést reálisan szemlélve aligha juthatunk más megállapításra, mint hogy a juttatások elvesztésétől való félelem inkább csak félelem volt, mint valós hátrányok lehetősége. A csatlakozás talán legfőbb ellenzőiről, a farmerekről, halászokról, közalkalmazottakról és hivatalnokokról szólva megállapítja, hogy míg az előbbi két szektor eredménye a norvég GDP alig 3%-át teszi ki, addig az utóbbiak létszáma az 1972-es 272 ezerrel 626 ezerre duzzadt fel 1994-re.

Végül Udgaard megemlíti még egy érdekes „belföldi demokratikus deficitet” is. Az 1993-as *Storting*²⁸-választásokon a választókerületek lakossága meglehetősen egyenetlenül oszlott el, az északi tartományok javára. Konkrétan megemlíti, hogy míg Østfold tartományból 23187 választópolgárra jutott egy parlamenti képviselő, addig Nordlandban 15371-re. Ez azt jelenti, hogy például két nordlandi polgárnak több politikai szava van, mint három østfoldinak, illetve hogy 3 Sogn og Fjordane tartománybeli választó szavazata ér annyit, mint 4 fővárosié. Ennek fényében pedig nem tarthatjuk meglepőnek az északi, perifériát jelentő területek erejét sem – bár tény, hogy ez a népszavazáson, ahol az egész ország egyetlen választókerületnek számított, kisebb súllyal esett latba.

Összegezve tehát az 1994-es népszavazás sok tekintetben ugyanazon választóvonalak-törésvonalak mentén írható le, mint az 1972-es referendum. A központi szerepet játszó centrum–periféria konfliktus egyik fő aspektusa a földrajzi, a másik a társadalmi vetület. A népszavazás során mind a földrajzi, mind a társadalmi értelemben vett periféria bizonyult erősebbnek, legyőzve a centrumot. Az elutasítás okai között megtalálhatóak az egyéni érdekből fakadó – főleg gazdasági jellegű – okok éppúgy, mint a kulturális csoportba sorolható érzelmi-hazafias jellegű indokok, valamint az aktuális geopolitikai helyzettel és a kül-, illetve biztonságpolitikával összefüggő érvelések is.

A NÉPSZAVAZÁST MEGHATÁROZÓ ATTITŰDÖK, KOGNITÍV ASPEKTUSOK ÉS PÁRTPOLITIKAI PREFERENCIÁK

Az ennél is árnyaltabb kép kialakításához érdemes lehet mindezeket felül megvizsgálni Jo Saglie álláspontját is. Saglie cikkében azt az alapvetést

²⁷ Udgaard megemlíti többek között, hogy Andreas Aarflot oslói püspök egyetlen megnyilvánulása a népszavazási kampány időszakában annyi volt, hogy miami tartózkodása alatt cáfolta, miszerint 70 éves kora előtt nyugdíjba vonulna...

²⁸ A norvég parlament neve, szó szerint „Nagy Gyűlés”.

teszi,²⁹ hogy a közvélemény-kutatások és véleményfelmérések alapvetően a preferenciákra, attitűdökre és az általános választói értékekre koncentrálnak, ám ezek mellett szükségszerű vizsgálni a jellemzően kognitív aspektusokat is: a hiteket, avagy a személyes felfogást (percepciót) is. Utóbbi azért is tekinthető fontosnak, mert jelen esetben – az európai integráció kapcsán – olyan kérdéskörrel beszélhetünk, amely önmagában is felettébb komplex, s ebből kifolyólag számos értelmezési lehetősége és jövőbeni irányvonala vázolható fel.

A két norvégiai EU-népszavazás esetét és a kétszeri elutasítást értelmezhetjük az eltérő, egymással ütköző értékek csatájaként is – s ez figyelemre méltónak tekinthető abból a szempontból, hogy az érvrendszereket vizsgálva úgy tűnhet, a norvég választópolgárok elsőpró többsége igenis egyetértett az ország előtt álló célok milyenségében és megvalósításukban – a referendum eredménye így sokkal inkább azon fordult meg, hogy maguk a választók miként értékelték az Unió politikai értékeit, s mennyire vélték úgy, hogy a csatlakozás révén közelebb kerülhet az ország az általuk is kívánt célok eléréséhez. Vajon az Unió általános politikai értékei inkább a társadalmi egyenlőség és az újraelosztás állami szabályozásának elvén alapuló szociáldemokrata jellegű, avagy a versenyt erősítő és mindenek fölé helyező neoliberális rendszernek tekinthetőek? Norvégiában a választópolgárok nagy többsége ezen vonalak mentén alakította ki véleményét, és a képet nagymértékben árnyalta a többpólusú pártrendszer is, ahol az egyes pártok támogatói gyakran kerültek dilemmahelyzetbe a pártjuk által képviselt, illetve a saját maguk által vallott értékek ütközése okán.

A vallott értékek és a személyes állásfoglalás (attitűd) közötti határok sok esetben valóban összemosódnak, ám jelen esetben különbséget tehetünk közöttük, akár csak a felfogás és az állásfoglalás között. A leírt esetekben természetes, hogy az érzelmi viszonyulás éppen annyira képes alakítani a választópolgár álláspontját, mint a konkrét, száraz tények és ismeretek.

Amennyiben le akarjuk egyszerűsíteni a norvégiai népszavazás érvrendszerét megosztó értékrendeket, a szociáldemokrata–neoliberális választóvonal magától adódik. A norvég pártrendszer, bár polarizált, de a bal–közép–jobb felosztás természetesen itt is érvényesül, csak több szereplővel. Baloldalon a mérsékelt szociáldemokrata Munkáspárt, a Szocialista Baloldal és a Vörös Választási Szövetség, a centrumban a jobbra tendáló Keresztény Néppárt, a Centrupárt, és a Liberális Párt, a hagyományosan vett jobboldalon pedig a Konzervatív Párt és a populista Haladás Párt állt a vizsgált időszakban, az 1990-es évek első felében. A szavazói támogatottság megoszlása miatt természetes törekvés volt a pártok

²⁹ Jo Saglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.228.

részéről, hogy a népszavazáson szerzendő többség értelmében megpróbálják a saját stabil támogatói körükön kívüli embereket is megszólítani. Ez a népszavazási kampány során nem kevés esetben kontraproduktívnak is bizonyult: a saját választókat bizonytalanította el, így a konkrét értékek, álláspontok alapján történő „átszavazás” jelensége is felbukkant.³⁰ Az európai integráció kérdése és a népszavazási kampány meglehetősen felforgatta a hagyományos polarizációt: a nagy, régi pártok egy része (Munkáspárt³¹, Konzervatív Párt) egyértelműen a csatlakozás mellett állt ki, míg az ellenzők fő támogatói a centristák, a Vörös Választási Szövetség, valamint a Szocialista Baloldal (SV) voltak. Ami a Keresztény Néppártot illeti, érzékelhetően inkább elutasításpárti volt, noha nem radikálisan, míg a Haladás Párt és a Liberális Párt (Venstre) megosztott volt a kérdésben, és megnyilatkozásaik ellentmondásossága miatt nem sorolhatóak be világosan és egyértelműen sem a támogatók, sem az ellenzők közé.

A Munkáspárt felől megfogalmazódó, a csatlakozás melletti érvek jórészt a gazdasági fellendülésre, a munkaügyi és a biztonsági helyzet javulására koncentráltak. A kampányviták során részben maguk is elismerték, hogy a szabadpiaci elveken nyugvó Európai Unió nem a hagyományos értelemben vett szociáldemokrata, „balos” intézmény, de a mellett érveltek, hogy egy ilyen politikai térben a szociáldemokrata értékek is könnyebben érvényesíthetőek.³² Gro Harlem Brundtland volt miniszterelnök könyvében így fogalmaz: „Francia szociáldemokrata társunk, Jean-Pierre Cot szerint [...] az EK szupranacionális együttműködési forma, s ennek eredményeképpen most először lehet hatékonyan képviselni és előmozdítani a szociáldemokrata értékeket és politikákat egy olyan arénában, amely korábban csupán a multinacionális vállalatok működési terepe volt. Nem véletlen hát, hogy Margaret Thatcher annyira tart az »alattomos

³⁰ A norvég sajtóban és számos szakcikkből is „*krysspress*”-ként, azaz „keresztnyomás”-ként emlegették a jelenséget, amikor a választópolgár két álláspont – sajátja és a pártja véleménye – között kényszerült dönteni.

³¹ Jogos és elfogadható érvelés, hogy a párt erősen megosztott volt, önálló EU-ellenes pártszervezettel rendelkezett mind 1972-ben, mind 1994-ben. Sőt, az SV létrejötté a '70-es évek közepén részben épp ennek a törésnek volt a következménye, a párt(elit) és a tagság/szavazók szembekerülése 1972-ben pedig komoly szerepet játszott a pártkötődések meggyengülésében és a norvég pártrendszer átrendeződésében. Ezzel együtt véleményem szerint a Munkáspárt a megosztottsága dacára is világosan és egyértelműen csatlakozáspárti. Természetesen egyúttal pragmatista is, a jelenlegi külügyi vezetés (Støre) az aktuális közvélemény-kutatási adatok, a lehetséges EU-tagság jelentős elutasitottsága miatt nagyon óvatosan fogalmaz, ha szóba kerül a kérdés, még az izlandi csatlakozási kérelmet is feltűnően visszafogottan kommentálta.

³² A Munkáspárt európai „pozicionálását” jelentősen előmozdította, hogy a korabeli pártvezető és miniszterelnök, Brundtland kifejezetten közel érezte magához a Delors-féle Európa-víziót.

brüsszeli szocializálás«-tól!”³³

A Munkáspárt víziójával szemben, amely egyfajta „transznacionális szociáldemokráciát képzelt el”³⁴, az EU-ellenes pártok és csoportok (főleg a „Nei til EU”) ezt a forgatókönyvet kivihetetlennek és álmódzásnak minősítették. Az ellenzők tábora sokkal inkább neoliberais, a szabadpiaci elvekre épülő szervezetnek látta és láttatta az Európai Uniót, amely nem törődik a szociális, szociáldemokrata értékekkel. A Szocialista Baloldal vezetője, Berge Furre munkájában konkrétan is szavakba öntötte ezt a véleményt: „Az EU nem olyan nyílt aréna, ahol egyenlő feltételek között, szabadon csaphatnak össze egymással a politikai nézetek. Az EU politikailag egyértelmű döntést hozott, amikor az uniós szerződésben a szabadpiaci liberalizmust nevezte meg alapértékének. Ezzel becsapták az ajtót, és eldobták a kulcsot.”³⁵

A neoliberális modellt a támogatók egy rétege gyakran mindenhatóként igyekezett beállítani – ezen aspektus mentén jellemzően Svédországban folyt a vita a tagság előnyeiről és hátrányairól. Svédország akkori, konzervatív miniszterelnöke, Carl Bildt ehhez kapcsolódóan a következőket írta le egyik munkájában – amelyet később Norvégiában is előszeretettel idéztek a tagságot ellenzők: „Az egyedülállóan magas svédországi adóterhelés kialakítását nem csupán az motiválta, hogy finanszírozni lehessen a közsféra hatalmas kiadásait, hanem az is, hogy megfelelően kerülhessenek újraelosztásra a jövedelmek és a tőke az egyének, családok és társaságok között. Az ehhez hasonló kiterjedt újraelosztási rendszer fenntartása lehetetlenné válna, ha belépünk a nyitott, egységes európai térségbe. Ezen politika alapelve ugyanis, hogy Svédországot a korlátozások és szabályozások magas fala választja el a többi országtól. Ha ezek a falak leomlanak, akkor vége lesz a hagyományos, régi szisztéma szerint működő újraelosztási politikának is.”³⁶

Az említett, Bildt-féle és a thatcherista álláspontokat Norvégiában leginkább még a Haladás Párt építette be retorikájába a politikai pártok közül – saját populista eszméikkel vegyítve.³⁷

³³ Gro Harlem Brundtland: *Dramatiske år 1986–1996*. (Gyldendal, Oslo, 1998). – Idézi: Jo Saglie: *Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum*.

³⁴ Jo Saglie: *Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum*. p.231.

³⁵ Berge Furre: *Nei til EU*.

³⁶ Idézi: Jo Saglie: *Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum*. p.232.

³⁷ Mindettől függetlenül az FrP már 1994-ben sem képviselte igazán markánsan az „igent”, azóta pedig következetesen nem foglal állást egyik oldalon sem. Tény, az FrP-jelenségnek azon vetülete, miszerint sok kérdésben –így ebben is – homályos vagy kétértelmű álláspontokat fogalmaznak meg, zavarba ejtheti az elemzőt.

A pártpolitikai elit oldalán (tehát) az általuk hagyományosan képviselt értékek több helyütt is gyengén, nem megfelelően artikulálva jelentek meg, sőt több párt – az ellentábor felé való nyitás keretében – korábbi eszmeiségével ellentétes értékeket is képviselt. A csatlakozást támogatók táborában a klasszikus jobb–bal tengely mentén nem is igen konfrontálódtak egymással a pártok: a Konzervatív Párt, amely a Munkáspárttal együtt a csatlakozást támogatta, kevésbé artikulálta a konzervatív értékeket (talán a védelmi-biztonságpolitikai kérdések kivételével), míg a csatlakozást hevesen ellenző centristák „megtalálták” a „tisztán szociáldemokrata”, az állam szerepét erősítő elképzeléseket.

A politikai üzenetek szükségszerűen az elit köreiben, a pártok vezetése által formálódnak – és formálódtak a norvég népszavazási küzdelemben is –, de vajon mennyire követték a szimpatizánsok, saját szavazóik a megadott irányvonalat? Saglie utal³⁸ Mark Franklin és kollégái tanulmányára³⁹, amely szerint az európai integrációs kérdésekben rendezett népszavazásokon a hatalmon levő kormánypárt(ok) népszerűségi helyzete tükröződik a leadott voksokban, és nem az emberek valós viszonyulása Európához – és hogy az olyan, alapvetően kevesebb érdeklődésre számot tartó területek, mint a külpolitika, szükségszerűen háttérbe szorulnak a kormány közvetlen, a hazai gazdaságot, s ezáltal az emberek személyes helyzetét érintő intézkedései javára.

Norvégiában ezzel a modellel szemben azt figyelhetjük meg, hogy az EU-tagság kérdése nagyon is előtérbe került, sőt a népszavazást megelőző években gyakorlatilag ez számított a legfontosabb aktuálpolitikai témának: még az 1993-as, egy évvel a népszavazás előtt megtartott *Storting*-választások kampánya is jórészt a csatlakozás kérdései körül forgott. Csakhogy a norvég politikai arénában a tagságot nem elvont külpolitikai, hanem „hazai” kérdésként jelenítették meg és elemezték az aktorok, értelemszerűen a csatlakozás, illetve a kívülmaradás előnyeinek és hátrányainak keresztül. A politikai elit tagjai közül a tagságot támogatók egyik fő érve az volt, hogy a kívülmaradással számos belpolitikai kérdés is nehezebbé, körülményesebben megoldhatóvá válik az egységesülő Európán kívül – annál inkább valószínű, hogy a tagságra mondott „Nem” ilyen értelemben egyfajta *establishment*tellenes lázadásnak is felfogható. A tagságot ellenzők csoportjainak az ehhez hasonló felvetésekre jellemző ellenérvük többnyire az volt, hogy a nemzeti hatáskörök akár csak kis részének átadásával is jelentősen csökkenne az ország szuverenitása.

³⁸ Jo Saglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.223.

³⁹ Mark Franklin – Michael Marsh – Christopher Wleizen: Attitudes toward Europe and Referendum Votes: A Response to Siune and Svensson. (Electoral Studies 13 (1994). p.117-121.)

Saglie álláspontja⁴⁰ szerint, noha a politikai elit által propagált vélemények is fontosak voltak a népszavazási kampányban, sokkal számottevőbb volt a választópolgárok által kialakított egyéni vélemény, mely alapján végül eldöntötték, hogy melyik oldalra adják a voksukat. Az elit által sugallt üzenet esetünkben egyszerű volt, hiszen népszavazás lévén, eldöntendő kérdésre kellett válaszolni, igennel vagy nemmel. Ha abból indulunk ki, hogy nem a hagyományos pártkötődés, hanem kizárólag az EU-ellenes, illetve -támogató érveket vizsgáljuk meg, el is érkezzünk a fragmentált pártrendszer tovább szabdaló törésvonalak világához, amelyek mentén a támogatók és az ellenzők érvei csoportosultak. A részletes vizsgálatok arra is fényt deríthetnek, hogy kevés kivétellel valamennyi párt hívei között voltak igennel és nemmel szavazók – a kérdés érdekessége abban áll, hogy vajon milyen érvrendszerek mentén oszlottak meg.

A korábbi években a Norvégiában az EU-tagság támogatottságáról végzett felmérések egyfelől az általános értékek és attitűdök rögzítésére koncentráltak, melyek alapján Aardal megállapítása szerint⁴¹ az volt leszűrhető, hogy az EU-ellenesség a baloldali-egalitárius értékek, a decentralizáció és a periféria érdekeinek támogatása mentén fogalmazódott meg – de az EU-ellenes álláspontok között gyakran jelentek meg a vallási, erkölcsi értékeket féltő felvetések, és kisebb mértékben az idegenellenes-nacionalista vonulatok is.

A felmérések második fő „csapásiránya” a kifejtendő kérdések formájában végzett közvélemény-kutatás volt, amelynek során arra kérték a válaszadókat, fejtsek ki, miért szavaztak/szavaznának igennel vagy nemmel a tagságra. A Saglie által említett⁴² harmadik megközelítésben arról kérdezték őket, hogy az EU-tagság bizonyos meghatározott területeken javulást avagy romlást hozna-e. Saglie véleménye szerint ezek a felmérések inkább az emberek hangulatára, érzelmi viszonyulására alapoztak, mintsem valós értékítéletekre, hiszen az szinte egyértelműnek tekinthető, hogy – az utolsó példánál maradva – egy a tagságot eleve támogató választópolgár szerint a csatlakozás jótékony hatással lesz az említett területeken.

Mindezeket figyelembe véve némileg differenciáltabb és talán pontosabb képet kaphatunk a norvég választók által vallott értékekről és álláspontokról, ha a Moen és kollégái által készített tanulmány⁴³ megállapításait és adatait vesszük figyelembe. A közvélemény-kutatás során,

⁴⁰ Jo Saglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.233.

⁴¹ Bernt Aardal: „Ideologi på tvers?”. p.165-187.

⁴² Jo Saglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.235.

⁴³ Kathrine L. Moen – Irene Øyangen – Anders Todal Jenssen: The Norwegian 1994 EU Referendum Study: Study Description and Codebook (2nd edn).

melyből az adatokat nyerték, a következő kérdést tették fel a megkérdezetteknek: „A jelenleg is zajló vitában számos érv hangzott el országunk EU-tagsága mellett, és ellene is. Ezek közül gyűjtöttünk össze néhányat. A felolvasott érvekre reagálva, kérem, mondja el, mennyire gondolja azt: nagyon jó érvnek, jó érvnek, rossz érvnek, nagyon rossz érvnek, avagy se nem jónak, se nem rossznak.”

7. táblázat: Az EU-tagsággal kapcsolatos egyes érvek elfogadottsága a választópolgárok körében

Felsorolt érv	Elfogadottság, százalékban*
+ Az EU-tagság révén Norvégia hozzájárul az általános európai enyhüléshez	58,4
– A brüsszeli apparátus olyan messze van, hogy a csatlakozás esetén az átlag norvég ember elveszíti a politikai folyamatok alakításában a befolyását	54,2
– Az EU-tagság révén meggyengül az ország képessége, hogy nemzeti hatáskörben tartsa a gazdaság irányítását	51,1
+ Az EU-tagság hozzájárul az ország biztonsági helyzetének szavatolásához	49,8
+ A tagsággal Norvégiának lehetősége lesz részt venni az európai jóléti állami rendszerben	46,6
– Az EU-tagsággal feladjuk nemzeti függetlenségünket	45,1
+ Az EU-csatlakozással nagyobb, valós beleszólást kapunk jövőnk alakításába, mint ha kívül maradnánk	44,9
+ A környezetvédelmi problémák csak az EU-együttműködés keretein belül oldhatóak meg	39,0
+ Azért kell csatlakoznunk az EU-hoz, hogy továbbra is fenntarthatassuk szoros kapcsolatainkat a nyugati világgal	36,9
– Ha csatlakozunk az EU-hoz, nagymértékben elvesznek norvég nemzeti sajátosságaink	34,5
– Ha csatlakozunk az EU-hoz, nagy tömegben érkeznek majd külföldről munkavállalók	31,9
+ Az EU-tagság révén ellenőrzést nyerhetünk a piaci erőkről, és a nemzetközi társaságok, cégek felett	28,5
– A férfiak és nők közötti egyenlőségért vívott küzdelemben visszalépést jelentene az EU-tagság	21,8
+ Az üzleti szférának érdeke az EU-tagság, melynek keretében felszabadul a politikai ellenőrzés és monitorozás alól	19,8
+ Értelmetlen az EU-tagság ellen fellépni, mert Norvégia előbb-utóbb úgyis csatlakozni fog az Unióhoz	15,8
– Az EU-tagság következményeként a norvég nyelv felhígul, és elveszti sajátosságait	15,8
– Az EU-tagság veszélyt jelent a norvég erkölcsi és vallási hagyományokra	15,8

<p>* Azon válaszadók százalékos aránya, akik „nagyon jó”-nak, vagy „jó”-nak minősítették az adott érvet. Az eredményben nem szerepelnek a nem válaszolók. +: EU-párti érv -: EU-ellenes érv</p>	
---	--

Forrás: Jo Saglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.235.

A fenti táblázatban felsorolt érvek egy része természetesen nem volt egyértelműen tagságpárti, avagy azt ellenző érv. A béke és a biztonság kérdése például a csatlakozáspártiak egyik fő argumentuma volt, de a nem kevésbé pozitív tartalmat hordozó nemzeti szuverenitás és a politikának a választók általi irányítása már az ellenzők érvrendszerét gazdagította – mindkét esetben és tábor által természetesen egyoldalúan vázolja az érveket. Meglehetősen kevesen értettek egyet azzal a fatalista jellegű érveléssel, miszerint eleve felesleges a csatlakozás ellenzése, de az a neoliborális argumentum sem nyerte meg sokak tetszését, miszerint az üzleti szféra számára fontos az EU-tagság, hogy így megszabadulhassanak a felesleges szabályozásoktól. Ami a környezetvédelmet illeti, a fenti táblázatban is szereplő érv csatlakozáspárti volt, ugyanakkor az ellenzők többször hallattak olyan véleményt, hogy a környezetvédelem szempontjából éppen hogy káros volna a tagság, mivel az EU a környezetvédelem nemzeti előírásait sokszor a szabadkereskedelem korlátjának tekinti, és azok felszámolására törekszik. Hasonlóképpen felmerülhetett csatlakozáspárti és azt ellenző tényezőként az idegenellenesség: míg a fenti táblázatban ez az utóbbiak érvei között szerepel – lévén hogy az ellenzők tartottak a beáramló nagyszámú külföldi munkaerőtől –, addig a csatlakozáspártiak több alkalommal is hivatkoztak az EU pozitív védőhatására, amely Európát, és ezzel az EU-tag Norvégiát is, megvédi majd a kontinensen kívüli országokból és kultúrkörökből érkező bevándorlótól⁴⁴.

A fentebb már idézett Moen-tanulmányban közöltek egy másik felmérést is, melyet a népszavazás után készítettek, és melyben csak azok véleményét tüntették fel, akik valóban részt is vettek a referendumon és érvényesen szavaztak. Ebben az esetben hét az előző felmérésben is felvetett évről kérdezték őket, a pártpreferencia figyelembe vételével. A Saglie által is idézett táblázat nyomán arra a következtetésre juthatunk, hogy a polarizációt felvető elmélet helytálló, ugyanis jelentős eltérés mutatkozik az EU-tagságot támogatók és ellenzők véleménye között, ugyanakkor a pártpreferenciák alapján sokkal kisebb különbséget fedezhetünk fel. Különösen a Konzervatív Párt és a Munkáspárt támogatóinak véleményazonossága szembevetendő: a tagságra igennel szavazó konzervatívok

⁴⁴ Jo Saglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.238.

81%-a és a szintén igennel szavazó munkáspártiak 76%-a fogadta el a „tágabb európai jóléti állami rendszerben való részvétel”-t; a piaci erők és a nemzetközi vállalatok feletti ellenőrzés kérdésében 43/46%-os az említett két párt „Igen”-szavazóinak támogatása, de például a negatív érvek jó részét is erősen közelítő arányban utasították el. Érdekes, hogy a piaci ellenőrzés kérdésében a Haladás Párt hívei még náluk is elfogadóbbnak bizonyultak, annak ellenére, hogy a nem éppen baloldali párt általában meglehetősen szkeptikusan viseltetik a piaci folyamatokba történő állami beavatkozás iránt.

8. táblázat: Az 1994-es népszavazáson voksolók körében az egyes érvek százalékos támogatottsága („nagyon jó”-nak, vagy „jó”-nak minősítése) az 1993-as választások szerinti pártpreferenciák alapján

Érv	Szavazat (1994)	Pártkötődés* (1993)							
		H	Ap	FrP	V	KrF	SV	Sp	RV
+ Az európai jóléti állam részévé válás	Nem	21	23	27	36	16	20	14	10
	Igen	81	76	71	66	70	61	-**	-**
+ A piaci erők ellenőrzése	Nem	19	15	15	17	9	13	14	10
	Igen	43	46	53	30	41	36	-	-
+ Az üzleti szféra felszabadulása a kötöttségektől	Nem	15	17	20	14	9	17	13	15
	Igen	31	20	38	25	20	19	-	-
– A gazdaság irányításában csökkenő nemzeti befolyás	Nem	61	73	81	88	74	78	83	91
	Igen	20	19	23	21	40	53	-	-
– Kisebb szerep a politika alakításában	Nem	82	72	81	84	83	78	84	91
	Igen	20	25	20	49	52	44	-	-
– Külföldi munkaerő beáramlása	Nem	44	46	62	39	54	27	48	14
	Igen	9	13	20	19	21	13	-	-
– Az erkölcs és a vallás fenyegetettsége	Nem	30	27	39	10	52	10	25	5
	Igen	2	3	8	9	3	7	-	-

* H (Høyre): Konzervatív Párt; Ap (Arbeiderparti): Munkáspárt; FrP (Fremskrittspartiet): Haladás Párt; V (Venstre): Liberális Párt; KrF (Kristelig Folkeparti): Keresztény Néppárt; SV (Sosialistisk Venstre): Szocialista Baloldal; Sp (Senterpartiet): Centrumpárt; RV (Rød Valgallianse): Vörös Választási Szövetség

** A Centrumpárt és a Vörös Választási Szövetség szavazói között nem volt a statisztikai mérhetőség szintjéhez elegendő, az EU-tagságra igennel voksoló megkérdezett

Forrás: Jo Sæglie: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. p.239.

A fent említett egyezőségeken kívül természetesen a pártpreferenciák alapján meglévő egyes hagyományos eltérések továbbra is fennálltak, például a vallás és az erkölcs fenyegetettségét jelentősebb mértékben csak a

Keresztény Néppárt „Nem”-szavazói fogadták el, míg a baloldali Vörös Választási Szövetségen belül még a tagságot elutasítóknál is csak 5%-os elfogadottságra talált ez a felvetés. Ugyanezen pártnak a „Nem”-szavazói csak 14%-ban fogadták el azt az érvet, miszerint a tagsággal együtt járó negatív hatásként jelenik majd meg a külföldi munkások tömege Norvégiában, míg az idegenellenességéről is ismert, populista Haladás Párt azon tagjai között, akik nemmel voksoltak az EU-tagságra, kiugróan magas, 62% volt ugyanez az arány.

A fentieket összegezve tehát egy jelentősen árnyalt kép bontakozik ki a pártpreferenciák és a tagsággal kapcsolatos érvek elfogadottsága körül, de a „keresztnyomás” alatt álló szavazók valamennyire mégis arra hajlottak, hogy egy ilyen konfliktushelyzetben azokat az álláspontokat tegyék magukévá, melyeket saját pártjuk bár elutasított, de ők maguk fontosabbnak találtak. Ez a tendencia leginkább a Konzervatív Párt és a Szocialista Baloldal hívei esetében volt megfigyelhető, míg a Keresztény Néppárt és a Haladás Párt támogatói erőteljesebben kötődtek saját politikai pártjuk fő üzeneteihez.

KONKLÚZIÓ

Nem könnyű összefoglalni, hogy miért, milyen okoktól vezérelve mondott a norvég szavazópolgárok csekély többsége két alkalommal is nemet az ország EU-csatlakozására. Dolgozatomban elemezni próbáltam a kulcsfontosságú 1994-es referendumot, illetve Norvégia lehetőségeit és helyzetét a népszavazás körüli években. A kívülmaradás mértéjére hitem szerint nem adható egyértelmű válasz, annál is inkább, mivel mindkét szavazáson (1972-ben, és 1994-ben is) csak csekély többséggel, néhány százalékpontnyi különbséggel győzött az ellenzők tábora, 1994-ben nagyjából olyan arányban, amilyenben a svéd polgárok a tagság mellett voksoltak.

Lehetséges, hogy történelmi okok vezettek az EU-tagság elutasításához, avagy egyszerűen a gazdasági törésvonalak mentén kell értelmeznünk az eredményt? Tény, hogy Norvégiában a mezőgazdaság és a halászati szektor két olyan hangsúlyos csoportja a társadalomnak, amely mind a mai napig erős érdekérvényesítő képességgel rendelkezik. Tény az is, hogy amíg a norvég nagyvárosok és urbanizálódott körzetek döntő többséggel a csatlakozásra voksoltak, a vidéki körzetek – a távol-északi megyék egységesen – ellenezték azt. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy a gazdák és a halászok a nagyvonalú állami támogatásaikat féltették, és nem szívesen engedték volna be saját területükre az uniós országokból jövő versenytársakat.

A gazdasági, politikai vagy éppen kulturális törésvonalak egyértelműen láthatóvá váltak mindkét norvégiai EU-népszavazás kampányában és a viták

során, és ennek alapján elfogadható a centrum–periféria elmélet helytállósága. A fent említett tényezők véleményem szerint külön-külön aligha estek volna latba döntő súllyal, a végső eredmény kialakulásában azonban együttes, sokszor egymást kiegészítő szerepük volt.

Végkövetkeztetésként megállapítható, hogy a földrajzi, társadalmi, gazdasági és politikai értelemben vett periféria – ha csak hajszálnyival is, de – erősebbnek bizonyult a centrumnál, és ügyét azért is tudta sikerre vinni, mert a népszavazási kampányok során érezhetően szervezettebbnek, összeszedettebbnek bizonyult a támogatói oldalnál.

Szabó János Lajos skandinavisztika (norvég szakirány) és politikaelmélet (Európai tanulmányok kiegészítő programmal) szakos bölcsész, a történelemtudomány doktora.

IRODALOMJEGYZÉK

AARDAL, BERNT: „Ideologi på tvers?”. In Anders Todal Jensen – Henry Valen (szerk.): *Brussel midt imot (folkeavstemningen om EU)*. Ad Notam Gyldendal, Oslo, 1995. p.165-187.

BJØRKLUND, TOR: *Folkeavstemning i norsk politikk – taktikk og prinsipper*. Universitetet i Oslo, Institutt for statsvitenskap – Oslói Egyetem, Politikatudományi Intézet (egyetemi szakdolgozat), Oslo, 1974.

BJØRKLUND, TOR: The three Nordic 1994 referenda concerning membership in the EU. *Cooperation and Conflict*, Vol.31/No.1. (London, 1996). p.11-36.

BJØRKLUND, TOR: Old and New Patterns: The No-majority in the 1972 and 1994 referenda concerning Norwegian Membership in the EU. *Acta Sociologica*, Vol.40. (Oslo, 1997).

EIDE, ESPEN BARTH: Norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk i EUs skygge. In Iver Neumann (szerk.): *Sikkerhetspolitiske konsekvenser av nordiske vei- og verdivalg*. Tano, Oslo, 1995.

EUROPEAN COMMISSION: *From Lomé I. to IV.* http://ec.europa.eu/development/geographical/cotonou/lomegen/lomeitoiv_en.cfm; Letöltve: 2009. szeptember 22.

FRANKLIN, MARK – MARSH, MICHAEL – WLEIZEN, CHRISTOPHER: Attitudes toward Europe and Referendum Votes: A Response to Siune and Svensson. *Electoral Studies* 13. p.117-121.

FURRE, BERGE: *Nei til EU*. Oslo, Gyldendal, 1994.

MOEN, KATHRINE L. – ØYANGEN, IRENE – JENSSEN, ANDERS TODAL: *The Norwegian 1994 EU Referendum Study: Study Description and Codebook* (2. kiadás; ISS-Report No.45.). Department of Sociology and Political Science (NTNU), Trondheim, 1996.

PETTERSEN, PER ARNT – JENSSEN, ANDERS TODAL – LISTHAUG, OLA: *The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Challenge. Scandinavian Political Studies*, Bind 19. (New Series: 1996/3). University of Science and Technology, Trondheim, 1996. p.257-283.

SAGLIE, JO: Values, Perceptions and European Integration: The Case of the Norwegian 1994 Referendum. *European Union Politics*, 2000/1. p.227-248.

STATISTISK SENTRALBYRÅ (SSB): *Folkeavstemningen 1994 om norske medlemskap i EU – The 1994 referendum on Norwegian membership of the EU*. Oslo-Kongsvinger, 1995.

UDGAARD, NILS MORTEN: *Norske politikk produserte et EU-„Nei”*. UNN156NOR (a Norvég Külügyminisztérium információs tanulmány-brosúrája), Oslo, 1995

VOLLER-SZENCI ILDIKÓ

A HÁBORÚ, MELY SOHA NEM VOLT IGAZOLT SZÁMADÁS A SZOVJETUNIÓ AFGANISZTÁNI HÁBORÚJÁRÓL AZ IGAZSÁGOS HÁBORÚ *ELMÉLETÉNEK SZEMSZÖGÉBŐL*

Vajon lehet-e különbséget tenni a nemzeti felszabadító háborúkat jellemző gerilla hadviselés és a hagyományos háború között? Vajon vizsgálható-e, hogy mi a jó és mi a rossz az emberi hadviselésben? Vajon tudunk-e különbséget tenni egy háború során, hogy az emberi cselekedetek sorozata helyesen vagy hibásan követte a meglévő erkölcsi normákat? Vajon van-e olyan hadviselés, amely igazolhatja az erőszakot, a brutalitást és a tömeggyilkosságokat? Vajon lehet-e egy háborút annak etikai oldaláról megvizsgálni?

A több mint egy évtizede folyó nemzetközi hadviselés Afganisztánban a mindennapok hírvilágának részévé vált. A nyári évszak az afgán földön mindig a legvéresebb időszakot jelenti. Május 1-én az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Barack Obama bejelentette, hogy az elit Navy SEALs alakulat megtalálta és megölte Oszama bin Ládent, a 2011. szeptember 11-ei terrortámadás kitervelőjét, a globális terrorizmus legfőbb alakját. Amerika egy napon át ünnepelt. Politikai nyomásra június 23-án az amerikai elnök bejelentette, hogy 2011 végére 10000, majd 2012 végére további 23000 katonát von ki Afganisztánból. Közben folyamatosan jöttek a halálhírek. Talán a legsokkolóbb az volt, hogy augusztus elején bombatámadásban lelőttek az afgán gerillaharcosok egy 22 főnyi Navy SEALs alakulatot szállító helikoptert. A fiatalok elvesztése újabb gyászba borította Amerikát. A döbbenet azonban tovább folytatódik a mindennapos halálhírek hallatára. Augusztus 16-án az amerikai védelmi miniszter bejelentette, hogy 2001 óta 1626 amerikai katona halt meg Afganisztánban és 13316 amerikai civil (köztisztviselő) sérült meg. A halálos és súlyosan sérült esetek száma azonban még mindig nem végleges. A háború tovább folytatódik.

Mindazok után, ami itt az elmúlt évtizedben történt, sokakban felmerült a kérdés, hogy lehet-e ezt a háborút egyáltalán lezárni. Lehet-e úgy

lezárni, hogy az Amerikai Egyesült Államok inkább győztesen, mint vesztesen kerüljön ki ebből a háborúból? Követve Brian Orend¹ megfogalmazását: ahhoz, hogy egy háborút véglegesen és igazságosan lezárjunk, a „háború-befejezés jogának” megfelelően, a *jus post bellum* szerint igazolni kell (hisz amennyiben minden szabálytól mentesen rendezünk egy háborús konfliktust, fennáll annak a veszélye, hogy újabb háború tör ki régi vitás alapokon). Vajon rendelkezik-e egyik vagy másik fél ezzel a rendezési joggal?

Ennek a cikknek az a célja, hogy a Szent Ágoston-i igazságos háború tételén, a *bellum iustum*on keresztül bemutassa Afganisztán szovjet megszállását, majd annak eredményét kivetítse a jelenleg is folyó afganisztáni háború esetleges lezárásának végkimenetelére.

AZ IGAZSÁGOS HÁBORÚ TANA

A zsidó és a keresztény teológiában, amely aztán részévé vált mindkét felekezet erkölcsi hagyományának és gondolatvilágának, mindig is fontos kérdés volt, hogy létezik-e igazságos háború, és ha igen, akkor melyek ezen „igazságos háború” szabályai. Bár Szent Ágoston óta sokat alakult, változott a teória, alapjaiban azonban továbbra is él az igazságos háború létezését elfogadó közvélemény. Olyannyira érvényben van, hogy a mai XXI. században, az önvédelmi háborút leszámítva, az Egyesült Nemzetek Szervezete, a globális világrend legnagyobb világszervezete van egyedül felhatalmazva arra, hogy eldöntse, hogy egy adott háború igazságosnak bizonyul-e vagy sem. Amennyiben felmerül annak igazságtalan volta, úgy a világ államait összefogó testület meghozhatja a háború elleni fellépésről és a háború elfojtásáról szóló teljes legitimitással rendelkező döntését.

Mióta az ember e világon van, csak harcol, küzd, csatázik és háborúzik. Az emberi természet része a mindennapos civakodás és ellenségeskedés. Az egymás elleni küzdelem komponense a fizikai bántalmazás mellett azonban az is, hogy a felek megpróbálják saját magatartásukat a közösség előtt igazolni. Mindkét fél kötelességének érzi, hogy be tudja bizonyítani cselekedeteinek helyes és igaz voltát. A háborúk jogosságának beigazolása hosszú múltra tekint vissza. Olyan régi keletű, mint maga az ember. Történelmi ismereteink szerint Szent Ágoston püspök volt az első, aki pontosan megfogalmazta, hogy mit ért *bellum iustum* alatt a *De civitate Dei* (Isten városáról) című művében, amelyben hosszasan ír a háború természetéről.

¹ Brian Orend: Justice after War.

JUS AD BELLUM, AVAGY A HÁBORÚINDÍTÁS JOGA

A háborúindítás igazolásának irodalma sokkal hosszabb, mint a *jus in bello* vagy a *jus post bellum* témakörével foglalkozó írások. Ennek egyszerű emberi oka van, amelyet azután a tudomány is igyekezett megfogalmazni: a háború indításának okait és indokait meg kell tudni osztani a világgal, amelynek alapján azután el lehet dönteni e magatartás helyességét. Csak az igaz háborút harcoló fél kaphatott a jogszerűséget igazoló *jus ad bellumot*.

A *bellum iustum* koncepciója szerint hat alapelvnek kell megfelelni ahhoz, hogy a háborút indító fél magatartása igazolható legyen. A legfontosabb ilyen elv a jogos ok (igaz ügy) meglétének elve. A háború indításának okai igen korlátozottak. Szent Ágoston püspök például csak azon feleknek adta meg e jogot, amelyek kénytelenek voltak megvédeni területeiket az agresszor, a külső behatoló támadása ellen. Bár századok teltek el, az ágostoni definíció semmit nem veszített tartalmából: a támadó féllel szembeni önvédelem gyakorlása, a béke visszaállítása kimeríti a *jus ad bellum* szerinti *casus belli* fogalmát.

Prima facie, hogy a háborúskodás elvetendő dolog. Amikor azonban, s csakis kivételes esetben, a hadba állás valódi kötelezettséggé válik, ugyanis az a közös jót szolgálja, akkor egyben ez alatt azt is értjük, hogy a háború csak az utolsó lehetőség/végső megoldás lehet. Ezért, mielőtt bárki háborút indít, kötelessége, hogy vitás kérdéseit megkísérelje minden egyéb, békés úton rendezni.

A szovjetek 1979. december 27-én lépték át az afgán határt. A nemzetek közössége szerint a szovjetek e cselekedete egy független ország szuverenitását sértette meg, ezért Afganisztán lerohanása agresszió (támadás), amely a jogos ok meglétének hiányát jelenti. A Szovjetunió akkoriban ezt másképp látta. A szovjetek szerint őket az afgán kormány kérte fel, hogy nyújtson segítséget a kormányellenes erőkkel való leszámoláshoz. A szovjetek szerint a segítségnyújtás adása igazolta a jelenlétüket.

A konfliktus elkerülése legvégsőkéig való lehetőségének vizsgálata ebben az esetben a szovjet vezetés szerint szintén felmerült, mert csak hosszabb „unszolásra” döntöttek úgy, hogy mégis segítenek bajba jutott kommunista elvtársaikon.

Afganisztán történelmének egyik leghaladóbb hercegének és elnökének, Muhammad Daud Khannak a meggyilkolása (1978. április 30.) után az ország kommunista kezekbe került. Bár soha nem lett bebizonyítva, sokan azt állították, hogy az elnök meggyilkolását a szovjet vezetés tervelte ki. Khan halála után a Forradalmi Tanács kihirdette 1. számú határozatát, amely szerint Afganisztánt átnevezték Afgán Demokratikus Köztársasággá. Első elnöke az a Nur Muhammad Taraki lett, aki egyben az afgán

kommunista párt vezetője is volt. Ettől fogva a szovjet vezetés határozottan azon munkálkodott, hogy Afganisztánt beolvassza a nagy szovjet blokkba, ami 1978. május végére meg is történt, bár a „barátsági” szerződést csak december 5-én írta alá a két pártelnök, ami után a pártvezetés azonnal hozzákezdett a szocialista gazdasági és társadalmi terv végrehajtásához.

Az afgán lakosság a kezdetektől nem támogatta ezeket a változtatásokat. A kommunistaellenes erőknek azonban egy év kellett ahhoz, hogy megszervezzék magukat, és hogy eltávolítsák kommunista elnöküket. 1979. szeptember 16-án tehát Taraki elnök is gyilkosság áldozata lett – az elkövető a saját helyettese, Hafizullah Amin volt. A történet egy véres hidegháborús leszámolásra hasonlított: a szovjetek korábban megpróbálták Amint megölni, mert ismert volt, hogy jó kapcsolatokat ápol az amerikaiakkal, az akkori Amerika-barát pakisztániakkal és a kínaiakkal, Amin azonban megtudta, hogy gyilkosságot terveznek ellene, és ezért egy palotaforradalom keretében megszervezte Taraki elnök meggyilkolását. Bár Amin volt a gyorsabb, három hónappal az elnök meggyilkolása után a KGB úgy döntött, hogy likvidálni kell Amint is, mert veszélyezteti a szovjet rend fenntartását. A gyilkosság napján, 1979. december 27-én a kommunista hatalom Babrak Karmalt jelölte ki Amin utódjául (elnöksége: 1979–1986), amivel egy időben a szovjet hadsereg bevonult Afganisztánba.

A Wilson Központ által közzétett egykori titkos dokumentumok² szerint a végső döntést 1979. december 12-én hozta meg a Politbüro. Bár még két nappal korábban is vitáztak az elvtársak, hogy az intervenció jó ötlet-e, Brezsnyev már akkor is azzal zárta az ülést, hogy „Jurij Vlagyimirovicsot [azaz Adropovot] kell támogatni”. Brezsnyev egyetértett Andropovval, aki szerint a szovjet birodalom fenntartása érdekében szükség van erre a „stabilitási műveletre”. Így tehát a 176/125-ös Politbüro-rendelet szerint Brezsnyev és szűk vezetői körének – Andropovval, a KGB vezetőjével az élén – az elképzelései szerint Usztyinov védelmi miniszter és Gromikó külügyminiszter megkapták a felhatalmazást, hogy elindítsák a szovjet csapatokat Afganisztánba. A támadás napján a szovjet vezetés táviratban (kelt: Moszkva, 1979. december 27.) értesítette az ENSZ szovjet nagykövetét arról, hogy semmiképpen ne engedje meg, hogy az ENSZ BT napirendre vegye a szovjet bevonulás kérdését. Amennyiben mégis beszélnie kell, határozottan ki kell állnia a mellett, hogy a szovjet vezetés saját belügyének tekinti a szovjet–afgán kapcsolat rendezését: mivel az afgán kormány az ENSZ Alapokmányának 51. cikke szerint az önvédelem természetes jogával élt, és saját belügyeinek rendezéséhez kérte a Szovjetunió beavatkozását, ezért a felek jogszerűen és helyesen cselekedtek,

² A továbbiakban említett összes hivatalos dokumentum, távirat, telefonbeszélgetés mind a Woodrow Wilson International Center for Scholars: Virtual Archive: Cold War International History Project: Soviet invasion of Afghanistan című archívumban található meg.

a nemzetközi szabályokat betartották; a Szovjetunió, eleget téve az afgán kérésnek, segítséget küldött és egyéb támogatást nyújtott az afgán kormánynak, amely végérvényesen le akart számolni a demokratikus berendezkedését veszélyeztető külső fegyveres agresszorokkal (szerzői megjegyzés: a mudzsahedekre utaltak, ugyanakkor ismert, hogy titkos amerikai jelenléttel is számoltak); záráskeppen pedig a táviratban az olvasható, hogy a szovjet jelenlét mindaddig biztosítva lesz, míg arra az afgán kormánynak szüksége van; a Szovjetunió számára is a legfontosabb, hogy a világban béke s biztonság legyen.

Ismert, hogy már Taraki elnök alatt is több politikai-etnikai indíttatású véres összecsapás, felkelés és lázadás tört ki az országban, ami alapjaiban rengette meg a frissen létrejött „demokratikus berendezkedésű” kormány vezetését. Taraki a bajban a nagy Szovjetunióhoz fordult segítségért. Először csak pénzbeli támogatást kért, de később már fegyvereket és katonákat is. Egy 1979. március 17-ei telefonbeszélgetés során például Taraki kifejezetten kéri Alekszej Koszigin miniszterelnököt, hogy a szovjet vezetés küldjön repülőgépeket és olyan katonákat, akik beszélik a nyelvet; elmondása szerint a muzulmán reakciók annyira erősek, hogy szovjet segítség nélkül az afgán kormány teljesen tehetetlen. Még márciusban Taraki moszkvai útja során találkozott Brezsnyevvel is, aki fölvetette, hogy az ország biztonsága érdekében Taraki zárja le a határokat Pakisztán és Irán felől, de ezt Taraki visszautasította arra való hivatkozással, hogy erre nincsenek meg az eszközei, továbbá az erős családi kapcsolatok miatt a határokat képtelenség volt lezárni. 1979 során Taraki majd' húszszor küldött üzenetet a szovjet vezetésnek, amelyben segítséget kért, azonban minden üzenete üres fülekre talált. Egyszer-egyszer küldtek neki kisebb támogatást, de tulajdonképpen teljesen magára hagyták.

Jól látszik az üzenetváltásokból, hogy a Politbüro decemberben végül is Andropov nyomására hozta meg mégis a beavatkozás melletti döntést. Andropov információs bázisa a KGB mellett a szovjet katonai hírszerzés, az akkori GRU volt. A hírszerzés által megszerzett információk azonban korlátozottnak bizonyultak. A szovjetek szerint Afganisztán esete Mongóliával volt összehasonlítható; e téves véleményformálás, melynek alapja, hogy nincs olyan ország a világon, amely ne lenne képes átvenni és végrehajtani a szocializmus marxista-leninista doktrínáját, Afganisztánt mint „második Mongóliát” jellemezte. Ezen alapjaiban téves nézet a kezdetektől téves útra vitte a teljes szovjet felső vezetést. Az afgán nép kulturális antropológiája ugyanis jelentősen különbözik a mongol népétől. Hiába voltak ismereteik az afgán „állam” földrajzi, gazdasági és katonai helyzetéről, tekintve hogy évek óta rendszeres kapcsolat állt fenn a két állam között: a

George Washington Egyetem Nemzetbiztonsági Levéltárában összegyűjtött³ volt titkos dokumentumok szerint a szovjet vezetés nem mérte fel az iszlám hihetetlenül erős befolyásának szerepét, nem ismerte az afgán nép gazdasági-szociológiai körülményeit, kulturális antropológiáját, amik századokon át formálták az afgánokat, és nem volt annak tudatában, hogy az etnikai és törzsi alapon szerveződött csoportok laza kapcsolata alkotja az afgán „államot”, amely tehát a modern államiság jellemzőit teljesen nélkülözte. A harc, az életért és a szabadságért való küzdelem a mindennapjaik része volt. A szovjetek összefüggéseikben nem ismerték az afgán népet. Azt lehet mondani, hogy a teljes szovjet vezetés ideológiai vakságban szenvedett.

A jus ad bellum harmadik alapelve, hogy csak legitim hatalom indíthat háborút. A XIII. századtól létrejövő modern állam volt az a formáció, amely önálló és független volt, azaz szuverén, rendelkezett egységes politikai identitással, azaz legitim központi hatalommal, továbbá jól körülhatárolható államhatára volt. A Szovjetunió megfelelt ennek a leírásnak, Afganisztán viszont csak papíron. Afganisztánnak ugyanis nem volt (ma sincs) jól körülhatárolható országhatára.

Borovik írja az afgán-tádzsik (Pakisztánnal szomszédos) határról, hogy: „Még soha nem láttam ilyen határt. Ez nem egy földrajzi határ, hanem egy időhatár; egy határvonal két társadalmi és gazdasági rendszer között, két filozófia között, háború és béke között. A válaszfal még inkább szembeötlő, amikor figyelembe veszed, hogy egyazon nemzetiség – a tádzsik – él a határ mindkét oldalán. Az egyik oldalon a késő '80-as évek szerinti szocialista rendszerben élnek az emberek, míg a másik oldalon (a muzulmán naptár szerint) 1366-ban, egy olyan feudális rendszerben, ahol még szórványokban törzsi maradványokat találsz. Nincs szükséged egy időgépre, hogy érezd a különbséget.” [szabad fordítás].⁴ Az 5000 km-es határszakaszon a mai napig nagyon gyenge vagy egyáltalán nem létezik határellenőrzés. Az ENSZ szerint jelenleg a legkritikusabb az afgán–pakisztáni határ, de továbbra is állandó illegális tevékenység helyszíne a tádzsik–afgán és az iráni–afgán határszakasz is. Ezen a modern államnak nem nevezhető földön kit tekinthet egy modern állam legitim hatalomnak, tárgyaló félnek?

A negyedik alapelv a tiszta szándék léte. Szent Ágoston püspök írta, hogy mivel a háború a bűnös magatartás eredménye, ezért arra úgy kell tekinteni, mint a bűnök meggyógyítására; amennyiben a háborús fél helyes szándékkal indít háborút, úgy azt úgy kell értelmezni, hogy az a háború az istentelenekeket büntette meg. E háború során minden anyagi és más haszon

³ Itt ki kell emelni Svetlana Savranskaya igazgató munkáját, aki sok éven át dolgozott azon, hogy nyilvánosságra kerüljenek a volt szovjet és az ahhoz kapcsolható amerikai titkos dokumentumok.

⁴ Artyom Borovik: *The Hidden War, a Russian Journalist's Account of the Soviet War in Afghanistan*. p.42.

szerzése szigorúan elutasítandó. Az igaz háborút nem saját önös érdekből harcolja a fél, hanem az igazságért. Amennyiben tehát a háborút önös nemzeti érdekből indítja, akkor a tiszta szándék igazolása megbukik.

A világ nemzetei szerint a Szovjetunió önös érdekből támadta meg Afganisztánt. Az Egyesült Államokkal az élen, a nemzetállamok úgy gondolták, hogy a háborúnak az volt szovjet részről a célja, hogy a közép-ázsiai országokat teljes egészében bekebelezze a szovjet birodalom hatalmi, befolyási övezetébe. Geopolitikailag ez tehát azt jelentette szerintük, hogy a szovjet szuperhatalom félt attól, hogy az Amerika-barát Pakisztán megerősödött befolyása átterjed Afganisztánra is, amely mint ütköző állam Moszkva várát védelmezte.

Természetesen a szovjet vezetés ezt másképpen látta. Mint azt korábban is írtam, a szovjet vezetés az afgán kommunista kormánynak nyújtott segítséget. A Politbüro 1980. április 7-ei ülésén megvitattott feljegyzés jól mutatja, hogy a szovjet hadsereg negyed évvel a bevonulás után pozitívan értékelte jelenlétét, mert a célját elérte, azaz az afgán kommunista pártot megerősítette hatalmában, új pártelnököt jelölt ki a marxista Babrak Karmal személyében, létrehozta az egységes Afgán Népköztársaság Kommunista Pártját, amelyben egyesítette a két nagy törzset, a parchamokat és a khalqokat, és nem utolsó sorban tervet dolgozott ki az ellenforradalmi csoportok felszámolására, amelynek végrehajtását a kormánnyal közösen meg is kezdte. A feljegyzés további pontjai azonban felsorolják azokat a problémákat is, amelyek miatt viszont a szovjet jelenlét fenntarthatósága kétséges, de ezt azzal zárja, hogy a szovjet hadsereg feladata, hogy: „Az Afganisztáni Demokratikus Köztársaság (ADK) forradalmi rezsimjét megvédje a külső támadásoktól, az afgán (kiképzett) erők segítségével a határokat le kell zárni, meg kell védeni a stratégiailag fontosabb központokat és kommunikációs centrumokat, és harcükszültségre kell felkészíteni az afgán fegyveres erőket. Csak akkor, amikor Afganisztánban a helyzet stabilizálódik, és akkor is csak az ADK vezetőinek kérésére, fogjuk megvizsgálni, hogy csapatainkat kivonjuk Afganisztánból.” [szabad fordítás].⁵

A fontosabb városok, mint Kabul, Kunduz, Baglán, Herát, Kandahár, Dzsalálábád és Mazar védelmének megszervezése nem volt könnyű, de még nehezebbnek bizonyult a vidék védelme. Az afgán katonaság harcra való felkészítése döntő jelentőségű volt, azonban szintén nem egyszerű feladat. A legnagyobb gondot azonban az jelentette, hogy az emberek nem fogadták el a kormány legitimitását, és ezért nem is engedelmeskedtek annak. A társadalmi elégedetlenség hatványozottan jelent meg a katonaságban. A belső ziláltságot tetézte a folyamatos dezertálás. A szovjet katonai vezetés

⁵ Woodrow Wilson International Center for Scholars: Virtual Archive: Cold War International History Project: Soviet invasion of Afghanistan.

számára egy életképes és fenntartható rezsim felállítása Afganisztánban egy évre a harcok megkezdése után lidércnyomássá kezdett válni.

Az ötödik alapelv a siker ésszerű lehetőségének fennállta. A siker lehetőségét még a háború megkezdése előtt mérlegelni kell. A konzekvencialisták szerint ez az után állapítható meg, hogy a hadviselés költségének és hasznának rátáját megvizsgáljuk. Amennyiben nem áll fenn annak a lehetősége, hogy a támadó vagy a védekező fél nyertese lehet a háborúnak, úgy azt nem szabad megindítani, illetőleg – már folyó háború esetén – a katonai hadvezetésnek fontolóra kell vennie a kapitulációt, amely döntés emberi életeket menthet.

A szovjet vezetés a háború első évében csak úgynevezett „korlátozott kontingenst” küldött az országba. A vezetői számítások szerint egy év elég lett volna ahhoz, hogy megerősítsék a kommunista vezetést, majd tartalék segédcapatokat hátrahagyva kivonuljanak, amelyek majd az afgán erők mellett segítséget tudnak nyújtani a hadseregben esetleges felkelések és lázadások elfojtásához. Ez a kezdetekben 75000 katonát jelentett és a vezetés nem is tervezett több katonát küldeni.

Nyikolaj Ogarkov, vezérkari főnök már a kezdetektől nem értett egyet szovjet katonák afgán földre való bevetésével. Ez a Politbüro 1979. december 10-ei ülésén készült jegyzőkönyvből⁶ is kitűnik. Amikor egy fél évvel később felmerült annak a lehetősége, hogy több katonát küldjenek, akkor Ogarkov továbbra is inkább minimalizálta volna a katonai jelenlétet. Szerinte ugyanis, amennyiben több szovjet katonát küldenek a lázadók földjére, akkor könnyen megeshet, hogy a lázadók összefognak a szovjetek ellen, és így a küzdelem célpontjaivá válnak. Amennyiben azonban a Politbüro mégis úgy dönt, hogy több katonát kell küldeni, akkor Ogarkov szerint a szovjet katonákat kizárólag helyőrségek felállításra kell kirendelni, és nem a forradalmi harcokba bevetni.

A siker fogalma a háború kezdeti évében teljesen más volt, mint a '80-as években, a háború második szakaszában. A kezdetekben az alacsony számú katonai jelenlét csak rendteremtési feladatokat kapott, míg a háború második szakaszában, amikor a teljes afgán társadalom vált célponttá, a sikert az életben maradás jelentette. Mivel azonban az elejétől fogva egy aszimmetrikus háborúról beszélünk, a felek sikerelérési lehetősége is kiszámíthatatlan volt.

Az utolsó és talán a mai hadviselésben az egyik legfontosabbá vált elv az arányosság elve. Ennek az elvnek az a lényege, hogy a háború indításakor értékelhető legyen, hogy a háború kimenetele (az elérendő cél) megfelelő arányban áll-e a felek által bevetendő erőforrások (eszközök) mennyiségével. Másképpen fogalmazva, a háborúból származó előnynek felül kell múlnia a

⁶ Lásd itt is a Woodrow Wilson International Center for Scholars: Virtual Archive gyűjteményét.

háború során elkövetett gonoszságokat. A háború anyagi vonzatát vizsgálva pedig a háború költsége nem haladhatja meg az elérni kívánt hasznot.

Az arányosság elve nem létezett a szovjet katonai vezetés szótárában. A Szovjetunió szuperhatalom volt, és ennek megfelelően viselkedett. A politikai vezetés azt hitte, hogy egy kisebb jelenlét elegendő lesz ahhoz, hogy az afgán földön rend legyen. Azt hitték, hogy az ideológiai, politikai felsőbbrendűségük, gazdasági és katonai-technológiai fölényük elegendő lesz ahhoz, hogy sikerrel zárják a behatolást. – „Megszállottak voltunk a messianizmusi küldetésünkkel és a vakságunkat okozó arroganciánkkal. Hogy reménykedhettünk abban, hogy megtanítjuk az afgánokat valamire, amit mi soha nem tanultunk meg: a saját (gazdasági) életünket megfelelően menedzselni? A valóságban mi a gyökeres átalakulás helyett csak stagnálást és pangást exportáltunk.” [szabad fordítás].⁷

A Szent Ágoston püspök által megfogalmazott *jus ad bellum*, azaz a háborúindítás jogának hat elve közül nehéz megmondani, hogy melyek azok az elvek, amelyek fogalmuknak megfelelően kielégítik a *bellum iustumra* való jogosultság megszerzését. Mivel Szent Ágoston szerint valamely elv hiánya már igazságtalan háborúhoz vezet, röviden összefoglalva kijelenthetjük, hogy a Szovjetunió afganisztáni intervenciója igazságtalan háború volt. Magatartására a szovjet fél nem adhat megfelelő igazolást, amely felmentené annak felelőssége alól.

Bár a világ számára egyértelmű volt, hogy igazságtalan háború folyt, a volt szovjet szuperhatalom szóbeli megrováson kívül semmit nem kapott. Alapjában véve sem a háború előtt, sem alatta, sem pedig utána nem kellett a világ előtt igazolnia háborúindítási jogát, mégis – vezetői körökben ugyanúgy, mint a hadseregben – a szovjetek folyamatosan próbálták igazolni afganisztáni jelenlétüket.

Nem feladatom elemezni, hogy a morális-etikai, lelkiismereti nyomás milyen hatással volt az akkori vezetőkre, de az interjúk és a szakirodalom alapján jól látható, hogy senki sem került el a maga ítéletét.

JUS IN BELLO, AVAGY A HÁBORÚVISELÉS SORÁN BETARTANDÓ HADIJOG

Ahogy Szent Ágoston püspök írja, aki háborút indít, annak kötelessége, hogy „mód felett” feleljen saját cselekedeteiért. A *jus in bello*nak három alapelve van: a felelősség elve, a megkülönböztetés vagy különbségtétel elve, és az arányosság elve.

A felelősség elvét – csakis törvényes és kivételes esetekben – Szent

⁷ Artyom Borovik: *The Hidden War, a Russian Journalist's Account of the Soviet War in Afghanistan*. p.12.

Ágoston kettéválasztja: e szerint az, aki végrehajtja a gyilkosságot egy felsőbb utasításra, nem felel, míg az, aki utasít, felelősséggel tartozik cselekedetért. A „ne ölj!” ószövetségi parancsolata alól így az, „akinek delegált hatalom és kard adatott, hogy használja azt, az nem maga felel a halálokért, amelyeket okozott” – írja az Isten városáról című művének 21. fejezetében.⁸ De aztán így folytatja: „e két eset kivételével – amelyet vagy az igaz jog, amely általánosságban érvényes, vagy egy különleges isteni közlés, az összes igazság forrása igazolhat – minden gyilkosság bűn”. Azért teljes felelősséget kell, hogy vállaljon az elkövető.

A megkülönböztetés elve a katonák vagy harcosok és a civilek közötti különbség megtételét tartalmazza. Ahhoz, hogy ezt az elvet alkalmazni tudjuk, a hadakozó félnek meg kell tudnia állapítani, hogy ki a törvényes ellenség, ugyanis a harcosokra és a civilekre más-más jogok vonatkoznak (pl.: mentelem, védetség tekintetében).

A szovjet–afgán háborúban, amely nem egy konvencionális háború volt, sokak szerint a szovjeteknek nagyon nehéz dolguk volt megállapítani, hogy ki is a valódi ellenség. További problémát jelent, hogy az igazságos háború elmélete az igaz ügyet elválasztja az igaz magatartástól (módszertől). A szabadságharcos mudzsahedek a szabadságukért harcoltak, de olyan módszereket alkalmazva, amelyeket viszont nem lehet igazolni, mint például a civil lakosság élő pajzsként való alkalmazása. Természetesen egyetértek Michael Walzer professzorral, az igazságos és az igazságtalan háború tanának egyik legnagyobb gondolkodójával, aki szerint a személyek beazonosításának hiánya nem hatalmazhat fel egyetlenegy hatalmat sem arra, hogy megkülönböztetés nélkül öljön.⁹ Dacára ennek, a szovjet hatalom az 1980-as évektől a CI stratégia erőteljesebb megjelenéséig a megkülönböztetés elvébe folyamatosan beleütköző cselekedetek sorozatát valósította meg.

Az utolsó elv az arányosság elve, amely már a *jus ad bellum* esetében is megjelent, de a háború során erőteljesebben jelenik meg. Ennek az elvnek az a morális háttere, hogy arányosnak kellene lennie a bevetett erő(szak) és eszközök szintjének az elérni kívánt céllal. A *jus in bello* esetében az arányosság elvének érvényesülését annak alapján tudjuk elemezni, hogy megnézzük, hogy hogyan tudjuk az erőszakot, a pusztítást, a sérüléseket és más emberi szenvedést minimalizálni, figyelembe véve az emberi jogokat.

A szovjet–afgán háború a kezdeti évek után élet-halál harccá alakult a két végzetesen ádáz ellenség között. Ekkor a háború már nem győzelemről vagy annak elvesztéséről szólt, hanem a túlélésről. Mindkét oldalnak keservesen ki kellett tartania, amíg valahonnan fentről valaki vagy valakik azt

⁸ Saint Augustine: The City of God. p.23.

⁹ Michael Walzer: Just and Unjust Wars: a Moral Argument with Historical Illustrations. Chapter 9 on Noncombatant Immunity and Military Necessity. p.138.

nem mondták, hogy vége. Olvasva a beszámolókat, látva a megannyi kép- és filmanyagot, egyik oldal emberiség elleni fellépése sem lehet igazolt.

Tény, hogy a szovjet hadsereg rendelkezett nehézfegyverzettel, amely lehetővé tette, hogy megkülönböztetés nélkül minden falut lebombázzanak, ugyanakkor a hadműveletek többségében az afgán felkelők a falusi házakat búvóhelyeknek, lakóikat pedig emberi pajzsnak használták. A háború során mindkét fél, amikor csak tehetette, élt azzal, hogy megtorló intézkedéseket fogyanatosítson, hogy halomra és vaktában gyilkoljon, hogy nyilvános kivégzéseket tartson. A nap végén azonban mindig a támadó az, amely a brutálisabb fél. A civil lakosság letartóztatása, a kínzások, a gyermekekkel, nőkkel és idősekkel szembeni durva bánásmód, megbecstelenítés, csonkolások, és végül gyilkosságok, a szovjet fél megbocsáthatatlan tettei.

Az afgán földön folytatott szovjet háború a *jus in bello* három elve közül tehát szintén nem respektálta egyiket sem. A szovjet hadsereg az I., III. és IV. genfi egyezményt (1949) és a közös 3. cikket¹⁰ napi szinten szegte meg. De ahogy Peslov ezredes mondta: „[...] esztelen egy háborúban szabályokat alkotni. Főleg ebben a háborúban, amelynek nem volt eleje, sem háta. Ez egy „veréb” háború. A dukhik még ezt az ősi (harci) taktikát a kínaiaktól tanulták meg.” [szabad fordítás].¹¹ Nem meglepő, hogy a háború végén a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Legfelsőbb Tanácsa 1989-ben amnesztiában részesített minden Afganisztánban elkövetett bűntettet.¹²

AZ AFGÁN SZABADSÁGHARCOSOK GERILLA HARCMODORA

A két esztendeje folyó gyors és döntően sikeres győzelmi előrenyomulás után a szovjet hadsereg 1980-ban patthelyzetbe jutott. A szovjet hadvezetés képes volt ideiglenes ellenőrzés alá vonni egy-egy afgán provinciát, de heteken át már képtelen volt fenntartani jól ellenőrzött jelenlétét. A háború fordulóponthoz érkezett. Az afgán szabadságharcosok makacs ellenállása és az afgán lakosság saját harcosainak nyújtott kitartó támogatása miatt a szovjet parancsnokságnak stratégiát kellett váltania. Ezzel

¹⁰ A közös 3. cikk: „Valamely Magas Szerződő Fél területén keletkező nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközés esetén mindegyik összeütköző Fél köteles legalább az alábbi rendelkezéseket alkalmazni:

1. Azokat a személyeket, akik az ellenségeskedésekben nem vesznek közvetlenül részt [...] és azokat a személyeket, akik betegség, sebesülés, elfogatás miatt vagy más ok következtében harcképtelenné váltak, minden körülmények között, fajon, színen, valláson, hiten, nemen, születésen vagy vagyonon, valamint más hasonló ismérven alapuló bármely hátrányos megkülönböztetés nélkül emberséges bánásmódban kell részesíteni. [...]”

¹¹ Artyom Borovik: *The Hidden War, a Russian Journalist's Account of the Soviet War in Afghanistan*. p.51.

¹² William Maley: *The Afghan War*. p.50.

megkezdődött egy ismeretlen határidejű és kimenetelű állóháború.

Az afgán nép köztudottan törzsi alapokon nyugvó harcos nép. Az afgán szabadságharcosok, a mudzsahedek (nevük a *mudzsadi*-ből származik, ami harcost vagy szabadságharcost jelent) törzsi harci alakulatokból kerültek ki. A gerilla harcmodorról ismert ellenállók neve tehát nem egy afgán népcsoporthoz köthető, hanem olyan gyűjtőnév, amely magában foglalja mindazokat, akik harcoltak a szovjet megszállás ellen. A szovjet hadsereggel szemben a mudzsahedeknek sem modern harci tudásuk, sem modern fegyverzetük, sem elegendő pénzük nem volt ahhoz, hogy egy konvencionális hadtestet kiállítsanak a nagy szovjet hadsereggel szemben. Ezért a kezdetektől fogva nem vállalták fel, hogy hagyományos értelemben e háborút szemtől szembe megvívják. A helyzetet gyorsan felismerve az afgán szabadságharcosok, ügyesen előtérbe helyezve saját erősségeiket, egyedi gerilla harcmodorra váltottak.

Ismerve a terepet, felhasználva a törzsi hadviselés során összegyűjtött tapasztalatokat és kapcsolatokat, az úgynevezett „gyors és rajtaütésszerű támadás és gyors visszavonulás” taktikáját alkalmazták. Így amikor jött a légi vagy szárazföldi (nehéz)tüzérségi támadás, akkor a nyílt összecsapás helyett az afgánok elbújtak, kihasználva az általuk jól ismert zord terep adta lehetőségeket, és órákkal, napokkal vagy csak hetekkel később tértek vissza, és csaptak le ugyanott az ellenségre, amely teljesen kiszolgáltatottá vált az ilyen rajtaütésszerű, váratlan támadásoknak.

Az afgán szabadságharcosok a lakosság minden társadalmi szegmenséből jöttek. Ezek az emberek saját elhatározásukból, saját pénzen fegyverezték fel magukat és csatlakoztak egyik-másik szabadságharcosi alakulathoz. A laza formációkból álló alakulatok némelyike igen jól fegyverzett és jól szervezett volt, de voltak teljesen amatőrnek nevezhető csapatok is. Egyben azonban mindegyikőjük megegyezett: tagjai a szabadságukért harcoltak a szovjet agresszorokkal szemben.

A szovjet hadvezetés igen meglepődve vette észre, hogy az afgán ellenállás milyen gyorsan és milyen erővel tört felszínre. A háború kezdete után két hónapon belül szinte az egész afgán lakosság hadban állt. A korlátozott, gyors leforgású villámháborúnak indult vállalkozás egy korlátlan állóháborúvá vált. A mudzsahedek az idő múltával megerősödtek mind morális, mind taktikai értelemben. Éjszaka támadtak, amikor a helikoptereiket a szovjetek nem tudták hatékonyan bevetni. A gerilla hírszerzés jól működött. Mindig tudták előre az időt és a helyet, ahol a szovjetek támadást terveztek, így mielőtt megjelent az ellenség, a légi támadások ellen védelmet nyújtó természetes védelmi helyekre húzódtak vissza. Mozgékonyságuk, folyamatos kezdeményezésük, ad hoc támadásaik és az állandó kiszámíthatatlanság lassan felőrölte a szovjet hadseregben a morált és a fizikai állapotot.

A szovjetek szemében a mudzsahedek rövid időn belül istencsapásává váltak: kisebb-nagyobb csoportokban harcoltak, egymástól függetlenül, különböző színvonalú taktikákat bevetve, spontán lecsapva az ellenségre, és ugyanakkor vallásilag motiváltak és ideológiai alapon elkötelezettek voltak, de eléggé opportunisták és kalandvágyók is ahhoz, hogy inkább hasonlítottak egy hagyományos törzsi alakulatra, mint a klasszikus értelemben ismert szabadságharcosokra. A '80-as évek elején ezek a harci alakulatok olyannyira nem működtek együtt, hogy majdnem a veszтük is lett az egységesség ily magas fokú hiánya. Csak a '80-as évek közepéről van arról hírünk, hogy Pesavar környékén hét nagyobb szabadsapatból végre alakult egy egységesebb alakulat, amelyet Afgán Mudzsahedek Iszlám Uniójának neveztek el.¹³

Amellett, hogy a szabadsapatok alig érintkeztek és működtek együtt, további gondot jelentett az is, hogy a felkelők híján voltak jó hadvezéreknek. Nemzeti szinten a vezetés és a vezetők hiánya azt jelentette, hogy a csapatok nem kaptak sem stratégiai iránymutatást arról, hogy a katonai műveletek merre tartanak, sem valamiféle adminisztratív, logisztikai hátteret. Így ez a típusú harcmodor – a folyamatos és az egész országra kiterjedt különválás, amelyet a csoportok közötti nyílt ellenségeskedés jellemezett – azt jelentette, hogy az afgánok soha nem voltak képesek egy jól megtervezett, nagyobb horderejű támadást indítani.

A SZOVJET HADVEZETÉS MEGOLDÁSKERESÉSEI AZ ASZIMMETRIKUS HÁBORÚBAN

A fentiekben bemutatott aszimmetrikus hadviselés ilyen foka sivár kilátásokkal kecsegtette a szovjet hadsereget. Jól tudva ezt, a moszkvai vezetés Brezsnyevvel az élén mégis úgy döntött, hogy mindaddig Afganisztánban maradnak, amíg az afgán nép és szomszédjai nem fogadják el a már Moszkvának behódolt kommunista rezsim vezetését.¹⁴ Brezsnyev többször elmondta, hogy miért fontos Moszkvának az afganisztáni jelenlét. Egyik sokszor idézett mondatja így szól: „a forradalmi átalakulás Afganisztánban megfordíthatatlan”. Majd folytatva gondolatmenetét megjegyezte, hogy „a Szovjetunió és az őt támogató kommunista és baloldali szövetségesek feltétlenül támogatni fogják az afgán népet és annak kormányát; mi határozottan haladunk azon az úton, amely az államaink közötti biztonságot meg tudja őrizni; mi a nemzetközi kötelezettségünknek eleget fogunk tenni, ami az afgán nép és a Babrak Karmal elvtárs vezette

¹³ U. S. Department of State: Background Note: Afghanistan (The Soviet Invasion).

¹⁴ Henry S. Bradsher: Afghanistan and the Soviet Union. p.243.

kormány érdekében áll” [szabad fordítás].¹⁵

Ahogy Brezsnyev kiadta a parancsot a szovjet hadseregnek a maradásra, a szovjet katonai vezetés úgy döntött, hogy újabb frontokon indít háborút, amelynek célpontja az afgán társadalom egésze lett. Először is politikailag megpróbálták a kommunista pártot hatékonyra, stabilra és egy szélesebb alapokon nyugvó párttá tenni. Bár alig értek el valamit az alatt a 10 esztendő alatt, amíg jelen voltak, soha nem adták fel ezt a célt. Másodsorban ideológiailag megkísérelték az afgán társadalmat egy működő szocialista állammá átalakítani a jól ismert kommunista agitációs és propagandaeszközökkel.

Az egyik leggyakoribb módszer, amit bevetettek – mivel jócskán volt benne tapasztalatuk – az oktatási rendszer elszovjetizálása volt. A szovjetek indirekt módon ideológiai és szociológiai hadat üzentek az afgán gyerekeknek. A gyerekeket egy évtizedre más szocialista országokba „deportálták”. Ez az akció 20000 gyermeket érintett. A cél az volt, hogy egy teljes agymosáson menjenek keresztül a fiatalok, akik a jövő afgán kommunista nemzedékét alkották volna. Még Magyarországra is jöttek afgán diákok.

Gazdasági –társadalmi fronton pedig a cél a hagyományos/hagyományt őrző afgán társadalom és családok felbontása volt, új progresszív szocialista modell bevezetését tűzték ki célul. A szovjetek itt azért nem értek el nagyobb sikereket, mert a vidéki területeket nem tudták az ellenőrzésük alatt tartani; ott a mudzsahedek voltak az urak.

Azonban a szovjeteknek a legnagyobb kihívást kezdetektől fogva az okozta, hogy az afgán társadalmat hogyan válasszák szét harcosokra és civilekre. Mivel egy gerillaharcra berendezkedett közösségről volt szó, a szovjetek úgy döntöttek, hogy mindenki, aki gyanús volt, ki kellett végezni. Ez a népirtás fogalmát kimerítő tett volt.

A szovjet módszer brutális, embertelen és minden könyörület nélkülöző volt. A szovjet hadsereg szisztematikusan kezdte el a vidéki lakosságot kiirtani. Először elpusztították a földterületeiket, az állataikat, tönkretették az öntözőcsatorna-rendszerüket, felgyújtották a házaikat, bombázták a falukat és végül kémiai fegyvereket vetettek be. A teljes megsemmisítés eredménye az lett, hogy körülbelül ötmillió afgán – a lakosság egyharmada – földönfutóvá vált.

Viszont bármennyire is embertelen volt a szovjet katonai fellépés, hosszú távon egyáltalán nem vezetett eredményre, nem érte el a végső célját, azaz a mudzsahedek likvidálását. A gerilla szabadságharcosok újabb és újabb menedéket és módot találtak arra, hogy hogyan éljék túl fizikailag és lelkileg a megtorlást.

¹⁵ Thomas T. Hammond: Red Flag Over Afghanistan: The Communist Coup, the Soviet Invasion, and the Consequences. p.135.

Mivel a szovjet hadsereg képtelen volt sikert aratni vidéken, a katonai vezetés úgy döntött, hogy az úgynevezett „erőd stratégiára” vált.¹⁶ Ennek a stratégiának az volt a lényege, hogy csak a nagyobb afgán városokban, tartományi fővárosokban, kulcsfontosságú létesítmények helyszínein, gazdasági központokban és a főbb közlekedési, kommunikációs és logisztikai csomópontokban voltak jelen a szovjetek, de ott teljes erővel.

AZ ÚJ STRATÉGIA: „LÁZADÓK ELLENI INTÉZKEDÉSEK” STRATÉGIÁJA, AVAGY A CI STRATÉGIA

A szovjet hadvezetés 1982 után kénytelen volt két különböző stratégia mentén megszervezni csapatait. Azaz az általában alkalmazott „erőd stratégiája” mellett az új „lázadók elleni intézkedések” stratégiája (angolul *counter-insurgency strategy*, amelyet egyszerűen CI stratégiának is nevezünk) került bevezetésre.

Itt fontos megjegyezni, hogy a szovjeteknek nem volt korábban CI stratégiájuk. Bár a közép-ázsiai jelenlét elég tapasztalatot szolgáltatathatott, a szovjet világszemlélet akadályt állított annak, hogy bármi fajta CI stratégiát dolgozzon ki a katonai vezetés. A marxista-leninista definíció szerint a háború fogalmába nem tartozott bele a felkelés. A szovjetek ideológiai meggyőződése volt, hogy csak igaz háborúkat vívnak. Először is, ez azt jelentette, hogy a Szovjetunió csak akkor lépett hadba, amikor valakiket meg kellett védeni egy igazságtalan támadóval szemben. Másodszor pedig, a szovjet vezetés kínosan ügyelt arra, hogy mindig azon az oldalon harcoljon, amely hozzájárul a nemzetközi közösség haladó gondolkodású hatalommá való formálásához, azaz a világszocializmus építéséhez. Ezért a szocialista háború mindig egy defenzív, egy gyarmatosításellenes háború, ugyanakkor egy forradalmi proletár és nemzeti felszabadító háború. A kapitalisták, melyek tehát a másik oldalon harcolnak, a háború kezdeményezői, kirobantói és ezért az igazságtalan felei a háborúnak. „A szovjetek szerint minden igaz felkelés szociálisan igazolt és progresszív. Ezért az új CI stratégia reakciós doktrína volt, amely a szocializmus előrehaladását veszélyeztette. Ideológiailag kényszerítette a Szovjetuniót arra, hogy ellenezze a CI stratégiát, ugyanakkor pedig támogassa a nemzeti liberalizmust és a forradalmi mozgalmakat. Az, hogy a Szovjetunióknak kell egy CI elmélet, az egyszerűen ideológiailag nem volt megengedett.”¹⁷ A CI stratégia teljes hiánya alapján véve legyőzhetetlen hátrányt jelentett. Mivel a szovjetek végig rossz erővel és módszerrel harcoltak, a hibák és tévedések halmozott volta miatt milliók haltak meg mindkét oldalon.

¹⁶ Scott McMichael: *The Soviet Army, Counterinsurgency, and the Afghan War*. p.24.

¹⁷ Scott McMichael: *Stumbling Bear, Soviet Military Performance in Afghanistan*.

Amikor végre a szovjetek kialakították az első CI doktrínájukat, már túl késő volt. Az afgán szemtanúk szerint a CI erők a szovjet hadsereg krémjéből kerültek ki. Az afgán felkelők megdöbbenek, hogy ezek az emberek mennyire jól voltak képezve. Van egy olyan hipotézis, hogy amennyiben a CI erők hosszabb időre maradtak volna Afganisztánban, akkor esetleg le tudták volna győzni a gerillaharcosokat. Bár ez volt ténylegesen a szovjet hadsereg elit csapata, ők szenvedték el a legnagyobb veszteségeket, mert olyan terepen harcoltak, amely számukra teljesen ismeretlen volt.

Sem felkelés, sem CI művelet nem lehet sikeres jól működő hírszerzés nélkül. Az afgán harcosok hírszerzése nagyon hatékonyan és jól működött. A kabuli kormány, az afgán hadsereg, a titkos rendőrség, a milícia stb. mind tele volt mudzsahed szimpatizánsokkal, ezért a felkelők a szovjetek minden lépéséről folyamatosan informálva voltak. A szovjet hírszerzés leginkább az afgán közigazgatáson keresztül működött, azaz ugyanazon hírcsatornákat használták, mint a szimpatizánsok. Természetesen a szovjetek igyekeztek jó pénzen megvásárolni az információt, de ez nem volt elég. A szovjet titkos műveletek igen gyakran sikertelenségbe fulladtak, mert a titkos információk kiszivárogtak. Saját elhárításuknak pedig gondot jelentett elvegyülni a lakosság körében a fehér bőrű külső miatt.

A HÁBORÚ MÉRLEGE

Nem feladatom, hogy bármely fél ítélő bírója legyek. A tízéves háború olyan veszteségeket okozott, amely következményeit a mai napig nem heverte ki egyik fél sem. Néhány konkrét adat. Az afgán civil lakosság 876825 fő áldozatot számlált; hozzávetőleg másfél millió civil lakos szenvedett kisebb-nagyobb sérüléseket; leginkább a nők, de tulajdonképpen az egész afgán társadalom posztháborús pszichológiai traumában szenvedett; több mint 6 millió menekült hagyta el az országot, akik főleg Pakisztánban és Iránban találtak új otthonra.¹⁸ A szovjet oldalon 642000 katona vett részt a tízéves háborúban. A hivatalos adatok szerint ebből 15000 katona halt hősi halált és 469685 katona szenvedett valamilyen sérülést (ebből 415932 katona valamilyen hosszabb lefolyásút). Ugyanakkor: „Én úgy tekintek erre a 15000 halottat számláló adatra, mint töredékre. Az én számításaim szerint 1981 májusára már több mint 20000 szovjet katona vesztette életét a háborúban.” – ezt Dimitrii Khimich, egy szovjet katona, aki megjárta Afganisztánt, írta Boroviknak. Ahogyan sokan, úgy Borovik is feltette azt a kérdést, hogy vajon miért nem rendelte vissza az akkoriban „átstrukturált” vezetőség 1985. március-április táján (itt Gorbacsovra kell

¹⁸ William Maley: *The Afghan War*. p.154.

gondolni, aki 1985. március 11-én váltotta Csernyenkót az SZKP főtitkári posztján) a szovjet hadsereget Afganisztánból. „Oly sok életet lehetett volna megmenteni!” –teszi hozzá Borovik.¹⁹

A háború mérlegét nem lehet azonban úgy megvonni, hogy nem szólunk pár szót a „titkos” harmadik fél szerepéről. Elsősorban Carter elnök, hallgatva annak első számú nemzetbiztonsági tanácsadójára, Zbigniew Brzezinskire, majd e politikát folytatva a Reagan adminisztráció is titokban a CIA-t bízta meg, hogy ahogyan tudja, támogassa pénzzel, fegyverrel és más eszközökkel az afganisztáni szovjetellenes iszlám fundamentalista csoportokat. Bár hivatalosan csak 1979-ben született meg az első elnöki döntés, az amerikai vezetést már az 1970-es évek elejétől foglalkozta a déli-ázsiai területek geopolitikai helyzete. Bár Afganisztán földrajzilag egy szárazfölddel határolt, zárt ország, az Iránnal és Pakisztánnal határos ország az Indiai-óceánhoz való közelsége miatt a hidegháborúban geostratégiailag mégis fontos területen feküdt.

Egy 1998-as interjú²⁰ szerint Brzezinski Carter elnök 1979. július 3-ai azon döntése után, amelyben az Egyesült Államok titkos akció keretében elkötelezte magát a szovjetellenes csapatok felfegyverzése mellett, feljegyzést készített, amelyben leírta, hogy egy ilyen fokú amerikai beavatkozás bizonyosan előidézi a szovjet beavatkozást. 5 hónappal később előrejelzése bevált. Elmondása szerint a szovjet hadsereg besétált az amerikai csapdába. A tízéves háború során, elsősorban szaúdi és pakisztáni meghatalmazottakon keresztül, körülbelül 40 millió USA dollár ömlött az országba. Az elsőszámú támogató csoport a mudzsahedek voltak, akiknek csoportjában az 1988-as évektől az Oszama bin Láden vezette al-Kaida terrorista csapat is vívta szent háborúját, továbbá amely csoportból aztán a '90-es évek elején a Talibán puritán iszlám szervezet kinőtte magát. Ennek a dolgotatnak nem feladata, hogy az amerikai titkos akciókat részletesen elemezze, de a háború kimenetelét semmiképp nem lehet úgy értékelni, hogy a két fél erőviszonylatába nem vesszük bele az amerikai jelenlétet. A szovjet kivonulással ugyanis a történetnek nincs vége. Az akkor a nyugati világ által jónak talált titkos akciók következményeinek terhe alatt a mai Afganisztán és tulajdonképpen az egész világot bevonva most már Amerika is gyötrődik.

A HÁBORÚ VÉGE ÉS A TANULSÁGOK LEVONÁSA

A szovjetek által 1979-ben elkezdett háborút az 1988. április 14-én

¹⁹ Artyom Borovik: *The Hidden War, a Russian Journalist's Account of the Soviet War in Afghanistan*. p.281.

²⁰ Lásd: <http://www.marxists.org/history/afghanistan/archive/brzezinski/1998/interview.htm>.

aláírt genfi egyezmények zárták le, amelyeket Afganisztán, Pakisztán, az Egyesült Államok és az akkori Szovjetunió írt alá, az ENSZ közvetítésével. Tíz hónappal a békeegyezmény után, 1989. február 15-én az utolsó szovjet katona is elhagyta Afganisztán földjét.

Sokak szerint ezt a háborút lehetne a szovjetek Vietnamjának is nevezni. Bár én ezzel ilyen formában nem értek egyet, való igaz, hogy össze lehetne hasonlítani az amerikaiak 1965 és 1973 között Vietnamban folytatott hadviselésével. Mint azt Nawroz és Grau is írta, a szovjetek és az amerikaiak egyaránt nem számítottak arra, hogy egy oly dacos ellenséggel állnak szemben, amelyik nem hajlandó semmit sem feladni.²¹ Mindkét szuperhatalom teljesen más stratégiával indította el a háborút, amit aztán a hadviselés alatt az ellenség magatartása miatt felül kellett írniuk, és annak megfelelően saját embereiket a harcok során egy teljesen újfajta háborúra át kellett képezniük.

Az alapvető vagy sarkalatos tanulságokat minden háború után le kell vonni. Az afgán háború esetében azonban ez nem csak kötelesség, hanem egyszerűen szükségszerű, hiszen az Amerikai Egyesült Államok a mai napig hadban áll Afganisztánnal. Érdekes tehát összehasonlítani a két hadviselést és megtalálni azokat az összefüggéseket, amelyek segíthetnek megérteni az afgán földön folytatott háború mikéntjét és esetleges lezárását. Arra ugyan már nem érdemes keresni a választ, hogy az akkori Szovjetunió vajon képes lett volna-e megnyerni a tízéves háborút, hanem sokkal fontosabb arra a kérdésre megtalálni a választ, hogy az amerikaiak mit tudnak, vagy mit lenne nekik érdemes a '80-as években folyt háborúból tanulságként levonni.

ÖT ÉRV A MELLETT, HOGY AZ AFGÁN FÖLDÖN VÍVOTT HÁBORÚ MIÉRT NEM HAGYOMÁNYOS

Az afgán földön vívott küzdelmet lehet vagy gerillaháborúnak vagy lázadókkal szembeni hadviselésnek nevezni, de a lényeg az, hogy az ezen a földön folytatott hadviselés nem épülhet konvencionális katonai stratégiára. Először is egyszerűen azért, mert Afganisztán földje, terepe olyan tagolt és egyenetlen, továbbá az éghajlat annyira kíméletlen és kemény, hogy mindazoknak, akik egy ilyen környezetben harcot kezdeményeznek, tudniuk kell, hogy hagyományos katonai fegyverekkel, felszerelésekkel és technikával csak ideiglenes sikereket tudnak elérni.

Másodsorban, a gerilla harcmodorra jellemzően, az itt vívott háború jellemzően az itt uralkodó körülmények miatt nem a technológiák háborúja, hanem az akarát és kitartás háborúja. Így az a fél, amelynek ideológiára, vallásra (hitre) vagy nemzeti érzésre alapozott állhatatos és komolyan

²¹ Idézi: L. R. Reddy: Inside Afghanistan – End of Taliban Era?. p.51.

elkötelezett akarata van, az képes hosszabban kitartani. A csatateren megvívott harc szinte irreleváns. Az a katona, amely arra van kiképezve, hogy képes legyen gyorsan dönteni és cselekedni, de úgy, hogy lélektanilag rendben van, azaz van hite és individualizmusa, egészséges morális döntési képessége, továbbá az ügy iránt elkötelezett és a tűrés szintje magas, az a katona ezen a földön bevethető és sikeres lehet²².

Egy a hazáját védő harcosnak három előnye van: van akarata, hite és kitartása. Vajon az amerikai vezetés alatt afgán földön harcoló katonákat fel lehet-e készíteni erre a típusú hadviselésre egy háború közepén? Vajon azon katonákat, akik egy autoriter társadalomban lettek kiképezve, könnyebben lehet-e ezen környezetnek és körülményeknek megfelelően kiképezni és bevetni, mint egy demokratikus társadalomban képzett katonát? Az afganisztáni szovjet hadviselés egyik legnagyobb bírálója, a történész Scott McMichael 1991-ben ezt írta a *Botladozó medve*²³ című könyvében: „A szovjetek Afganisztán elleni stratégiája alapszabályai hibásak voltak, mivel a sikeres hadviselés »lényeges« hozzávalói hiányoztak. E háborúnak nem volt széles társadalmi támogatottsága, hiányzott a helyi kultúra iránti megértés és tisztelet, a kormányzati/adminisztratív (intézmény)rendszer nem rendelkezett legitim hatalommal, nem volt integrált civil és katonai hírszerzés, végül pedig nem volt erős regionális katonai jelenlét és folyamatos katonai nyomásgyakorlás a lázadókkal szemben. A szovjetek soha nem törekedtek arra, hogy az afgán lakosok szívét és lelkét megnyerjék. Kizárólag goromba propagandájuk és kényszerített alkalmazó eszközeik voltak. Valójában a stratégiájuk végül átfordul népiertésbe a sorozatosan bukott, de döbbenetesen sokba kerülő kísérletek után.» [szabad fordítás].

Később, amikor Stanley McChrystal amerikai tábornok, az afganisztáni NATO-csapatok főparancsnoka a szovjetek afganisztáni háborújának legfontosabb tanulságait összegyűjtötte, és 2009-ben megírta az új Counterinsurgency (röviden: COIN) – lázadók elleni intézkedéseket tartalmazó – doktrínát²⁴, akkor számára elsődleges cél volt, hogy a katonai hadvezetés az afganisztáni katonai szerepvállalást tartalmazó stratégiát úgy dolgozza ki, hogy az az afgán civil lakosság „szívét és lelkét megnyerje”. A tábornok szerint halálos fegyverek bevetése a gerillaharcokhoz szokott lázadók ellen, akik a civil lakosság körében elvegyülnek, sokkal inkább céltévesztett, mint elérni kívánt hatást produkáló. Bár sokan elleneztek a

²² Bővebben: http://www.ciaonet.org/cbr/cbr00/video/cbr_ctd/cbr_ctd_52.html.

²³ Scott McMichael: *Stumbling Bear, Soviet Military Performance in Afghanistan*.

²⁴ McChrystal jelentősen támaszkodott tanára és egyik legfőbb támogatója, D. H. Petraeus amerikai tábornok által 2006-ban írt COIN doktrínára. A COIN doktrína legfőbb elve, hogy szakít a korábbi eljárással, amely a lakosságot, mint „harc cselekményi környezetet” definiálta, és itt a lakosságra mint aktív vagy passzív támogatóra vagy támogatottra tekintettek. További információ a 2006-os COIN doktrínáról: <http://www.fas.org/irp/doddir/army/fm3-24fd.pdf>.

COIN doktrína végrehajtását, a két amerikai elnök Bush és Obama is kiállt mellette.

Harmadik pontként, amely a hagyományos katonai stratégia elvetése mellett érvel, érdemes megjegyezni, hogy a megszokottól eltérő hadviselés során a feleknek tisztában kell lenniük azzal, hogy egy gerilla típusú háborút nem lehet gyorsleflyású hadművelettel megnyerni. Amikor a szovjetek elkezdtek a háborút, akkor először, való igaz, hogy mélyen behatoltak az ellenfél területére. A kezdeti siker talán azért tűnt fenntarthatónak, mert a szovjetek korán megtanulták, hogy hogyan tartsanak fenn egy hatékony, de ugyanakkor nehezen összehangolható finom egyensúlyt a szárazföldi nehézfegyverzetet mozgató és a könnyebb fegyverzetű légi erős műveletek között. Azonban, mint azt sok szakértő is megállapította, az időhiány, a logisztikai hibák, a létszám- és pénzhiány miatt, a CI erők későbbi bevetésének segítségével sem tudtak hosszú távú, fenntartható sikereket elérni; patthelyzet állt elő.

A negyedik egy ideológiai lábakon álló gondolat. Egyetértek Borerrel²⁵, aki megállapította, hogy ahhoz, hogy megértsük, hogy miért vesztették el a szovjetek ezt a háborút, fontos, hogy a politikai hátteret is tüzetesen megvizsgáljuk. Azaz nem elegendő a harctereken megvívott csaták elemzése. A harcokat bele kell tudni helyezni az akkori és az ottani politikai kontextusba is. Ahogy a szovjet kommunista párt veszített hatalmából és legitimációs erejéből, úgy kezdett a brezsnyevi doktrína is erodálódni. Új politikai szelek kezdtek fújni Moszkvában; egyre többen vélték úgy, hogy a szocializmusból fakadó előnyök elveszhetnek. Így az afganisztáni háborúnak is egyre több ellenzője lett Moszkvában. A szovjet rendszer elkezdett rothadni, amely kihatott az afgán–szovjet hadviselésre is.

Az utolsó gondolati elem, mielőtt levonjuk a tanulságokat, a következő: az afgán emberek körében a szovjetek soha nem rendelkeztek legitimitással. Az afgán lakosság egyöntetűen úgy tekintett a szovjetekre mint agresszorokra, megszállókra. A másik oldalon pedig a szovjet lakosság az információ visszatartása miatt nem tudta, hogy valójában mi is történik Afganisztánban.

ÖSSZEGEZVE

Egy háború valós morális meggyőződés és indoklás nélkül vagy téves indoklással mindig vesztes marad. A Szent Ágoston püspök által megfogalmazott elvek, melyek mentén a háború elkezdése legitimálható lett volna, hiányoztak, továbbá a háború során betartandó három alapelv is

²⁵ Maley hivatkozik a Douglas A. Borer 1999-ben megjelent, *Legyőzött Szuperhatalmak: Vietnám és Afganisztán* című könyvében leírtakra.

többször volt megszegve, mint megtartva.

Az alapvető tévedés ott történt, hogy a szovjet felső vezetés azt hitte, hogy a világ minden országában követhető az internacionalizmuson alapuló kommunista dogma és annak végrehajtása erővel is kikényszeríthető, függetlenül az adott nép hitétől és morális hátterétől. Nos, a szovjet birodalmi vezetés nem számolt azzal, hogy lesz olyan ellenálló csoport, amely képtelen magáévá tenni a szovjetrendszer nyílt ateizmusát, ami a marxi dialektikus materializmuson alapul, és meg tudja magát szervezni, és képes külső segítséget kérni, így leszámolva a szovjet nyomással. Az afganisztáni mudzsahedek történelmi nagyságú ellenállása aztán képes volt olyan hasadékokat ütni az afgán néptől oly idegen szovjet rendszeren, hogy annak összeomlása csak idő kérdése volt.

Bár e tanulmánynak nem témája, de érdekes lenne összehasonlítani az emberi ellenállás idődimenzióját: vajon mennyi idő kell egy adott társadalomnak, hogy egy élet- és emberidegen rendszert kidobjon önmagából, megbuktassa azt. Látva az arab tavasz eseményeit, ezen öntisztulási folyamatnak a XXI. századunkban még nincs vége. Sokan megjósolták, és én is azt a nézetet vallom, hogy Kína sincs távol attól, hogy önkényuralmi, emberidegen rendszere megbukjon.

A NEM KONVENCIONÁLIS HÁBORÚNAK CSAK ÁLDOZATAI ÉS SZENVEDŐI VANNAK

Mivel nem hagyományos háborúról van szó, annak kimenetelét sem lehet hagyományos értelemben kategorizálni. Azaz e háborúnak nem voltak győztesei vagy vesztesei; ennek a háborúnak megrendítő nagyszámú áldozata és a mai napig még élő (el)szenvedői vannak.

Természetesen egy háború soha nem lehet civilizáltan kiszámítható. De talán könyörtelenül áldozat-éhesnek sem kellene lennie. A XXI. században oly fejlett jogrendszerek mellett a felek folytathatnának egy kicsit tisztességesebb, korrektebb harcmodort is. S bár megtehetnék, mégsem ezt látjuk. Az USA által vívott, a mai napig is tartó afganisztáni háború jól mutatja azt a félelmetes aszimmetriát a két háborús fél között, amely a feleket (talán önhibájukon kívül is) a megszokott, tisztességes jogrendi és morális korlátokon kívülre kényszeríti.

Fontos, hogy beszéljünk erről a nagyfokú aránytalanságról, mielőtt megfogalmazzuk e háború etikai és erkölcsi aspektusát. Az Amerikai Egyesült Államok katonai csúcstechnológiája jelen van minden egyes katonai bevetésen. E legmodernebb felszereléseket felvonultatott bevetéssel az Egyesült Államok egy modern totális háborút vív, de ki ellen is? Nem akarom nagyon leegyszerűsíteni a képletet, de a másik oldalon ló- vagy számarháton közlekedő, leginkább nomád életmódot folytató afgán

harcosok ellen.

E feloldhatatlannak tűnő aszimmetria feloldását aztán egy Stanley McChrystalnak kellett megfogalmaznia 2009-ben²⁶, miután 9 éve az amerikai szuperhatalomnak nem sikerült választ találnia a képletre. A COIN doktrína csak egy lépést jelentett azon az úton, amely a konfliktus rendezését nem további erő felvonultatásával, hanem sokkal több tárgyalással, kompromisszumos megegyezéssel kívánta véghezvinni. A civil lakosság körében „bevetett”, „szívek és lelkek megnyeréséről” szóló doktrína, azaz a jelenlét legitimációs hiányának feloldására tett erőfeszítések, lehet, hogy sokak számára nem oly látványos sikereket hozott „csak”. De hallgassuk meg Holbrook különleges megbízott bármelyik, a washingtoni Szenátusnak vagy Képviselőháznak 2009 és 2010 között készített beszámolóját, amelyekből jól kitűnik, hogy az amerikai (technológiai) szupremáciát a vezetők arra kezdték el használni, hogy hogyan stabilizálják Afganisztán jövőjét. Békefenntartás és államépítés két olyan kulcsszó lett, amely megpróbálta igazolni a további amerikai jelenlétet azon a földön, ahol tulajdonképpen mint agresszorok jelentek meg. Az ehhez köthető korábbi „kutat és elpusztít” harcmódszerből át kellett alakulni úgy, hogy az emberek megnyerésére kellett összpontosítani. Ez a 180°-os váltás egyáltalán nem volt könnyű a hadseregben. A hadseregben sokan nem értették és nem tudták elfogadni, hogy miért a katonákkal kell a parancsba kiadott rombolás után új államot építtetni.

Afganisztán újjáépítése folyamatban van. A gyér legitimációval rendelkező Karzai-kormány igyekszik visszaállítani a törvényes rendet. Sokan dolgoznak azon (jelenleg mintegy 30 ország van katonáival jelen), hogy Afganisztánban végre stabilizálódjon a helyzet. Lehet, hogy ez az új küldetés nem ér el olyan eredményeket, mint azt sokan a demokratikus világban elvárnák, de kudarcról biztosan nem beszélhetünk. Már ha csak a lakosság számát nézzük, egyfajta pozitív trendről beszélhetünk. Amikor a szovjetek elhagyták Afganisztánt 1988-ban, a lakosság száma az 1979-es census szerinti 15,5 millióról körülbelül 13 millióra csökkent; ezzel szemben az amerikai jelenlét éve alatt ilyen tendencia nem mutatkozott – mostani adatok szerint a lakosság eléri a 30 milliót, de a Világbank szerint²⁷ 34,4 millióra tehető Afganisztán lakossága.

Az aszimmetrikus modern világban az országok, népek, tulajdonok, rendelkezésre álló eszközök és technológiai fejlettség között igen nagy különbségek vannak. A döbbenetes nem az, hogy a különbség folyamatosan nő, hanem az, hogy az egyenlőtlenség miatt kialakult helyzetet semelyik nagyhatalom sem tudja korrekt (tisztességes) keretek között tartani.

²⁶ Commander's Initial Assessment: Afghanistan U.S. Forces című jelentését McChrystal tábornok 2009. augusztus 30-án tette hivatalosan is közzé.

²⁷ Lásd: <http://data.worldbank.org/country/afghanistan>.

Afganisztán jövője talán jó példa lehet az egész világ számára.

ZÁRÓGONDOLAT: A *JUS POST BELLUM*

Visszatérve Brian Orend megfogalmazásához, a háború befejezésének jogát – a *jus post bellumot* – tiszteletben kell tartani, mert e nélkül egy adott háborút nem lehet igazságosan és véglegesen lezárni. Az arányosság elve, a méltányosság elve, a háborús bűnösök felelősségre vonásakor az emberi jogok tiszteletben tartása, a kötelező különbségtétel katonák és civilek között, a megfelelő kompenzáció kiszabása s a többi mind olyan alapelv, amelyről szólnia kellene a nemzetközi jognak. A pontos jogi meghatározások szinte teljes hiányában azonban az igazságos háború morális meghatározásához kell fordulnunk, amely évszázadok alatt sem olyan precíz, mint a *jus ad bellum* vagy a *jus in bello* esetében.²⁸

Az Amerikai Egyesült Államok szerint a CI doktrína ennek a *jus post bellum*nak az alapja lehet. Ha sikerülne megnyerniük az afgán népek „szívét és értelmét”, ha sikerülne az egymás közötti bizalmat helyreállítani, akkor talán volna arra remény, hogy e háborút tisztességesen lezárják a felek.

Orendet követve azonban az igazságos háború lezárása nem arról szól, hogy egyszerűen visszaállítjuk a status quót, hiszen pontosan a háború előtti helyzet vezetett a konfliktushoz. Többről van itt szó! Úgy kell restaurálni a korábbi helyzetet, hogy az biztonságosabb és igazságosabb körülményeket teremtsen a korábbi háborús felek között. Walzer megfogalmazásában, egy „helyreállítási többletről” van itt szó. Egyrészt ez az agresszió felszámolását, azaz a nemzeti (területi) szuverenitás visszaállítását jelenti, de legfőképpen – és itt a háború lezárásának etikai körülményei erősödnek föl – a győztes birtokában lévő alapvető (emberi) jogok győzelméről, azok megőrzéséről, továbbadásáról és fenntarthatóvá válásáról szól²⁹. Az új afgán kormány demokratikus berendezkedésén alapuló jogait és kötelezettségeit az amerikai vezetés véleménye szerint csak úgy lehet legitim módon érvényesíteni és fenntarthatóvá tenni, ha az országban létrejön egyfajta stabilitás. Az állam, amelynek legfőbb feladata a rend és biztonság védelme, csak akkor tud megfelelően funkcionálni, ha van ereje e legfőbb feladatot végrehajtani. Amennyiben erre nem képes, a Talibán legyőzésére tett minden korábbi erőfeszítés feleslegessé válik. Nem mindegy tehát, hogy eléri-e a koalíciós vezetés a célt, vagy sem.

Az egész amerikai vezetés, az afgán kormány és a demokratikus világ hisz abban, hogy a COIN doktrína megoldást nyújt ahhoz, hogy e háború végére pont kerüljön. Mindenki által ismert, hogy mi lesz, ha mégsem vezet

²⁸ Brian Orend: Justice after War. p.43-56.

²⁹ Brian Orend: Justice after War. p.45.

sikerre ez az elképzelés...

McChrystal főparancsnok 2009-es COIN doktrínája nem sokban különbözik a szovjetek által 1983-ban elkészített CI stratégiától: mindkettőnek az volt a célja, hogy a háború klasszikus és konvencionális megfogalmazását tágítsa. A „felkelők elleni hadviselés” (CI doktrína) keveredik a békefenntartással és a béke megőrzésével kapcsolatos tevékenységekkel. Amiben azonban radikálisan új az amerikai COIN doktrína, hogy ott a katonák végeznek civil tevékenységet és a civilek végeznek esetleges katonai, de inkább rendőri tevékenységet is. Azaz megjelennek a civilek a nem konvencionális hadviselésben – nem úgy mint áldozatok, hanem mint szereplők.

Ez az új koncepció rengeteg kérdést vet fel. Vajon képes-e arra, hogy radikálisan megváltoztassa az emberi civilizáció háborúról alkotott eddigi nézetét? E munkának nem feladata, hogy a COIN doktrína feltételezhető kihatásait vizsgálja. Az azonban már most jól látható, hogy a COIN doktrína papíron jól mutat, végrehajtása azonban a célok és szerepek keveredése miatt sokak szerint inkább káoszt, mintsem megoldást eredményez. A támadás, a védelem és a stabilitást eredményező műveletek keveredése; az egyik napon kéznyújtásról és a másik napon gránátok dobálásáról szóló parancsokat kiadó politikai vezetés; a hadviselés mellett nemzetépítés; a lakosság körében a béke hirdetése folyik, de közben a vezetés az emberek védelmét képtelen biztosítani; s a többi.

A COIN doktrína végrehajtásához nagyon sok időre és még több pénzre van szükség. Az oroszok a saját „egyszerűbb” CI stratégiájukat a hidegháború alatt nem tudták sikeresen befejezni, mert mindkét faktor hiányzott, pedig szuperhatalom volt akkor a Szovjetunió. Az Egyesült Államoknak, századunk egyedüli szuperhatalmának talán lenne ideje is és pénze is. Mégis minden jel arra mutat, hogy a COIN doktrína meg fog bukni, s ennek egyszerűen az az oka, hogy ez a háború sem volt igazságos. Persze mindez újabb koncepciók megalkotásához vezet majd, hiszen a háború igazságos voltát mindenáron bizonyítani kell a támadó félnek, még akkor is, ha az – mint ebben az esetben is – a kezdetektől nem volt az...

Voller-Szenci Ildikó bölcész, jogász, közigazgatási-közpolitikai szakember; a Károli Gáspár Református Egyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Harvard Kennedy School of Government egykori hallgatója; a 2011-es magyar európai uniós elnökség szakdiplomataja és a PPKE Nemzetközi Tanulmányok Szakának oktatója.

IRODALOMJEGYZÉK

BOROVIK, ARTYOM: *The Hidden War, a Russian Journalist's Account of the Soviet War in Afghanistan*. Grove Press, New York, 1990.

BRADSHER, HENRY S.: *Afghanistan and the Soviet Union*. Duke University Press, Durham (NC), 1984.

CENTER FOR RESEARCH ON GLOBALIZATION: *The CIA's Intervention in Afghanistan: Interview with Zbigniew Brzezinski, President Jimmy Carter's National Security Adviser*. Letöltve: <http://www.globalresearch.ca/articles/BRZ110A.html>, 2010. május 6.

DEPARTMENT OF THE ARMY HEADQUARTERS: *Counterinsurgency*. Washington (DC), 2006.

HAMMOND, THOMAS T.: *Red Flag Over Afghanistan: The Communist Coup, the Soviet Invasion, and the Consequences*. Westview Press, Boulder, 1985.

MALEY, WILLIAM: *The Afghan War*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2002.

COM. MCCHRISTAL, STANLEY A.: *Commander's Initial Assessment: Afghanistan U.S. Forces*. NATO International Security Assistance Force, Afghanistan, 2009.

MCMICHAEL, SCOTT: *Stumbling Bear, Soviet Military Performance in Afghanistan*. Brassey's Military Books, London, 1991.

MCMICHAEL, SCOTT: *The Soviet Army, Counterinsurgency, and the Afghan War*. Letöltve: <http://www.dtic.mil/cgibin/GetTRDoc?Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf&AD=ADA529242>, 2010. május 6.

OREND, BRIAN: Justice after War. *Ethics and International Affairs* 16/1. p.43-56.

REDDY, L. R.: *Inside Afghanistan – End of Taliban Era?* S.B. Nangia APH Publishing Corporation, New Delhi, 2002.

SAINT AUGUSTINE: *The City of God*. Digireads.com Publishing, 2009.

THE GEORGE WASHINGTON UNIVERSITY: *The National Security Archive: The September 11th Sourcebooks: Volume II: Afghanistan: Lessons from the Last War*. Letöltve: <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/index.html>, 2010. május 6.

U.S. DEPARTMENT OF STATE: *Background Note: Afghanistan (The Soviet Invasion)*. Letöltve: <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5380.htm>, 2010. május 6.

WALZER, MICHAEL: *Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations (4th Edition)*. Basic Books, New York, 2006.

WARNOCK, JOHN W. *Creating a Failed State. The US and Canada in Afghanistan*. Fernwood Publishing, Halifax, 2008.

WOODROW WILSON INTERNATIONAL CENTER FOR SCHOLARS: *Virtual Archive: Cold War International History Project: Soviet invasion of Afghanistan*. Letöltve: <http://legacy.wilsoncenter.org>, 2010. május 6.

SCHRIFFERT ÁDÁM

LUZOFÓN INTEGRÁCIÓS TÖREKVÉSEK – A PORTUGÁL NYELVŰ ORSZÁGOK KÖZÖSSÉGÉNEK VÁLLALKOZÁSA AFRIKÁBAN

A posztkoloniális érában az egykori gyarmattartók és volt gyarmataik nemzetközi szervezetbe való tömörülésére számos példát láthattunk már: Frankofónia, a Brit Nemzetközösség, az Iberoamerikai Csúcstalálkozók rendszere, illetve a tanulmány középpontjában álló CPLP¹ mind ilyen entitásnak tekinthető. Ami leginkább megkülönbözteti őket, hogy milyen együttműködés mentén kívánják definiálni magukat. Ez lehet politikai, gazdasági vagy kulturális kooperáció is. Szervezetünk neve sokatmondó, hiszen egy olyan politikai kezdeményezésről van szó, melynek alapja a portugál nyelv, így nem meglepő, hogy a szervezet eddigi munkássága során a kiemelt prioritást élvező programok a nyelvi együttműködés terén zajlottak. A szervezetnek nyolc tagja van, Portugália mellett Brazília, az öt egykori afrikai gyarmat – nevezetesen Angola, Mozambik, Bissau-Guinea, São Tomé és Príncipe, a Zöld-foki-szigetek –, valamint Ázsiában Kelet-Timor. A nyolc tagállam kapcsolatrendszere számos kutatási témával szolgál, ezek közül az egyik a tanulmány középpontjában álló öt portugál nyelvű afrikai ország, vagyis a PALOP² és a nemzetközi szervezet viszonya, annak szerepe a kontinensen és legfőbb vállalkozásának, a portugál nyelv ügyének felkarolása.

Mivel a PALOP-nak nincsenek szervezeti keretei, a portugál nyelvű országok közötti multilaterális együttműködés színtere a CPLP, sőt: luzofón³

¹ Portugál Nyelvű Országok Közössége – Comunidade dos Países da Língua Portuguesa.

² A PALOP mozaikszó, a Países Africanos da Língua Oficial Portuguesa, azaz a Portugál Hivatalos Nyelvű Afrikai Országok rövidítése. A gyűjtőnév használata megtévesztő: az öt afrikai ország egységét sejteti, noha ennek intézményesült formája, a volt gyarmatokat integráló szervezet soha nem jött létre.

³ A luzofón jelzőt a magyar nyelv nem, vagy csak a legritkább esetben használja. A portugál értelmező szótár szerint luzofón (*lusófono*) az az ország vagy nép, amelynek a hivatalos nyelve a portugál (*cuja língua oficial é o português*), illetve az az egyén, aki portugálul beszél (*quem fala português*). A portugál szakirodalom előszeretettel alkalmazza a *Lusofonia*, a *Luso-Africano* és az

Afrika országainak egymás közötti gazdasági kapcsolatai olyannyira nem számottevők, hogy az egyetlen multilaterális fórum, ahol a portugál nyelvű afrikai országok a közvetlen együttműködés érdekében találkoznak, az a Portugál Nyelvű Országok Közössége. A szervezet profilját politikai jellege határozza meg, az Európai Közösséghez hasonló közös piac eddig nem jött létre. A nemzetközi szervezet jövőbeli prioritásai között említette Luzofón Afrika gazdasági, közigazgatási, de elsősorban – a szervezet jellegéből fakadóan – kulturális és oktatási fejlesztését, az együttműködés további mélyítését.

A CPLP azonban a közvetlen, kormányközi segélyezés mellett egy mediációs feladatot is célul tűzött ki: a szervezet legfőbb gyűlésén, az Állam és Kormányfők Konferenciáján rendre felmerül, hogy a PALOP fejlesztése sokkal hatékonyabb lehetne, ha a nemzetközi fórumokon együttesen, integrált szereplőként tudnának fellépni. Kérdés, hogy milyen lépéseket tesz a CPLP, hogy az öt portugál nyelvű afrikai ország közelebb kerüljön egymáshoz, milyen lépések történnek a szervezet keretein belül, illetve melyek azok a jelenségek, amelyek ennek gátat szabnak.

A CPLP BEMUTATÁSA

A CPLP létrehozásának első lépése 1989 novemberére vezethető vissza, amikor Portugália, Brazília és a PALOP-országok képviseltették magukat a Portugál Nyelvű Országok Állam és Kormányfőinek I. Csúcstalálkozóján a braziliai São Luís de Maranhão-ban. A találkozón megegyeztek a Portugál Nyelv Nemzetközi Intézetének (Instituto Internacional da Língua Portuguesa – IILP) létrehozásában.

Második alkalommal 1994 februárjában a hét ország külügyminiszterei találkoztak Brazíliavárosban, és megegyeztek abban, hogy javasolni fogják kormányaiknak az Állam és Kormányfők Csúcstalálkozójának állandó, alapító okirat alapján történő létrehozását. A külügyminiszterek egyetértettek továbbá abban is, hogy az együttműködés szervezeti kereteket öltson, lisszaboni központtal. A helyszín kiválasztása kézenfekvőnek tűnt, mert a portugál főváros volt az egyetlen, ahol mind a hét országnak volt külképviselete, így a személyes kapcsolatteremtés és a gyors döntéshozatal sokkal egyszerűbbé vált.

A CPLP institucionalizálása során a legfontosabb feladat az együttműködési területek kiválasztása volt, mint a politikai-diplomáciai,

África Lusófona elnevezéseket is. A témában gazdag és sokrétű elemzést nyújtó angolszász társadalomtudósok a *Lusophone* (luzofón) vagy a *Portuguese-speaking* (portugálul beszélő) jelzőket használják. Mindezek alapján úgy gondolom, hogy a tanulmányban a luzofón kifejezés használata indokolt.

gazdasági és vállalati, valamint a nem kormányzati szervezetekkel való együttműködés, és az IILP működésének elindítása. Ennek a gyűlésnek a két legkézzelfoghatóbb eredménye az Alapító Deklaráció és a Közösségi Törvények szövegének megalkotása volt. A két dokumentum megerősítésével az 1996. július 17-i lisszaboni Állam és Kormányfők Csúcstalálkozója jelentette a CPLP létrejöttét. A csúcson a résztvevők hangsúlyozták, hogy a dátum nem a kezdetet jelenti, csupán szervezeti kereteket kapott most a nagy történelmi hagyományokkal rendelkező együttműködés, és ez a Közösség hivatalos létrejöttével, a területek együttműködésének elmélyítésével eredményesebbé válhat.

A CPLP politikai kezdeményezésként identifikálja magát, melynek „alapja a portugál nyelv, a történelmi kötelék és a nyolcak közös öröksége. Ezek alkotják a luzofón teret, amelyet a földrajzi diszkontinuitás jellemez.”⁴ Az együttműködéstől a folyamatos fejlődést várják, a kooperációs területek közül az oktatás és egészségügy kiemelt prioritást kapott. A Közösség keresi a többi multilaterális szervezettel (ENSZ, EU) való együttműködést, keresi a „külső és belső erőforrások mobilizálását, új mechanizmusok létrehozásával, a már meglévőket dinamizálásával.”⁵

A szervezet bemutatása során hasznos lehet egy egyetemes ismérrendszer általi áttekintés. Egy országokat összefogó nemzetközi szervezet elsődleges ismérve, hogy államok hozzák létre. A CPLP esetében a hét alapító tagállam (Portugália, Brazília és az öt afrikai ország) között jött létre az együttműködésről szóló szerződés, ez az Alapító Deklaráció (Kelet-Timor csak függetlenségének elnyerése után vált taggá). A CPLP nemzetközi jogalanyisággal rendelkezik, amely nem eredeti, mint az államok esetében, hanem származékosnak és korlátozottnak tekinthető, mivel jogalanyisága a résztvevő államok akarat-megegyezéséből származtatható, és a szervezet csak a tagállamokban, az alapító dokumentum alapján meghatározott mértékben és területen válhat a nemzetközi jogok és kötelezettségek hordozójává.⁶

A CPLP a nemzetközi szervezetek osztályozása szerint zárt, partikuláris szervezetnek tekinthető. Zárt, mert eleve nem törekszik univerzális tagságra, és a tagfelvételt csak bizonyos ismérvek alapján engedélyezi; a CPLP esetében az elsődleges és legfőbb ismérv a portugál mint hivatalos nemzeti nyelv elfogadása, továbbá elvben kitétel, hogy a jelentkező legyen demokratikus nemzetállam. Továbbá partikulárisnak tekinthető a szervezet, mivel sajátos funkciói vannak és nem kötődik egy szoros értelemben vett földrajzi egységhez. A Portugál Nyelvű Országok Közösségének tagállamai négy kontinensen helyezkednek el, és a hatalmas

⁴ Regina Marchueta: A CPLP e seu enquadramento. p.59. [saját fordítás]

⁵ CPLP: Történelmi áttekintés – a szervezet létrejötte. <http://www.cplp.org/id-45.aspx>.

⁶ Blahó András – Prandler Árpád: Nemzetközi szervezetek és intézmények. p. 60-74.

földrajzi távolság áthidalása az egyik legnagyobb kihívás az együttműködés sikeres megvalósításában. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a határozathozatal az egyes tagországok képviselőinek a kezében van.

A nemzetközi szervezetekben az államok megfigyelői státusza kétféle lehet: állandó (mint például a Szentszék jelenlegi missziója az ENSZ-nél) vagy ad hoc (csak egy bizonyos ülészakra, egy bizonyos tárgykörrel kapcsolatban kap meghívást egy adott állam). 1998 júliusában az Állam és Kormányfők Konferenciájának zöld-foki-szigeteki találkozóján megszületett a megfigyelői státusszal kapcsolatos szabályzat.⁷ Ennek alapján a 2005-ös luandai csúcson hozták létre a társmegfigyelői és a konzultatív megfigyelői státuszt.⁸ A társmegfigyelői státusz lehetővé teszi, hogy részt vegyenek az Állam és Kormányfők Konferenciájának és a Miniszterek Tanácsának bármely ülésén, természetesen szavazati jog nélkül. Ha azonban bármely tagállam kéri, hogy a megfigyelők ne vegyenek részt valamely ülésen, úgy a vendég delegációnak ezt kötelessége tiszteletben tartani. A társmegfigyelői státuszra a luandai csúcs alapján azokat az államokat lehet jelölni, „amelyek valós érdeklődést és elhivatottságot mutatnak a CPLP alapelvei és céljai iránt”.⁹ Ezt a státuszt ideiglenesen vagy örökre vissza lehet vonni. Ebbe a kategóriába tartozik jelenleg Egyenlítői Guinea, Mauritius és Szenegál. A Miniszterek Tanácsának 2006-os bissau-i találkozóján úgy döntöttek, hogy a civil szféra bármely entitása jelentkezhethet a konzultatív megfigyelői státuszra. Jelenleg 44 ilyen státusszal rendelkező nem kormányzati szerv, alapítvány, egyetem és egyéb közösség áll a szervezettel kapcsolatban.

A szervezet bemutatásakor nem elhanyagolható a főbb szervek sajátosságainak ismertetése. A legfőbb szerv az Állam és Kormányfők Konferenciája. Ennek kompetenciái közé tartoznak a hosszú távú stratégiák, a fő irányvonalak meghatározása, a CPLP főtitkárának ki- és megválasztása, a CPLP működéséhez szükséges intézmények létrehozása, a székelő elnök kinevezése (aki valamely tagállamból kerül ki; ez a mandátum rotációs alapon kerül kiosztásra, és két évre szól). A Konferencia feladata továbbá a jogi keretek megteremtése, azoknak az eszközöknek az adoptálása, amelyek a Közösségi Törvények hatályba lépését segítik, illetve amelyek segítségével a hatalmat a Miniszterek Tanácsához tudják delegálni. A Konferencia rendes ülészakája két évente zajlik, helyszíne rotációs alapon változik, valamely tagállam fővárosa ad neki otthont. A rendkívüli ülészakát a tagállamok kétharmadának kérésére lehet összehívni, a döntéshozatal konszenzusos, és kötelező erejű az összes tagállamra nézve.¹⁰

A Parlamenti Közgyűlést a XII. Miniszterek Tanácsa ülésén, 2007

⁷ II. Conferência de Chefes de Estado e de Governo da CPLP, Edições CPLP, 1998.

⁸ X. Reunião Ordinária do Conselho de Ministros da CPLP, Edições CPLP, 2005.

⁹ X. Reunião Ordinária do Conselho de Ministros da CPLP, Edições CPLP, 2005.

¹⁰ CPLP: Állam és Kormányfők Konferenciája. <http://www.cplp.org/Default.aspx?ID=90>.

novemberében hozták létre. Tagjait a tagállamok nemzeti parlamentjei delegálják, és minden tagország ugyanannyi mandátummal rendelkezik. A házelnököt a tagállamok jelölik, és a Közgyűlés választja meg két évre. A CPLP parlamentjének a gyakorlat szerint mindig más nemzetiségű házelnöke van. Kompetenciái közé tartozik a feladatok végrehajtásának értékelése, a főbb irányvonalak és stratégiák megfogalmazása, a CPLP különböző szerveitől információk kérése, bármely szervhez intézett ajánlás, a különböző témákkal foglalkozó munkacsoportok létrehozása és megfigyelői csoportok felállítása (például a nemzeti parlamenti választások megfigyelése céljából).¹¹

A Miniszterek Tanácsában a tagállamok külügyminiszterei foglalnak helyet. Feladata a CPLP napi szintű feladatainak irányítása, fejlődésének és működésének felügyelete, költségvetésének kialakítása, az Állam és Kormányfők Konferenciája számára ajánlások megfogalmazása (a működéssel és a funkcionáriusok kinevezésével kapcsolatban). A Miniszterek Tanácsa választja a szerv elnökét, aki általában valamely tagállam minisztere. A funkció betöltése rotációs alapon változik, a döntéshozatal konszenzusos. Évente tartanak rendes ülésszakot, a tagállamok kétharmadának kérésére pedig rendkívüli találkozót lehet összehívni.¹²

Az Állandó Egyeztetői Bizottságban a tagországok egy-egy képviselője foglal helyet. Ez a főtitkár mellett működő szerv, amely az Állam és Kormányfők Tanácsa és a Miniszterek Tanácsa döntéseinek és ajánlásainak végrehajtását felügyeli. A bizottság havonta ülésezik, de rendkívüli ülésszakot szükség esetén bármikor össze lehet hívni. A szerv vezetését az a tagország végzi, amely a Miniszterek Tanácsának elnökségét tölti be.¹³

A CPLP Főtitkársága a legfőbb végrehajtói szerv. Elsődleges feladata a miniszteri találkozókhoz hozott határozatok végrehajtása és felügyelete. Megfigyelheti bármelyik CPLP-szerv munkáját, ajánlásokat tehet személyi ügyekkel kapcsolatban. A főtitkár általában a CPLP-tagállamokban politikai tekintéllyel rendelkező személyiség, és az Állam és Kormányfők Konferenciája választja meg. A mandátum két évre szól, és egyszer meghosszabbítható. A főtitkár mindig más tagországból érkezik. A 2006. júliusi, Bissauban tartott Állam és Kormányfők Konferenciáján határoztak az általános igazgatói tisztség létrehozásáról. Ez kiegészítő funkció számos adminisztratív feladattal, és közvetlenül a főtitkár alá tartozik. A mandátuma három évre szól, és egyszer meghosszabbítható.¹⁴

A Szektoriális Miniszteri Találkozókon a tagállamok szakminiszterei

¹¹ CPLP: Parlamenti Közgyűlés. <http://www.cplp.org/Default.aspx?ID=96>.

¹² CPLP: Miniszterek Tanácsa. <http://www.cplp.org/Default.aspx?ID=91>.

¹³ CPLP: Állandó Egyeztetői Bizottság. <http://www.cplp.org/Default.aspx?ID=92>.

¹⁴ CPLP: Főtitkárság. <http://www.cplp.org/Default.aspx?ID=116>.

vesznek részt, ez az a fórum, ahol érdemi, gyakorlatban alkalmazandó döntések születnek. Ezek a találkozók szinte teljes körűen, igen szerteágazó területekkel foglalkoznak – nevezetesen ilyen területek a politikai vezetés, közigazgatás, parlamenti ügyek, oktatás, jogrendszer, mezőgazdaság, halászat, ipar, környezetvédelem, egészségügy, tudomány és technológia, posta és telekommunikáció, kultúra, védelem, munka és szolidaritás, sport, gazdaság, fiatalság (a jövő nemzedéke), valamint a turizmus.¹⁵

Az olyan szerv, mint a CPLP-ben az Együttműködés Főbb Pontjainak Találkozója, nem tekinthető általánosnak a nemzetközi szervezetekben. Ezen a fórumon a tagállamoknak ki kell jelölniük egy bizonyos nemzeti ügyet, területet, melyet a közösség keretein belül kívánnak fejleszteni. Ez a szerv évente kétszer tart rendes ülést.¹⁶ Különlegességére a CPLP identifikációja adhat választ. Mivel a szervezet nem tekinthető sem globális, sem regionális szervezetnek, közvetlen, egymást kiegészítő gazdasági érdekekről sem beszélhetünk, noha a CPLP-tagországok közötti kereskedelem fontos. Az eddigiekből következik a CPLP sajátosságaként a földrajzi diszkontinuitás; ez a kapcsolatrendszer erősen aszimmetrikus gazdasági dependenciákról tanúskodik. Egy olyan piramishoz hasonlíthatom, melynek csúcán a nagyhatalom, Brazília áll, a többi tagországnak (de leginkább a PALOP-nak) létkérdés a velük folytatott gazdasági diplomácia. Az Együttműködés Főbb Pontjainak Találkozója leginkább egy válságkezelési fórumhoz hasonlítható, ahol a tagállamok felvetik legfontosabb nemzeti problémájukat, erre keresnek megoldást. A költségvetés ugyan sokszor nem teszi lehetővé, hogy a problémákat multilaterális keretek között kezeljék, ezért a további orvoslás kormányközi úton folyik tovább. Ez nem meglepő jelenség, ugyanis a „nemzetközi rezsimok pénzáramlásainak nagy részét bilaterális keretek között nyújtják, 2005-ben például a DAC¹⁷-tagállamok fejlesztési segélyeinek 77%-át alkották bilaterálisak.”¹⁸

Felvetődik a kérdés, hogy mi a szerepe a CPLP-nek, ha a problémákat nem lehet multilaterális szinten kezelni? Nem kell hozzá különösebb kritikai érzék, hogy észrevegyük: a szervezeti felépítés nem mondható igazán demokratikusnak. Akinek vannak felületes ismeretei az Európai Unió intézményrendszeréről, annak feltűnik a kísérteties hasonlóság a két szervezet között. (Portugália uniós tagsága erősen kihat rá.) A legerőteljesebb szerv – csakúgy, mint az EU-ban – a Miniszterek Tanácsa és a Szektoriális Miniszteri Találkozó, ahol a lényegi döntések születnek, ezek a

¹⁵ CPLP: Miniszterek Tanácsa. <http://www.cplp.org/Default.aspx?ID=91>.

¹⁶ CPLP: Az Együttműködés Főbb Pontjainak Találkozója. <http://www.cplp.org/id-95.aspx>.

¹⁷ DAC: OECD DAC – OECD Development Assistant Committee (OECD Fejlesztési Támogatási Bizottság).

¹⁸ Paragi Beáta – Szent-Iványi Balázs – Vári Sára: Nemzetközi fejlesztési segélyezés. p.83.

legproaktívabb egységek. Az Állam és Kormányfők Konferenciája az uniós Tanácshoz hasonlóan reprezentatív funkciót tölt be, ez a CPLP legátpolitizáltabb intézménye. A Parlamenti Közgyűlés – hasonlóan az Európai Parlamenthez, amely a Lisszaboni Szerződés életbe lépése óta ugyan növekvő súllyal bír – nem rendelkezik tényleges hatalommal, nincs különösebb szerepe a döntéshozatalban. A demokratikus deficit szembetűnő, az Együttműködés Főbb Pontjainak Találkozója 2002-es létrehozása már-már kétségbeesett próbálkozásnak tűnik, olyan, mintha a többi szerv cselekvőképtelenségét kívánnák vele ellensúlyozni.

A CPLP védelmében azonban meg kell említeni, hogy mindössze másfél évtizede jött létre, így érthető, hogy napjainkban is erős politikai jelleggel bír. Az együttműködés elmélyítése, illetve a minél több területen való sikeres beavatkozás megköveteli az intézményrendszer hatékonyságának növelését, így a jövőben várhatóak erre irányuló intézkedések. Korántsem prognosztizálható azonban olyan heves vita az intézményi reformok ügyében, mint az Európai Unió Lisszaboni Szerződésével kapcsolatban. A funkcionalitás a legfőbb vezérelv a CPLP-nél, és ennek evolúciója, mint a szervezet történetében mindig is, a „konszenzuson, a tagállamok közti egyetértésen, egyenlőségen kell, hogy alapuljon”¹⁹. A kooperáció kibontakozása a nyelvi egység és kultúrák érintkezésén alapult, ezen a két területen alkotott maradandót a szervezet. A nyelvi együttműködés létkérdés portugál nyelvű Afrika esetében, ebben ez a régió igényli a legnagyobb innovációt. Hogy mivel kecsegtet a multilaterális együttműködés a tagországok, jelen esetben a vizsgálódás középpontjában álló PALOP országainak életében, ez részletekbe menő elemzést igényel.

A CPLP GENEZISÉNEK OKA: A NYELVI EGYÜTTMŰKÖDÉS

Az Egyesült Nemzetek Szervezete a 2005-től 2014-ig terjedő időszakot a „Tanulás a Fenntartható Fejlődésért” évtizedének deklarálta. Ennek az ambiciózus és összetett kezdeményezésnek az a célja, hogy „az összetartozó értékeket integrálni kell a tanulás különböző formáiban”.²⁰ A CPLP alap gondolata, hogy a nyolc portugál nyelvű országot közelebb hozza egymáshoz, hogy megteremtse a feltételeket a hátrányosabb helyzetben lévő tagországok állampolgárainak a felzárkózáshoz. A szervezet fennállásának tizedik évfordulóján Luís de Matos Monteiro da Fonseca főtitkár úgy fogalmazott, hogy a CPLP elkötelezett a portugál nyelv fejlesztésében, „azonban ahhoz az is kell, hogy a szervezetről és annak céljairól egyáltalán

¹⁹ José Manuel Rolo: Redescobrir a Africa: a cooperação no contexto da cooperação internacional para o desenvolvimento. p.141-148.

²⁰ Lásd: CPLP: A portugál nyelv terjesztése. <http://www.cplp.org/id-254.aspx>.

tudjanak az emberek”²¹. Ezért arra kérte a tagállamokat, hogy az oktatási intézményekben vezessék be a CPLP-napot, ami eszközként szolgálhat a szervezet munkásságának a kiterjesztésében.

A közös nyelvi szabályok lefektetése mindig is alapvető szempont volt a CPLP munkásságában, sőt születésének oka is ez volt. Ez a célkitűzés hatalmas innovációt igényel. A portugál nyelv diverziója és terjedése négy különböző kontinensen persze a felfedezésekkel, az egykori tengerek fölötti nagyhatalmisággal, a misszionáriusok és a kivándorlók szerepével magyarázható. A XX. századra a portugál nyelv lett a legfőbb összetartó kapocs a nyolc ország között; ez a gyarmati örökség egyetlen olyan hagyatéka, amely az önrendelkezés és nemzeti identitás alapkövévé vált. Mégis: a gyarmatok felszabadulásával a nyelv, a nyelvfejlődés veszélybe került. A „*jus sanguinis*”, vagyis vérségi jog a nemzeti identitáshoz való jogosultságot jelenti, egyesek rendelkeznek vele egy adott területen, mások nem, kívülrőlként jelennek meg, s ez nehézkessé teszi a közösségbe való beilleszkedést. Ugyanígy van ez a portugál nyelvvel a posztkoloniális érában: az olyan országokban, ahol megvannak a feltételei a nyelv evolúciójának, a nyelvi kincs, hagyatéka prezervációjának (megfelelő szintű oktatás, közigazgatási rendszer, kulturális és irodalmi élet), ott az emberek továbbra is beszélik a nyelvet. Azok a területek azonban, amelyek nem rendelkeznek a fent említett kritériumokkal, vagy egyáltalán nem, vagy nem kellő mértékben sajátítják el a hivatalos nyelvet. A nyolc CPLP-ország közül az öt afrikai ország és Kelet-Timor is ezekkel a problémákkal küzd. A nemzeti identitás válságba jut, az állampolgárok beláthatatlan hátrányba kerülnek a többi tagállam lakosságával szemben (Portugália és Brazília), pszichológiai, szociális és gazdasági téren egyaránt.²² A nyelvvel mint a nemzeti identitás meghatározójával a későbbiekben még foglalkozni kell.

A CPLP előtt álló elsődleges feladat az akadályok tudatosítása a tagállamok vezetőiben és polgáraiban, hogy a problémákat minél hatékonyabban át lehessen hidalni. Mik lehetnek az okai a PALOP-országokban a portugál nyelvhasználat alacsony szintjének? Ennek többféle magyarázata létezik. Először is ki kell térni arra a problémára, hogy nemcsak Portugáliához, a portugál kulturális és irodalmi élethez képest tekinthető elmaradottnak luzofón Afrika, hanem az egyes országokon belül is eltérések mutatkoznak. Ennek okai egyrészt a portugál gyarmatosításban keresendők, amelynek jellegzetessége (a spanyol hódításokkal szemben), hogy nem hatoltak be mélyebben a meghódított területekre. A központi irányítás tengeröblökben, kikötőkben jött létre, a belső régiók sokszor szinte semmilyen kapcsolatban nem álltak a fővárossal. A legélesebb ellentét Bissau-Guineában figyelhető meg, ahol a 60%-ot meghaladó analfabetizmus

²¹ António Almeida de Santos: *Paixão Lusófona*. p.45-58.

²² António Almeida de Santos: *Paixão Lusófona*. p.62.

alapvető problematikája mellett a város–vidék éles ellentéte jellemző: az életszínvonalbeli különbségek mellett a nyelvi fejlődés eltérő útjai is jellemzők. Bissau-Guinea belső régióiban, Bafatában és Gabúban a helyi és a középkori portugál nyelv sajátos egyvelegével találkozhatunk.²³

A nyelvi együttműködés legfőbb eredménye, a Helyesírási Egyezmény (Acordo Ortográfico) 1990-ben született, ezt a hét alapító tagállam írta alá,²⁴ és két, a Brazíliában és a Portugáliában használatos helyesírási szabályt egységesít. Az egységes portugál nyelv kialakítása jelentős könnyebbséget jelenthetne gazdasági és kulturális téren egyaránt. Segíthetne például az egymás közti kereskedelmi egyezmények jogi értelmezésében, irodalmi művek, színházi előadások és mozifilmek kölcsönös megismerésében.

Miért olyan lényeges az egységesítés a nemzetközi kapcsolatok szempontjából? A négy nagy európai nyelv, az angol, a francia, a spanyol és a portugál közül csak az utóbbi rendelkezik kétféle helyesírási szabállyal.²⁵ Ez megnehezíti a nemzetközi szerződéskötést, hiszen minden egyezmény esetében kétféle megszövegezés szükséges. Az egyezmény akkor léphet érvénybe, ha az egyes tagországokban ratifikálják, tehát ha az országok belső jogában megjelenik. Brazíliában, Portugáliában, a Zöld-foki Köztársaságban valamint São Tomé és Príncipeben ez már megtörtént. A ratifikáció hiánya nem jár különösebb következményekkel, mindenképpen megnehezíti azonban a potenciális együttműködést. A változtatás a portugál szókészletnek mindössze 2%-át érinti, azaz a körülbelül 110 ezres szókészletből 2000 szót.

Az Állam és Kormányfők első, a brazíliai São Luís de Maranhãoban tartott Csúcstalálkozóján megegyezés született az IILP, a Portugál Nyelv Nemzetközi Intézetének létrehozásáról. Ez a terv csak tíz évre rá realizálódott, amikor a São Tomé-i csúcson határozatot hoztak arról, hogy az éves költségvetésből különítsenek el egy összeget, amelyből a portugál nyelv terjesztéséért felelős intézményt hoznak létre. Az IILP alapvető célja a nyelv népszerűsítése, védelme és gazdagítása. Munkatársai diplomaták, nyelvészek, írók, akadémikusok, oktatási szakemberek, politikusok és színészek.²⁶

Az IILP egyik legnagyobb vállalkozása – s ez a CPLP nyelvpolitikájának is sarokköve – az a kezdeményezés, hogy a portugál nyelv az ENSZ hivatalos nyelve legyen. 2005 októberében az ELOS Clube

²³ Patrick Chabal: The post-colonial literature of Lusophone Africa. p.23.

²⁴ Kelet-Timor 2004-ben írta alá, ugyanis az alapítók általi aláírásuk még nem volt független állam.

²⁵ A kétféle helyesírás létrejötte a Portugál Köztársaság kikiáltásához köthető. 1911-ben létrehozta egy egyszerűsített helyesírási szabályzatot. Brazíliában ezt nem vették át, ettől az időponttól kezdve létezik a kétféle helyesírási mód.

²⁶ Instituto Internacional da Língua Portuguesa: A szervezet bemutatása. http://www.iilp-cplp.cv/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=54.

Internacional²⁷ a portugáliai Tavirában tartott konferenciáján a hét CPLP-alapító ország aláírt egy erről szóló petíciót. Romulo Alexandre Soares, a Brazil-Portugál Kamara elnöke kiemelte, hogy Brazília lakossága, gazdasági ereje és a nemzetközi kapcsolatokban betöltött egyre jelentősebb szerepe, illetve a portugál mint hivatalos nemzeti nyelv négy kontinensen való jelenléte miatt indokolttá vált, hogy az ENSZ hivatalos nyelve legyen. „Afrikában a portugál nyelvhasználatot befolyásolja az angol és francia nyelvű országok közelsége; Frankofónia és a Brit Nemzetközösség mellett a CPLP tagországai, benne a PALOP is megfelelő reprezentativitással rendelkezhetne, ha nagyobb súlyt tudnának adni önmaguknak.”²⁸ A Főtitkárság 2002-ben az ILLP éves költségvetésében a CPLP által elkülönített összeg mellett egy „Speciális Alap” létrehozását javasolta a tagországok önkéntes hozzájárulásából. A 2002-es adatok szerint a legnagyobb adományozónak Angola mutatkozott körülbelül 110000 dollárral, míg Portugália, Brazília és a Zöld-foki Köztársaság hozzájárulása együttesen kicsivel több, mint a felét teszi ki ennek, ami országonként 20-20 ezer dollárt jelent.²⁹ Ez az adat igen elgondolkodtató, főleg annak fényében, hogy multilaterális fórumokon Brazília és Portugália a portugál nyelv védelmének és terjesztésének legfőbb szószólója.

A PALOP-ORSZÁGOK HELYE A CPLP-BEN: A SZERVEZET ÉRTÉKELÉSE A PALOP KONTEXTUSÁBAN: OPTIMISTA VÍZIÓK – PESSZIMISTA VALÓSÁG

Noha a szervezet munkásságának kiemelt pontja a nyelvi együttműködés, számos más program kap hangsúlyt a mindennapokban. A CPLP legköltségesebb programja a HIV/AIDS Program,³⁰ amelyet az öt afrikai ország számára hoztak létre. A halálos betegség a PALOP-országok közül leginkább Mozambikot (1,5 millió fertőzött) és Angolát (csaknem 200 ezer fő) sújtja; harmadik helyen Bissau-Guinea áll (több mint 10 ezer fő); a szigetországokat, a Zöld-foki Köztársaságot (kevesebb, mint ezer fő) és São Tomé és Príncipe-t (néhány száz fő) földrajzi elhelyezkedéséből fakadóan

²⁷ Az ELOS Clube Internacional vagy ELOS CLUBE egy braziliai székhelyű kulturális non-profit szervezet, amely a portugál nyelv védelmében, annak népszerűsítésére jött létre.

²⁸ ELOS Internacional: A szervezet. <http://www.elosinternacional.com.br/index2.htm>.

²⁹ José Felipe Pinto: Império Colonial a Comunidade dos Países de Língua Portuguesa: Continuidades e Descontinuidades. p.358.

³⁰ Ebben a kezdeményezésben a gyógykezelésre elkülönített összeg biztosítása mellett a prevencióra próbálja felhívni a figyelmet a szervezet, valamint a halálos betegség elleni küzdelemről szóló reklámok készítése szerepel a program éves költségvetésében.

nem érinti olyan súlyosan a kérdés.³¹ A térség másik fő betegsége a malária, az erre a célra létrehozott CPLP-konferenciának São Tomé adott otthont.

Az oktatásfejlesztés és a gazdasági versenyképesség növelése céljából hozták létre a luandai Üzleti Készségfejlesztői Központot és a maputói Közigazgatási Fejlesztési Központot. Az előbbi célja, hogy segítse a kis- és középvállalkozásokat, üzleti képzést nyújtson a vállalatvezetőknek. Az utóbbi intézményben kormányzati és egyéb közigazgatási dolgozóknak tartanak tréningeket. A szervezet létrehozta továbbá a Portugál Nyelvi Cenzust, amelynek feladata, hogy feltérképezze a PALOP-országokban a portugálul anyanyelvi szinten beszélők számát, illetve a lakosság nyelvi kihívásait. A CPLP jövőbeli tervei között szerepel a Digitális Iskola és Egyetem programjának életre hívása, ami lehetővé tenné, hogy az iskoláktól távol élő emberek az interneten keresztül részesüljenek oktatásban.³² Ez a legutóbbi kezdeményezés azonban a legkevésbé sem veszi figyelembe a valóságot, hiszen az öt PALOP-ország közül Mozambikban, Angolában és Bissau-Guineában vidéken még az energiaellátás is nehézkes,³³ éhínséggel és betegségekkel küzdenek az emberek, akiknek az értékrendjében az önképzés sokadrendű helyet foglal el. Az elképzelések megvalósításának további akadályai is vannak.

Bár sok forrás szerint a CPLP sikeres multilaterális fórum, ez koránt sincs teljesen így. Igaz, a szervezet szakértői tanácsok delegálásával közreműködött São Tomé és Príncipe, valamint Bissau-Guineában az államcsínyek kezelésében, illetve a közigazgatási és gazdasági reform is elindulhatott ezekben az országokban. Mégis: a tények nem a sikerességet igazolják. A „luzofilia³⁴” olyannyira nem általános, hogy egyes szélsőséges esetekben már „luzofóbiáról³⁵” beszélhetünk. Mozambikban (ami tagja a Brit Nemzetközösségnek is) több fórumon hangoztatják, hogy szívesen választanák az angolt hivatalos nemzeti nyelvnek, és szorosabbra fűznék kapcsolataikat a Commonwealthszel.³⁶ Bár ez az igen szélsőséges vélemény a Dél-Afrikai Köztársasághoz fűződő jó viszonytal is magyarázható,³⁷ illetve annak tényével, hogy az összes szomszédos ország hivatalos nyelve az angol,

³¹ UNAIDS: AIDS Epidemic update 2008. http://data.unaids.org/pub/Report/2008/jc1526_epibriefs-ssafrica_en.pdf.

³² Portugál Kormányzati Portál: Az oktatásfejlesztés és gazdasági versenyképesség növelése Luzofón Afrikában. <http://www.governo.gov.pt/Portal/EN/Geral/Lusofonia>.

³³ Egy 2007-es UNCTAD jelentés szerint Bissau-Guineában és Angolában a háztartások 5, Mozambikban 6%-a rendelkezik elektromossággal: <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=3641&lang=1>.

³⁴ A portugál nyelv, nemzet és identitás iránt érzett szimpátia.

³⁵ A portugál nyelv, nemzet és identitás iránti ellenérzés.

³⁶ Nancy Priscilla Naro: *The Atlantic, between Scylla and Charybdis*. p 4-11.

³⁷ A mozambiki polgárháború alatt rengetegen hagyták el az országot, és vándoroltak ki a leggazdagabb afrikai államba.

az ilyen hangvételű véleménynyilvánítás azonban felettébb elgondolkodtató.

Egy portugál külügyminisztériumi tanulmány szerint a Portugáliába PALOP-országokból érkező diákok körében végzett felmérés sem mutat pozitív képet a CPLP-ről. Ugyan a diákok nagy többsége, 96%-a tud a létezéséről, 81,6%-uk soha nem vette fel a kapcsolatot a szervezettel, azok szakosított szerveivel, illetve egyéb intézményeivel sem. A közösség munkásságát a PALOP-diákság 31,9%-a elégtelennek minősítette, 27,1%-uk közepesnek, és mindössze 18,1%-uk tekintette jónak.³⁸

A szervezet percepciójának legfőbb akadálya, hogy alacsony költségvetése miatt nem képes nagy volumenű programok indítására. A szervezet alig több mint 500 ezer dolláros büdzsével rendelkezett születésének évében (1996), és ez azóta sem lépte túl az egymillió dollárt. Az éves tagdíj 30 ezer dollár, az alapösszeget több CPLP-tagállam önkéntes hozzájárulása egészíti ki: Portugália több mint 350000, Brazília 173000, Angola több mint 90000 és Mozambik 30000 dollárral járult hozzá a költségvetéshez 2004-ig.³⁹ Az adatokból világossá válik, hogy a résztvevő országok számára nem különösebben fontos, hogy a szervezet Luzofóniát irányító és a nemzeti külpolitikák programjait befolyásoló szereplő legyen. Brazília alacsony pénzügyi hozzájárulása és szervezeti passzivitása erős befolyást gyakorol a PALOP-országokra is. Az ötök elképzelhetetlenek tartják a CPLP sikerességét a gazdasági nagyhatalom nélkül. A résztvevők szkeptikus hozzáállása abból is fakad, hogy az együttműködés főbb területeinek sorrendjéről sincs egyetértés a tagállamok között:

1. táblázat: A prioritások hierarchiája az egyes CPLP-tagállamokban.

	Politikai- diplomáciai együttműködés	Technikai- kulturális együttműködés	A nemzetgazdaságok közvetlen fejlesztése
Angola	3.	1.	2.
Bissau-Guinea	3.	2.	1.
Brazília	2.	1.	3.
Mozambik	3.	2.	1.
Portugália	1.	2.	3.
São Tomé és Príncipe	3.	2.	1.
Zöld-foki Köztársaság	3.	2.	1.

José Felipe Pinto: Do Império Colonial a Comunidade dos Países de Língua Portuguesa: Continuidades e Descontinuidades. p.355.

Luzofón Afrika országai úgy vélik, hogy a CPLP a nyelvi-kulturális

³⁸ José Felipe Pinto: Do Império Colonial a Comunidade dos Países de Língua Portuguesa: Continuidades e Descontinuidades. p.397-398.

³⁹ José Felipe Pinto: Do Império Colonial a Comunidade dos Países de Língua Portuguesa: Continuidades e Descontinuidades. p.356-357.

együttműködésen kívül nem nyújt több alternatívát: az erőtlen gazdasági és közigazgatási reformprogramokon kívül még a portugál nyelvű országokon belüli migrációt, a luzofón állampolgárságot sem teszi lehetővé.

A PALOP-országok már a CPLP létrejöttékor több regionális és posztkoloniális nemzetközi szervezet tagjai voltak, és a nemzeti külpolitikákban ezek a kapcsolatok fontosabbnak bizonyulnak.⁴⁰

SARKALATOS PONT: A NYELVI KÉRDÉS LUZOFÓN ÁFRIKÁBAN

A nyelvi kérdés igen összetett probléma egész Afrikában, nincs ez másképp a PALOP esetében sem. Ezeket az országokat egyszerre éri az úgynevezett belső és külső nyomás. A belső nyomás egymással versengő nyelvi sajátosságokat, nyelvfajtákat vagy szinteket jelent. Létezik egy szűk nyelvi szint, ez a helyi vagy „lokális” nyelvek kategóriája, amely törzsi viszonyok közt jön létre. Ennél szélesebb rétegnek tekinthető az etnikai csoportok nyelve, majd a regionális vagy nemzeti nyelv és végül a hivatalos nyelv. Ez a jelenség azt eredményezi, hogy az egyes országok különböző területein egészen más nyelvet beszélnek, előfordulhat az is, hogy egyáltalán nem értik meg egymást. Az ilyen nyelvi adottságokkal rendelkező régióban egy nemzetközi szervezet nyelvpolitikai tervezésében (*language planning*) igen nagy problémát jelent az anyanyelv megjelölése. A nyelv beszélője egy vizsgált afrikai célcsoport tagja-e; netán ennek a nyelve az, amellyel a beszélő azonosítja magát vagy amelynek kompetens használója; és tökéletesen birtokában van-e a nyelv? Az anyanyelv kategóriájának értelmezése igen összetett probléma. Mi lehet egy adott nemzetscsoport nemzeti nyelve (*lingua nacional*)? Territoriális alapon határozzuk meg, tehát a nemzetscsoportot egy adott területhez kössük? Angola esetében a nemzeti nyelv kategóriájába a bennszülött nyelvek tartoznak, mint az umbukundu, ngangela, kimbundu, kikongo, ambo, cokwe, herero és az oxindonga.⁴¹ A portugál nyelv itt jön a képbe: sok afrikainak az első nyelve a portugál, azzal azonosítják magukat, és anyanyelvi szinten beszélnek. Ezenkívül fontos megjegyezni, hogy egy olyan országban, ahol a portugál a hivatalos nyelv, a nyelvet „birtoklók” (akik egyébként is könnyebben kerülnek vezető pozícióba bizonyos területeken) maguk is érdekeltek annak fejlesztésében és oktatásában.⁴²

⁴⁰ Angola tagja az SADC-nek (Dél-Afrikai Fejlesztési Közösség) és a CEEAC-nek (Közép-Afrikai Államok Közössége), Mozambik az SADC-nek és a Commonwealthnek, São Tomé és Príncipe a CEEAC-nek és Frankofóniának, valamint Bissau-Guinea és a Zöld-foki Köztársaság az ECOWAS-nak (Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közössége) és Frankofóniának. Mind az öt PALOP-ország tagja az Afrikai Uniónak.

⁴¹ Vatomene Kukanda: *Diversidade linguística em África*. p.101-117.

⁴² Máario Vilela: *Reflections on Language Policy in African Countries with Portuguese as an Official Language*. p.308-309.

A külső (vagy externális) nyomás azt a hatást jelenti, amit a környező országok hivatalos nyelvei gyakorolnak a portugál nyelvre. Ez igen erősen érzékelhető, hiszen a PALOP országai földrajzilag távol helyezkednek el egymástól, közelükben nincs azonos hivatalos nyelvvel rendelkező szomszédos állam. A szomszédok hivatalos nyelve, nevezetesen az angol és a francia nagy hatással vannak a PALOP nyelvpolitikájára, „nyelvtervezésére”. Bissau-Guinea például csak olyan államokkal határos, amelyeknek a hivatalos nyelve a francia (Szenegál és Guinea), míg a belső nyomást a kreol mint törzsi nyelv jelenti. São Tomé és Príncipe pedig olyan zónában helyezkedik el, ahol az angol és a francia is domináns nyelveknek számítanak. A Zöld-foki Köztársaságban a kreol része a nemzeti identitásnak. Angolának négy szomszédja van, a két északi (a Kongói Demokratikus Köztársaság és Kongó) francia, míg délen és keleten (Namíbia és Zambia) angol nyelvű országok. A korábban már említett Mozambikot csak angol nyelvű országok veszik körül (Tanzánia, Malawi, Zambia, Zimbabwe, Dél-Afrika és Szváziföld).⁴³ A sokféle nyelv jelenléte igencsak megnehezíti az oktatáspolitikát és az oktatástervezést, hiszen előfordulhat, hogy egy osztályteremben hat- vagy hétféle nyelvet jelölnek meg anyanyelvükként a diákok.

Afrikában megfigyelhető a nyelvi pluralitás, ami két- (bilingvizmus) vagy többnyelvűséget (multilingvizmus) jelent. Ez a pluralitás megköveteli a nyelvek komplementaritását, és annak a ténynek a felismerését, hogy nem létezik közös nemzeti nyelv, amely a teljes földrajzi terület, a közösségi élet vagy a különféle típusú munkavégzés domináns nyelve lenne. A CPLP nyelvpolitikájának számolnia kell a két-, esetleg három- vagy négynyelvűséggel egy adott közösség esetében, szem előtt tartva, hogy a hivatalos nyelvet mindenkinek beszélnie kell, vagy legalábbis esélyt kell teremteni annak elsajátítására. Portugál nyelvű Afrika oktatási rendszerében négyféle lehetőség áll a lakosok előtt: az első opció a „monolingvisztikus” képzés a hivatalos nyelven, ez egész egyszerűen az asszimilációt jelenti. Portugália ezt a rendszert alkalmazta a gyarmatokon, a közigazgatás portugál nyelvű volt. Természetesen a helyieknek jóval kevesebb lehetőségük volt a képzésben való részvételre, mint manapság. A nemzetközi rendszerben végbement változások és az emberi jogok fejlődése miatt nem igényel különösebb magyarázatot, hogy miért nem lenne ajánlatos a kötelező „egynyelvűsítést” alkalmazni. Azonban a jelenség áthúzódott a posztkoloniális korba is, a magasabb szintű munkakörökbe a mai napig a legfontosabb ajánlólevél a portugál nyelv kellő szintű ismerete. A „bilingvisztikus” képzés az oktatás kétnyelvűségét jelenti, ebben az esetben egyensúlyt kell találni a két nyelv között a szóbeli és írásbeli kommunikáció

⁴³ Vatomene Kukanda: *Diversidade linguística em África*. p.109.

esetében. Lássuk be, ez igen nagy pedagógiai kihívást jelent az oktatóknak, hiszen erről az elképzelésről még a CPLP sem tud pontos képet adni.⁴⁴

Az Acordo Ortográfico-t, vagyis a nyelv egységesítését célzó Helyesírási Szabályzatot több CPLP-tagállam, köztük több PALOP-ország még nem ratifikálta. De vajon melyik nyelvi mintát követnék ezek az országok? A logikus az lenne, ha az egységesített változatra esne a választás, nem az európai portugálra vagy a Brazíliában használatosra. A gyakorlat azonban korántsem biztos, hogy ezt fogja igazolni. Egyre nő a bilaterális szerződések száma Brazília és a PALOP országai között, a Guineai-öbölben számos brazil entitás jelent meg. Az egyensúly megtartása igen nehéz lesz egy olyan afrikai számára, akinek alapvető hiányosságai vannak a hivatalos nyelv használatát illetően. Eddig az európai nyelvi mintát követték, és zavart okozhat a fejekben a dél-amerikai változat használata a mindennapi életben.

A nemzetközi szervezetnek – csakúgy, mint az egész luzofón világnak – el kell fogadnia azt a nyelvi diverziót, ami a portugál nyelvű afrikai országokat jellemzi. A portugál régebben gyarmatosító nyelv volt, mára viszont az afrikai nyelvek közé tartozik, tehát számítani lehet eddig nem ismert variációinak a megjelenésére. Ezek az afrikai identitás kifejezésére is szolgálhatnak. Vajon Luzofónia elfogadja-e a portugál nyelv afrikai változatainak egymásmellettségét? Az egységesítés szükséges és praktikus lépés a CPLP részéről, azonban a probléma megoldása összetettsége miatt igen nehéz feladat. „A minha Pátria é a minha língua”, azaz: „A nyelvem a hazám” – mondta Fernando Pessoa, a portugál modernizmus legnagyobb alakja. Ez az idézet, amelyet az IILP előszeretettel idéz számos fórumon, a PALOP esetében is elgondolkodtató.

A CPLP MINT AZ AFRIKAI REGIONÁLIS INTEGRÁCIÓ MOTORJA?

A CPLP a nyelvi egység, a közös történelmi gyökerek mentén jött létre. Az a feltételezés, hogy a szervezet képes lehet közreműködni portugál nyelvű Afrika regionális integrációjában, talán túlzásnak tűnik.⁴⁵ A CPLP keretein belül létrejött számtalan kezdeményezés, munkacsoport, amelyek a közigazgatás átalakítását, annak demokratizálását tűzték ki célul. Ezek nem járhatnak sikerrel addig, amíg az alapvető feltételeket nem teremtik meg. Az országoknak szükségük van identitásuk kialakítására a posztkoloniális korban (és ennek a törekvésnek sarkalatos pontja a nyelvpolitika is), illetve felmerül az igény a szervezet jellegének újradefiniálására is. A Közösség nem

⁴⁴ David Hopffer Almada: O estado nos cinco – que futuro? p.16-24.

⁴⁵ Talán elnagyoltnak tűnik a regionális integráció kifejezés (hiszen a földrajzi kontinuitásnak alapismérvként kéne szerepelnie), azonban a portugál szakirodalom az adott földrészen található politikai tömörülést már *integração regional*ként nevezi meg, hivatkozva az eszmeiség kontinuitására, ami a szervezet esetében felülírhatná a földrajzi diszkontinuitást.

a gazdasági integráció mentén jött létre, az ilyen típusú együttműködés bilaterális keretek között zajlik a hét tagállam, illetve az egyes PALOP-országok és a CPLP közt. Érdekes jelenség, hogy a szervezet nem szerepel a tagállamok külpolitikájának elsőrendű prioritásként. Portugália esetében mindössze a negyedik helyen említik, az EU, a transzatlanti kapcsolatok és a PALOP-országokkal való bilaterális együttműködés után. Brazília számára inkább a főbb gazdasági partnerek, Portugália, Angola és Mozambik együttesét jelenti, és nem azonosul a szervezettel mint a nyolcak közösségével.⁴⁶

Angolában sem elsőszámú külpolitikai prioritás a CPLP-vel való kapcsolatrendszer fejlesztése. Elsődleges partnereknek a Dél-Afriai Köztársaságot és az Amerikai Egyesült Államokat tekintik. Nem is lehet a luandai diplomáciát hibáztatni ezért, hiszen a polgárháborús időszak végével az ország újjáépítése és a gazdaság fejlődési pályára állítása volt a legfőbb feladat. A Portugáliával és Brazíliával fenntartott jó kapcsolat persze továbbra is kiemelten fontos az ország számára. A jövőre nézve a Dél-Afriai Köztársaságot ellensúlyozó regionális nagyhatalmi ambícióit emeli ki a szakirodalom.

A legszkeptikusabbnak a CPLP megítélésében Mozambik mutatkozik. Politikailag nagyon távol állónak érzi magát a szervezettől, Portugáliával fenntartott kapcsolatai is legfeljebb a kereskedelemre és a befektetésekre épülnek. A PALOP blokkjából ennek az országnak a leghűvösebb a viszonya az egykori gyarmattartóval. Mindehhez a nyelvi környezet problémái is jelentősen hozzájárulnak.

Bissau-Guinea esetében sokkal nehezkesebb a külpolitikai prioritások definiálása, hiszen jelenleg is zajlik a polgárháború utáni közigazgatási átalakítás és a demokratikus átmenet. Ugyan megjelentek CPLP-s megfigyelők és szakértői csoportok az országban, ám a Föld egyik legszegényebb államának jelenlegi elsőleges célja a túlélés.

Kiterjedt diaszpórája miatt a Zöld-foki Köztársaság lehetne az a tagállam, amelyik számára a CPLP prioritásként jelenhetne meg, a közösségi törekvések jó alapot teremthetnének erre. Az IILP központja is a Zöld-foki Köztársaság fővárosában, Praiában van, ennek létrehozása is ezt a benyomást erősíti.

São Tomé és Príncipe esetében a CPLP-vel – csakúgy, mint a Portugáliával – fenntartott jó kapcsolat elsőrendűnek mondható. Az olajkészletek feltárásának következményeként a térség szerepe egyre inkább nő, így a külföldi befektetőkkel kialakított kapcsolatok is befolyással lehetnek

⁴⁶ Fernando Jorge Cardoso: *Integração Regional em África: Que Papel para a CPLP.* p.236-244.

az ország külpolitikájára.⁴⁷

Amint a fenti körkép mutatja, a PALOP-országok diplomáciája nem tanúsít nagy érdeklődést a szervezet iránt, amely nem képes túllépni a politikai dimenzió. A CPLP-nek mint „portugál-brazil kreációnak” inkább megfigyelői, mintsem résztvevői ezek az államok. Bár a bilaterális kapcsolatok fejlesztésében nyitottnak mondhatók, a szükséges gazdasági ösztönző erővel nem rendelkező politikai szervezet kevés eséllyel lesz összetartó erő a földrajzilag és identitásukban távol eső nemzetek között. Luzofón Afrika országai úgy vélik, hogy a CPLP a nyelvi-kulturális együttműködésen kívül nem nyújt több alternatívát: az erőtlen gazdasági és közigazgatási reformprogramokon kívül még a portugál nyelvű országokon belüli migrációt, a luzofón állampolgárságot sem teszi lehetővé – mint ahogy ez már fentebb is említésre került. Így látva a nemzetközi szervezet cselekvőképtelenségét inkább a bilaterális együttműködést választják, olyan országokkal vagy nemzetközi szervezetekkel, amelyek várhatóan javulást hoznak belpolitikai és gazdasági téren egyaránt.

Schriffert Ádám nemzetközi tanulmányok szakon végzett 2009-ben a Budapesti Corvinus Egyetemen, a Humana emberi jogi magazin Afrika Hírblokkjának szerzője, a Budapesti Brazíliai Nagykövetség alkalmazottja.

IRODALOMJEGYZÉK

II. *Conferência de Chefes de Estado e de Governo da CPLP* Edições CPLP, 1998.

X. *Reunião Ordinária do Conselho de Ministros da CPLP*, Edições CPLP, 2005.

ALMEIDA DE SANTOS, ANTÓNIO: *Paixão Lusófona*. Imprensa Nacional. Casa de Moeda, Lisszabon, 2001.

BLAHÓ ANDRÁS – PRANDLER ÁRPÁD: *Nemzetközi szervezetek és intézmények. /2. átdolgozott kiadás*. Aula, Budapest, 2005.

CARDOSO, FERNANDO JOSÉ: *Integração Regional em África: Que Papel para a CPLP*. Codesria, Dakar, 2005.

CHABAL, PATRICK: *The post-colonial literature of Lusophone Africa*. Northwestern University Press, Evanston, 1996.

CPLP: *Állam és Kormányfők Konferenciája*. Letöltve: <http://www.cplp.org/Default.aspx?ID=90>, 2010. október 24.

⁴⁷ Fernando Jorge Cardoso: *Integração Regional em África: Que Papel para a CPLP*. p.251-256.

CPLP: *Allandó Egyeztetői Bizottság.* Letöltve: <http://www.cplp.org/Default.aspx?ID=92>, 2010. október 24.

CPLP: *A portugál nyelv terjesztése.* Letöltve: <http://www.cplp.org/id-254.aspx>, 2010. október 24.

CPLP: *Az Együttműködés Főbb Pontjainak Találkozója.* Letöltve: <http://www.cplp.org/id-95.aspx>, 2010. október 24.

CPLP: *Főtitkárság.* Letöltve: <http://www.cplp.org/Default.aspx?ID=116>, 2010. október 24.

CPLP: *Miniszterek Tanácsa.* Letöltve: <http://www.cplp.org/Default.aspx?ID=91>, 2010. október 24.

CPLP: *Parlamenti Közgyűlés.* Letöltve: <http://www.cplp.org/Default.aspx?ID=96>, 2010. október 24.

CPLP: *Történeti áttekintés – a szervezet létrejötte.* Letöltve: <http://www.cplp.org/id-45.aspx>, 2010. október 24.

ELOS Internacional: *A szervezet.* Letöltve: <http://www.elosinternacional.com.br/index2.htm>, 2010. október 24.

HOPFFER ALMADA, DAVID: O estado nos cinco – que futuro? In David Hopffer Almada: *Que estados, que nações em construção nos cinco?* (Colóquio Internacional, Cidade da Praia – 21 a 23 de Março de 1996). Praia, 1996. p.11-43.

INSTITUTO INTERNACIONAL DA LÍNGUA PORTUGUESA: *A szervezet bemutatása.* Letöltve: http://www.iilp-cplp.cv/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=54, 2010. október 24.

KUKANDA, VATOMENE: *Diversidade linguística em África.* Africana Studia 3, Lisszabon, 2000.

MARCHUETA, REGINA: *A CPLP e seu enquadramento.* Instituto Diplomático, Ministério dos Negócios Estrangeiros, Lisszabon, 2003.

NARO, NANCY PRISCILLA: The Atlantic, between Scylla and Charybdis. In Naro-Sansi-Roca-Treecce: *Cultures of the Lusophone Black Atlantic.* Pallgrave-MacMillan, New York, 2007. p.3-18.

PARAGI BEÁTA – SZENT-IVÁNYI BALÁZS – VÁRI SÁRA: *Nemzetközi fejlesztési segítyezés.* TETT Consult Kft., Budapest, 2007.

PORTUGÁL KORMÁNYZATI PORTÁL: *Az oktatásfejlesztés és gazdasági versenyképesség növelése Luzofón Afrikában.* Letöltve: <http://www.governo.gov.pt/Portal/EN/Geral/Lusofonia>, 2009. február

21.

PINTO, JOSÉ FELIPE: *Do Império Colonial a Comunidade dos Países de Língua Portuguesa: Continuidades e Descontinuidades*. Instituto Diplomático, Ministério dos Negócios Estrangeiros, Europress. Lda., Lisszabon, 2005.

ROLO, JOSÉ MANUEL: *Redescobrir a África : a cooperação no contexto da cooperação internacional para o desenvolvimento*. Edições do Instituto de Ciências Sociais da Universidade de Lisboa, Lisszabon, 1986.

UNAIDS: *AIDS Epidemic update 2008*. Letöltve: http://data.unaids.org/pub/Report/2008/jc1526_epibriefs-ssafrica_en.pdf, 2009. február 21.

VILELA, MÁRIO: *Reflections on Language Policy in African Countries with Portuguese as an Official Language*. Universidade do Porto, Porto, 2002.

HOSSZÚ HORTENZIA

A KÍNAI KARIZMA: A PANDA-DIPLOMÁCIA

BEVEZETÉS

Az óriáspanda¹ – nagyszerű diplomáciai ajándék: barátságos, ritka és értékes. Mindezen tulajdonságokkal egyszerre testesíti meg az adományozó állam, Kína külvilág felé mutatandó képét és nyeri el a közvélemény szimpátiáját. Ráadásul párban jár a megajándékozottnak. Az óriáspandák a kínai klasszikus és modern diplomácia nagyköveteiként sokáig hirdették a „Középső Birodalom” jóindulatát és jómódját.

Tanulmányomban röviden szeretném bemutatni az óriáspandák ajándékozásának szokását, a kínai közdiplomácia sajátos formáját, vagyis a panda-diplomáciát. Az írás elején rövid kitekintést kívánok adni a közdiplomáciáról, majd az ázsiai–európai viszonylatban diplomáciai ajándékként adott állatok köréről. A továbbiakban a pandáknak azok szimbolikus értékét emelő kivételességéről esik szó. Ezt követően a panda-diplomáciaként ismert gyakorlat, a változó diplomáciai eszköztár ismertetése zárja a tanulmányt.

KÖZDIPLOMÁCIA

A köz- vagy nyilvános diplomácia kifejezés az angolszász szakirodalomból átvett terminológia (*public diplomacy*), amely alatt azt a gyakorlatot értjük, mely során külföldi közvélemény tájékoztatására, kedvező befolyásolására, megnyerésére történnek erőfeszítések. Szemben a tradicionális diplomáciával, amely a kormányzatok közötti interakciókat foglalja magába, a nyilvános diplomácia a szélesebb nyilvánosság – a külföldi közvélemény egésze vagy véleményformáló csoportjai – támogatásának elnyerésével kíván hatást gyakorolni.

Napjainkban a kínai külpolitika fontos közdiplomáciai célját képezi az országkép modernizálása, a „kínai veszély” látszatának eloszlatása, valamint

¹ Rendszertani nevén *Ailuropoda melanoleuca*, más néven bambuszmedve.

Kína „békés felemelkedésének” elfogadtatása a világgal.² A bemutatott országgép fő pontjai, hogy: Kína felemelkedő, lakosainak érdekeit szem előtt tartó ország; stabil, megbízható gazdasági partner; a nemzetközi közösség felelősségteljes tagja; valamint egy tiszteletreméltó ősi civilizáció.³ Tulajdonképpen a modern közdiplomáciai célok nem sokban különböznek a mindenkori diplomáciai céloktól, leginkább a kommunikáció csatornái, annak sebessége, a nyilvánosság bevonásának mértéke változik. De legyen szó akár klasszikus, akár modern diplomáciáról, az állatok mindig fontos, szimbolikus jelentőséggel bírtak.

VADÁLLATOK AJÁNDÉKBA

Időtlen idők óta a kisebb-nagyobb hatalmak az elvárt diplomáciai luxusajándékaik között mindig szívesen küldtek egymásnak ritka vadállatokat jó szándékuk kifejezésének jeléül. Már a Római Birodalom diplomáciai kapcsolatban állt a Távols-Kelet országaival, amelyekkel a diplomáciai kapcsolatok felvételekor vagy a jelesebb alkalmakkor számos különleges ajándékot cseréltek. A Rómának küldött ajándékok között hamar megjelentek az egzotikus állatok, jellemzően madarak. Fokozta a különleges vadállatok iránti igényt, hogy a rómaiak a gladiátorjátékaikhoz szintén gyakran kértek „diplomáciai hozzájárulásként” a követektől vadállatokat: oroszlánokat, leopárdokat.⁴

A Kínai Császársággal a diplomáciai kapcsolatokat a Római Birodalom Marcus Aurelius Antoninus ideje alatt, 166-ban vette fel.⁵ Legalábbis a korabeli kínaiak így gondolták, hiszen ahogyan a *Hou Hanshuban*⁶ beszámoltak róla⁷, úgy vélték, hogy római követeket fogadtak. Azonban ezt a feltételezést később történészek cáfolták, mivel az elefántcsontból, orrszarvúagyardból, valamint teknőspáncélból álló „diplomáciai ajándék” annyira szerénynek minősíthető, hogy azt valószínűleg magukat Róma követeinek kiadó kereskedők kalapozhatták

² Ingrid d’Hooghe: Public Diplomacy in the People’s Republic of China. p.10-35.

³ Ingrid d’Hooghe: Public Diplomacy in the People’s Republic of China. p.10-35.

⁴ Raoul McLaughlin: Rome and the Distant East. Trade Routes to the Ancient Lands of Arabia, India and China. p.114.

⁵ Raoul McLaughlin: Rome and the Distant East. Trade Routes to the Ancient Lands of Arabia, India and China. p.161-180.

⁶ Az eredeti kínai karakterek helyett a tanulmányban a nemzetközileg használatos *pinyin* latin betűs átírás került alkalmazásra, kivéve azokat az eseteket, ahol a népszerű magyar átírás hagyományosan bevett.

⁷ A „Késői Han-dinasztia történeté”-ben, a dinasztia (25–220) krónikájában örökítették meg a követek látogatását, akiknek császárat „An Tun”-ként nevesítették, aki nagy valószínűség szerint Marcus Aurelius Antoninus lehetett. A krónika megemlíti a Kan Jing katonai követ kísérletét, hogy eljusson Rómába 97-ben.

össze málhájukból. Mindemellett a hivatalos római krónikák sem örökítették meg a követek találkozását a kínai császárral. Mindenesetre az ajándékok silánysága a császári udvarnak is feltűnt, amiből azt a következtetést vonták le, hogy Rómát bizony túlértékelték...⁸

A kora középkor sem fukarkodott a diplomáciai ajándékokkal, köztük a még mindig egzotikusnak számító afrikai vagy ázsiai vadállatokkal. Az iszlám világban nagy hagyománya alakult ki a szofisztikált ajándékozásnak, még könyvet is szenteltek a különféle ajándékok, ajándékozási alkalmak, protokollok ismertetésére.⁹ Nagy Károly frank uralkodó a VIII. században majmokat és elefántokat kapott a bagdadi kalifától. A XI. századból már feljegyzéseket találunk arról, hogy a Frank Birodalom is küldött drága ajándékokat – köztük állatokat: kutyákat, valamint sólymot – Keletre.¹⁰ A Keletről jövő ajándékoknak mindig nagy visszhangja volt Európában, bár ez inkább az egzotikumnak szólt, semmint az ajándékot adó országnak, mivel a vadállat és az ajándékozó ország neve nem fonódott úgy össze, mint ahogy a későbbiekben Kína és az óriáspandák esetében.

Egy-egy érdekesebb vadállat érkezése a későbbi korokban is hatalmas érdeklődést váltott ki. Így történt 1486-ban az egyiptomi mameluk szultán ajándékaként a Mediciek Firenzéjébe küldött zsiráffal: a tömegérdeklődés mellett számtalan művész is érdemesnek tartotta megörökíteni a jeles állat érkezését (azonban szegény pára hamar tragikus véget ért: nyakát törte).¹¹ 1515 májusában az egyiptomi uralkodó ajándékaként Lisszabonba érkezett indiai orrszarvúkat, mint rendkívül különleges és drága ajándékot, egy évvel érkezésük után Rómába küldte I. Mánuel király egy másik Medicinek, X. Leó pápának, hogy segítségét, a drága és becses ajándékokkal alátámasztva, elnyerje gyarmatosító terveihez; az állatok érkezését szintén fokozott várakozás előzte meg, amit az is mutat, hogy amikor útközben Franciaországban kikötött az állatokat szállító hajó, még a francia király, I. Ferenc is megcsodálta a különleges utasokat (sajnos, az orrszarvúk nem érkeztek meg Rómába, mert a hajó elsüllyedt). Az angol királyi család is gyakran kapott egzotikus állatokat: például 1764-ben III. György király egy csimpánzt Indiából. Angliában talán a legismertebb ajándékba kapott állat az a teknős, amelyet 1777-ben James Cooknak a madagaszkári Tongan uralkodó család ajándékozott, s amely matuzsálemi kort élt meg: 188 évesen,

⁸ Raoul McLaughlin: *Rome and the Distant East. Trade Routes to the Ancient Lands of Arabia, India and China.* p.131-134.

⁹ Ibn al-Zubayr „*Kitab al-Hadaya wa al-Tuha*”, vagyis a „Kincsek és különlegességek könyve” című műve a VII–XI. század ajándékozási protokolljainak krónikája.

¹⁰ Ann Christys: *The queen of the Franks offers gifts to the caliph al-Muktafi.* p.149-153.

¹¹ Marina Belozerskaya: *The Medici Giraffe and Other Tales of Exotic Animals and Power.* p.128.

1963-ban múlt ki.¹²

A bambuszmedvék, hasonlóan az előzőekben felsorolt állatokhoz, vonzó és érdekes egzotikumnak számítottak a nyugati világban. Mivel Nyugaton az óriáspanda egészen a XIX. század második feléig teljesen ismeretlen volt, ezért érthető, hogy a későbbiekben miért kísérte akkora figyelem a pandaajándékozásokat. A pandát első nyugati megfigyelőként 1869-ben írta le egy francia pap, amatőr természetbúvár, Pere Armand David.¹³ A francia misszionárius pap Kínából egy állat bundáját is hazavitte magával Európába. Tudományos alapossággal először Hugo Weigold német zoológus írt le élő óriáspandát 1916-ban.¹⁴ Ezután tizennégy évnek kellett eltelnie, amíg Weigold leírását alátámasztandó, egy újabb megfigyelést rögzítettek. Ezután az európai természettudományi múzeumok hivatalos gyűjtőinek, a kincsvadász felfedezőknek, de a kalandoroknak is az egyik vágyott céljává vált a ritka és értékes bambuszmedve elejtése, Kínából való kicsempészése, és persze a későbbiekben jó pénzért való értékesítése.¹⁵

Természetesen maguk a kínaiak már évezredekkel korábban ismerték és leírták az állatot. Bár részben rejtőzködő életmódja, valamint a gyakran hallható félelmetes üvöltése miatt az ősi szövegekben sokszor mitológiai lényként képzeltek el: *pixim*nak¹⁶ vagy *mon*ak¹⁷. Mivel mitológiai lényekről esik szó, nem tudhatjuk pontosan, hogy valóban az óriáspandákat írták-e le ezek a művek. Talán csak az Ódák Könyve esetében egyértelmű, hogy pandákat örökít meg. Arról azonban már hiteles információk állnak rendelkezésre, hogy a Tang-dinasztia korában a klasszikus diplomácia ajándékaként használták az állatokat, amikor 685-ben Vu Cö-tien császárnő (625–705) egy élő pandapárt, valamint hetven bundát küldött a japán császárnak. A pandák ajándékozásának diplomáciai szokását a Kínai Népköztársaság elevenítette fel, és emelte be immár a közdiplomáciai eszköztárába.

MIÉRT ÉPPEN A PANDÁK?

Az óriáspandák rendkívül ritka, ráadásul rejtőzködő életmódot

¹² Henry Nicholls: *The Way of the Panda: The Curious History of China's Political Animal*. p.161-162.

¹³ Egy kínai vadászok által Baohszin megyében, Szecsuánban elejtett állatot. – Lásd: David E. Wildt – Anju Zhang – Hemin Zhang – Donald L. Janssen – Susan Ellis (szerk.): *Giant Pandas: Biology, Veterinary Medicine and Management*. p.9.

¹⁴ Henry Nicholls: *The Way of the Panda: The Curious History of China's Political Animal*. p.3.

¹⁵ David E. Wildt – Anju Zhang – Hemin Zhang – Donald L. Janssen – Susan Ellis (szerk.): *Giant Pandas: Biology, Veterinary Medicine and Management*. p.7-8.

¹⁶ Lásd: Sima Qian *Történelem Könyve*.

¹⁷ Lásd: Shuwen Jianzi, vagy Erya.

folytató, értékes állatok. Az állat neve kínaiul *da xiong mao*, amely szó szerint nagy macskamedvét jelent, és amelyet macskáéhoz hasonlatos résalakú pupillája, illetve ügyes fára mászási képessége után kapta.

Kínában egy 2004-es felmérés szerint vadon megközelítőleg 1600 panda él, ehhez a példányszámhoz adódnak még hozzá a szaporító állomásokon, valamint a kül-, illetve belföldi állatkertekben fellelhető példányok. Kínában szaporító állomásokon 221 példányt tartanak nyilván, emellett kínai állatkertekben 100 egyed, míg Kínán kívüli állatkertekben megközelítőleg 29 egyed található.¹⁸ 2006-ban egy más módszertannal¹⁹ készített kutatás 3000-re tette a vadon élő óriáspandák egyedszámát, vagyis az összegyedszám jelenleg 1950–3350 közé tehető. A panda veszélyeztetett fajnak számít, mivel számos tényező nehezíti a fajfenntartást; ezek közül néhány a pandák biológiai tulajdonságaihoz – sajátos táplálkozási és szaporodási szokásaihoz, illetőleg a bocsok táplálásához – köthető.

A pandák, szemben az általánosan elterjedt vélekedéssel, miszerint csak bambuszt fogyasztanak, mindenevők.²⁰ A táplálkozással töltött idő akár napi 10-14 óráig is terjedhet,²¹ mivel húsevő gyomruk nehezen emészt meg a növényi táplálékot.²² Mivel mind a rügyeket, mind a gallyakat szeretik, ezért a pandák ideális élőhelyén legalább kétfajta bambusz található: az egyik, amely éppen rügyezik, virágzik, és egy másik, amelynek a gallyait fogyaszthatják.²³ Ha egy pandapopulációt tart el a bambuszerdő, akkor akár húsz évig is eltarthat az erdő regenerációja, vagyis egy helyen sok fajta bambusznak kell egyszerre lennie, hogy mindig legyen elegendő táplálék: ez az egyedfenntartást illetően tekinthető komoly korlátozó tényezőnek.

A fajfenntartást nagyban az nehezíti, hogy a pandák reprodukációs képessége rendkívül alacsony fokú. Genetikai, illetve környezeti okok miatt a pandák reprodukatív rendszere rosszul fejlett, illetve a felnőtt pandák nagy része az endokrin rendszerének betegsége miatt meddő. Emellett a pandák szeretnek egyedül élni, átlagos territóriumuk meglehetősen kiterjedt²⁴, amit

¹⁸ (A számok változnak a felmérési módszer függvényében, de a fajfenntartási programoknak köszönhetően az egyedszám mindenesetre lassú növekedést mutat.) David E. Wildt – Anju Zhang – Hemin Zhang – Donald L. Janssen – Susan Ellis (szerk.): *Giant Pandas: Biology, Veterinary Medicine and Management*. p.10.

¹⁹ Az ürülék DNS-elemzésével próbálták meghatározni az egyedszámot.

²⁰ Sőt, a pandák ősei húsevők voltak, ahogy fogazatuk is mutatja, ám később a klímaváltozás miatt főként a bambuszt kezdték el fogyasztani.

²¹ Egy felnőtt panda naponta bambuszrügyből 40 kg-ot, gallyból 17 kg-ot, levélből 10-14 kg-ot képes megenni.

²² Dagmar Schatter – Regina Pfistermüller – Eveline Dungal: *Der Grosse Panda*. p.28-65.

²³ Sajnos az élőhely elaprózódása miatt gyakran előfordul, hogy a pandák olyan helyeken kénytelenek élni, ahol csak egyfajta bambusz él, így gyakran éheznek, amikor a növény elszárad, mivel a bambusznak akár évtizedekig is eltart, hogy újra kihajtszon, illetve virágozzon.

²⁴ Közelítőleg 4-6 km².

csak az ivarzás idején, március és május között, hajlandóak elhagyni és találkozni az ellenkező nemmel. A sikeres fogantatásnak rendkívül alacsony az esélye, mivel a nőtényi pandák az ivarzás ideje alatt csupán két-három napig fogamzóképesek. Ráadásul esetleges ikerszülés esetén az anyamedve kiválasztja azt az egy újszülött bocsot, amelyet felnevel az utódai közül, míg a másikat vagy többet veszni hagyja.²⁵ Az újszülött pandák gyengék és kicsik: míg az anyaállat elérheti a 75–120 kg-ot, addig kicsinye 90–130 g csupán, ezért az első napok kritikusak, még abban az esetben is, ha az anyaállatok ilyenkor a lehető leggondosabban törődnek a kicsikkel.²⁶ A bocsok rendkívül igénylik az anyai törődést: egy évig anyatejjel táplálkoznak, és három évig az anyjukkal élnek. Mindezekon túlmenően a biológiai okok között megemlítendő még a beltenyésztés miatt fellépő degeneráció, illetve a betegségek, amik szintén hátráltatják a szaporítást.

Azonban nem csak az teszi veszélyeztetett fajjá a pandát, hogy az élőhelye szűkül és a csökkenő területen kevés példány él szabadon, hanem hogy mesterséges körülmények között is rendkívül körülményes mind a tartásuk, mind a szaporításuk. A kínai állam fajfenntartó erőfeszítéseinek keretében jelenleg 33 állami pandarezervátum található az országban, közülük a leghíresebb az 1963-ban alapított, 2000 km²-t felölölő, de sajnos a 2008-as földrengésben alaposan megrongálódott²⁷ szecsuáni Wolongi Állami Panda Rezervátum. A rezervátum egyes részeit 2006-ban az ENSZ a Világörökség részének nyilvánította.²⁸ Az állami rezervátumokban egy panda éves költsége egymillió jüant tesz ki, az állatok napi ételmezési költsége 100–200 jüan között mozog.²⁹

A fentebb részletezett biológiai okokon túlmenően a pandák fajfenntartását gátló külső okok közé sorolható összefüggő természetes

²⁵A jelenlegi szaporító programok sikerességét éppen ez a sajátosság adja. Ugyanis a mesterséges megtermékenyítés sokszor nagyon körülményes a rövid fogamzóképes periódus miatt, ezért nem is hozott eddig komolyabb áttörést a fajfenntartásban. Ha azonban az ikerszülés után kiteszített bocsot valamilyen trükkal sikerül az anyaállattal elfogadtatni, akkor van esély az életben tartásra. Azonban az anyaállat éppen a bambusz étrendből kifolyólag kevéssé tápláló anyatej miatt csak egyetlen bocsot fogad el, hiszen kettőt már nem tudna táplálni. A gondozók trükkje az, hogy cserélgetik a bocsokat az anyaállattal: míg az egyik inkubátorban van, addig a másik az anyjánál. Jelenleg ez a módszer a legsikeresebb az egyedszám növelésére.

²⁶A szülés után az anyaállatok napokig nem hagyják magukra a vak bocsokat, az anyák még enni sem esznek ebben a periódusban.

²⁷A földrengésben sajnos 66 óriáspanda is elpusztult.

²⁸Azzal minden hazai és nemzetközi partner egyetért, hogy fontos az óriáspanda élőhelyének fenntartása, illetve az állami rezervátumok számának, minőségének javítása, azzal azonban nem, hogy az állami rezervátumok finanszírozásához üzleti tevékenység is párosuljon-e, mint ahogy Wolongban, ahol nagyszabású turisztikai fejlesztéseket (üzletközpontok, szállodák, éttermek, vidámpark) hajtottak végre a panda-turizmus teljesebb kiszolgálására.

²⁹David E. Wildt – Anju Zhang – Hemin Zhang – Donald L. Janssen – Susan Ellis (szerk.): Giant Pandas: Biology, Veterinary Medicine and Management. p.9.

élőhelyének – amely egykor Mianmar, Laosz, valamint Vietnam északi, Kínával határos területeitől Közép-Kínáig terült el – a megszűnt. A megmaradt terület az erőltetett urbanizáció, az erdőpusztítás, illetve az infrastruktúrafejlesztés miatt kisebb darabokra hullott szét, amelynek részei között már nem található természetes átjáró, amelyen az állatok átjuthatnának a párkeresés időszakában.³⁰ A pandák jelenlegi fő élőhelye Sichuan, Shaanxi és Gansu tartományok több mint harminc hegyvidéki járása,³¹ amelynek a kiterjedése közel 59000 km², és ahol 30-40 populáció él.³² Sajnos, a legújabb kutatások azt mutatják, hogy a pandák legjelentősebb szecsuanúi élőhelyei a lakosság számának dinamikus növekedése miatt minden erőfeszítés ellenére tovább szűkülnek. A növekvő népességszám miatt csökken az erdős területek kiterjedése, mivel a helyi lakosok tüzelésre, fűtésre használják fel a fákat, illetve mezőgazdasági termelésbe vonják az erdőket.³³ A probléma megoldásaként a kínai kormányzat arra törekszik, hogy a pandák élőhelye „ökorégióként” funkcionáljon, ahol a lakosság és a környezet fenntartható egyensúlyt alakít ki.³⁴

A vadászat már ősidők óta ritkítja a pandák számát. A kutatások szerint a Jangce folyónál élő ősemberek nemcsak szerették a pandahúst, hanem gyakran és szívesen vadásztak az állatokra. Manapság is előfordul, hogy elejtik a pandákat, de a modernkori vadászoknál az elsődleges cél az állat értékes bundája, nem pedig a húsa – annak ellenére, hogy a mai kínaiak is szívesen kóstolják meg a vad húsát, ám a büntetés annyira szigorú, hogy csupán ezért nem kockáztatják meg a büntetést. A Büntető Törvénykönyv 1997-ben elfogadott módosításai között szereplő pandák védelmére vonatkozó törvénycikk a pandák csempészését, illetve elpusztítását 10 évig terjedő börtönbüntetéssel rendeli büntetni, pénzbüntetés, illetve vagyonelkobzás terhe mellett. A minősített eseteket, szemben a korábban kiszabható halálbüntetéssel szemben, ma már „csupán” életfogytig tartó szabadságvesztéssel, valamint teljes vagyonelkobzásával büntethetik.³⁵ Szerencsére a pandáról, néhány vadállattal szemben, manapság már nem hiszik, hogy gyógyereje lenne, vagy hogy egyes részei gyógyszerként

³⁰ Lásd részletesebben: George B. Schaller: The last panda.

³¹ A pandák ideális élettere a sűrű növényzettel benőtt szubtrópusi hegyoldal. Nyáron akár 2700–4000 méteres magasságban élnek a mackók, télen alacsonyabbra húzódnak, már 800 méteren is megtalálhatóak.

³² David E. Wildt – Anju Zhang – Hemin Zhang – Donald L. Janssen – Susan Ellis (szerk.): Giant Pandas: Biology, Veterinary Medicine and Management. p.4.

³³ Donald G. Lindburg – Karen Baragona: Giant pandas: biology and conservation. p.222.

³⁴ Ezt a szándékot mutatja, hogy Shaanxi tartomány egy 2008. március 1-én hatályba lépő törvényben védeni rendelte a pandák élőhelyét, fenntartva a biodiverzitást, védve a talajeróziótól a hegyeket, betöltve a további építkezéseket és iparosítást a körzetben. A védett terület kiterjedése 50 ezer km², amely 300 panda élőhelye. Lásd: Xinhua Hírgyűjtemény, Regional Law Enacted to Protect Giant Panda Habitat in NW China.

³⁵ Kínai Népköztársaság Büntetőkönyve 174. cikkely, korábban 49. cikkely.

használhatóak lennének. Az azonban tény, hogy például a Míng-dinasztia korából találhatunk arról orvosi feljegyzéseket, hogy a panda prémjének rák- és lepraellenes, míg a vizeletének tisztító hatást tulajdonítottak:³⁶ az ilyen feltételezések miatt is vadásztak egykoron a pandákra.

Mind Kínában, mind külföldön a '70-es évektől kezdve indultak meg a tudományos kutatások, amelyek leginkább a panda biológiájára, főként szaporodására, táplálkozására, valamint a bocsok táplálására irányultak.³⁷ Az első felmérésre 1974 és 1977 között, míg a második átfogó felmérésre 1985 és 1988 között került sor, ami az 1989-ben megjelentetett fajfenntartási tervet készítette elő. A kínai kormány pandák iránti elkötelezettségét jelzi, hogy az első átfogó felmérés után rögtön, 1989-ben kiadta az első fajfenntartási tervet, amely a faj védelmére irányuló kormányzati intézkedéseket hangolta össze. Az intézkedéscsomag 1993-ban lépett hatályba. A terv jelentős hatást gyakorolt a fajfenntartási erőfeszítések előmozdítására: közel húsz új rezervátum helyét jelölték ki, valamint megkezdték az óriáspandák gondozóinak szakszerű kiképzését. 1998 óta a természetes élőhelyek is védelem alatt állnak, nemcsak az állatok. Legutóbb a Panda 2000 kormányzati program keretében mérték fel a vadon élő bambuszmedvék számát és lakóhelyét.³⁸

PINGPONG UTÁN PANDA

Panda-diplomáciaként a Kínai Népköztársaság azon külpolitikai eszközét értik, amikor pandát ajándékoz egy másik országnak. A pandák fogadásának kiváltságában főként azok az országok részesültek, amelyekkel Kína diplomáciai kapcsolatai kedvezőre fordulnak, illetve a kapcsolatfelvétel évfordulóját ünnepelték.

A kínai diplomácia évezredek során természetszerűleg számos átalakuláson ment keresztül. Az azonban mindig egyértelmű volt, hogy a kultúra, a kulturális befolyásolás fontos szerepet játszott, játszik a kínai diplomáciai eszköztárban. Ismert közhely az alapja ennek a gondolkodásnak, amely szerint Kína magát a civilizáció központjának tartotta. Azokat a külföldieket, akik eljutottak Kínába, már az ókorban „körülvette a kínai civilizáció minden dicsőségével és kultúrájának kifinomultságával”.³⁹ A kínaiak úgy gondolták, civilizációjuk terjesztése hozhat tartós eredményt, hiszen megmutatja a Kína-központú világ javait.

Mindezek ellenére Európában csak évezredekkel később tudott tartós

³⁶ Lásd részletesen Ben Cao Gang „Mu” című orvosi könyvét.

³⁷ Donald G. Lindburg – Karen Baragona: Giant pandas: biology and conservation. p.217.

³⁸ Donald G. Lindburg – Karen Baragona: Giant pandas: biology and conservation. p.214.

³⁹ Gary D. Rawnsley: China Talks Back: Public Diplomacy and Soft Power for the Chinese Century. p.281.

hatást gyakorolni a kínai kultúra, annak ellenére, hogy Európában sohasem szűnt meg a keleti hatás. A XVII–XVIII. században nagyon divatosá vált minden, ami kínai. A XVII. században meghonosították a lakkot, majd a kínai tapétát. A porcelángyártás Európa-szerte elterjedt, de még a Chippendale bútor is mutat némi kínai hatást. Franciaországba a XVIII. században érkezett meg a Kína-kultusz.⁴⁰ Érdeemes megemlíteni, hogy ez az áramlat már sokkal inkább egy elnyugatiasodott szemlélet terméke, illetve érdeklődésének kifejeződése, mintsem a kínai kultúra autentikus megközelítése. A kínai kultúra felértékelődésének folyamata ekkoriban egy cseppet sem állt a kínai diplomácia befolyása alatt.⁴¹

A Kínai Népköztársaság törekvései között kezdetben kevésbé jelentős szerepet töltött be a kulturális diplomácia, sokkal inkább propagandisztikusabb eszközöket alkalmaztak a külkapcsolatokban. Bár Kína már az ötvenes évek végén, 1957-ben a Moszkvai Állatkertnek ajándékozta a Ping-Ping és An-An nevű pandákat, de a panda-diplomácia intenzívebb alkalmazására csak a később került sor.⁴²

Kína az 1970-es években, a kulturális forradalom után tért vissza a közdiplomácia eszközeinek teljesebb, tudatosabb, mindemelllett szofisztikáltabb alkalmazásához, amikor 1971-ben az Amerikai Egyesült Államok asztalitenisz-válogatottja látogatást tett Kínában – ezt az időszakot hívja a diplomáciatörténet pingpong-diplomáciának. Mao Ce-tung elnök fokozatosan kezdte el bevezetni a panda-diplomáciát, mint Kína jó szándékának diplomáciai kifejezési eszközét, a kor diplomáciai eszköztárába. Ekkortól három indokkal kerülhetett panda külföldre: állami ajándékként, vagyis a panda-diplomácia keretében, üzleti célú kiállításra, valamint tudományos, kutatási cserekapcsolat révén. Állami ajándékként a kínai kormányzat a panda-diplomácia fénykorának számító periódusban, 1958 és 1982 között, 23 pár pandát ajándékozott 9 országnak.⁴³

A modern időkben az első élő panda korábban, 1936-ban került külföldre, jelesül az Egyesült Államokba. A William Harkness hagyatékából származó pandakölyköt húsz dollár értékű kutyának feltüntetve özvegye csempészte ki Kínából.⁴⁴ Számos sikertelen eladási kísérlet után a Sun Lin nevű bocst a chicagói Brookfield állatkert vette meg, ahol hamar, 1938-ban

⁴⁰ Northcote C. Parkinson: Kelet és Nyugat. p.183.

⁴¹ Northcote C. Parkinson: Kelet és Nyugat. p.181-184.

⁴² A baráti országok közül, a Szovjetunió mellett, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságnak is jutott a megtisztelő ajándékból 1965-ben, illetve 1980-ban. Lásd: James E. Hoare – Susan Pares: A political and economic dictionary of East Asia. An essential guide to the politics and economics of East Asia. p.268.

⁴³ James E. Hoare – Susan Pares: A political and economic dictionary of East Asia. An essential guide to the politics and economics of East Asia. p.269.

⁴⁴ Vicki Constantin Croke: The Lady and the Panda: The True Adventures of the First American Explorer to Bring Back China's Most Exotic Animal. p.48-65.

kimúlt.⁴⁵ A szegény rövid életű bocs elvitathatatlan érdeme, hogy elindította a panda-mániát Amerikában. A klasszikus panda-diplomácia időszaka előtt érkeztek még pandák az Egyesült Államokba – például 1941-ben Csang Kaj-sek ajándékként Pan-Di és Pan-Da.⁴⁶

A leghíresebb pandaajándékozás szintén az Amerikai Egyesült Államok számára történt. A Ling-Ling és Xing-Xing nevű pandák 1972. április 16-án érkeztek Washingtonba Nixon elnök történelmi, 1972-es kínai látogatásának emlékére. Ugyan maga az amerikai elnök nem, de a felesége meglátogatta a pandákat a washingtoni Smithsonian Állatkertben. Az első napon húszezer, míg az év folyamán 1,1 millió amerikai vonzottak Kína barátságának élő nagykövetei. Az állatkertben április 20-át, a pandák első napját „Panda Napnak” keresztelték el, de aztán az állatok körüli csillapíthatatlan érdeklődés miatt az egész évet Panda Évnek hívták. Az Amerikai Egyesült Államok diplomáciai gépezete a megfelelő viszonzásnak egy pénzmatulok párt tartott megfelelőnek.⁴⁷

A panda-diplomácia sikerét jelenti, hogy 1974-ben a brit miniszterelnök kínai látogatásán már szintén pandákat kért. A Londoni Állatkertbe nemsokára – az 1958-ban egy német kereskedőtől vett és 1972-ben elpusztult Ji-Ji helyét átveve – megérkezett a várva várt pandapár: Jia-Jia és Jing-Jing. Az angol kormány két fehér orrszarvúval hálálta meg az ajándékot. A londoni pandák története a panda-diplomácia során felmerülő problémákra, az alacsony példányszám miatti belterjességre, a koordináció hiányára, a pandák tartásának pénzügyi kockázataira mutat rá, így tanulságos részletesebb ismertetése.

A nőtény panda 1985-ben kimúlt, ezért Jia-Jiát, az egyedül maradt hím pandát kölcsönadták egy mexikói állatkertnek. Időközben, amikor a brit kormányfő látogatást tett Kínában, megemlítette, hogy a Londoni Állatkertnek szüksége lenne egy új nőtény pandára. A kínai hatóságok hosszas megfontolás után végül beleegyeztek a kérés teljesítésébe, és a dátumot is megjelölve megígérték, hogy 1991 kora tavaszán Londonba érkezik a nőtény panda. Csakhogy időközben Jia-Jia kölcsönszerződését meghosszabbították, így maradt Mexikóban. Egy másik Mexikóban élő pandára esett ezért a választás, a hétéves Liang-Liangra, hogy Londonba szállítsák. A tárgyalások megkezdődtek ugyan, de aztán abbamaradtak, mivel a Londoni Állatkert komoly pénzügyi válságba került. Az állatkert ugyan megkapta az életmentő kormányzati segítséget, de Liang-Liangot már nem

⁴⁵ David E. Wildt – Anju Zhang – Hemin Zhang – Donald L. Janssen – Susan Ellis (szerk.): *Giant Pandas: Biology, Veterinary Medicine and Management*. p.8.

⁴⁶ Henry Nicholls: *The Way of the Panda: The Curious History of China's Political Animal*. p.161.

⁴⁷ Henry Nicholls: *The Way of the Panda: The Curious History of China's Political Animal*. p.164.

tudták megszerezni. Azonban időközben megérkezett Angliába a kínai nőstény panda, Ming-Ming. Csakhogy Jia-Jia éppen abban az időben múlt ki Mexikóban. De hogy végül jó befejezése legyen a bonyolult panda-diplomáciai történetnek, Ming-Ming párt kapott Berlinből, mert az egykor ajándékba kapott ottani hímnek, Bao-Baónak szintén kimúlt a párja.⁴⁸ A bambuszmedve pár nem jött ki jól, főként Ming-Ming harciassága miatt, akit végül 1994-ben a kínai kormány visszakért.

Japán többször kapott pandapárt a kínai állam jó szándéka és barátsága jeléül. A már említett történeti adatok szerint először 685-ben küldtek pandákat a szigetországba, a modern korban, 1972-ben pedig egyszerre négyet is, annak megünnepléseként, hogy a két ázsiai állam felvette a diplomáciai kapcsolatokat. A gesztust megismételték az 1980-as években is. A legutóbbi, már kölcsönadott pandapár 2008-ban, Hu Csin-ao államelnök látogatása után érkezett Tokióba. Jelenleg Japán három városában 11 panda él.⁴⁹

PANDÁK VENDÉGSÉGBEN

1982-ben, a pandák számának drasztikus csökkenése miatt, megváltozott a pandákkal kapcsolatos kínai kormányzati politika. Az új, 1990-től életbe lépett rendelkezések szerint kivétel nélkül minden külföldön lévő panda a kínai állam tulajdona marad, sőt a külföldön született utódaik is állami tulajdont képeznek. A korábban ajándékként adományozott pandák a megajándékozott külföldi országok tulajdonában maradhattak.

Jelenleg tehát, 1990-től, amióta a kínai állam deklarálta, hogy csak belföldre ajándékoz pandákat, a külföldi állatkertek csak kölcsönszerződéssel juthatnak pandához. A szerződés hosszát, a pandák átlagos 25 éves élettartamát figyelembe véve, 10 évben limitálták a kínai hatóságok. A pandák „bérleti díja” évente egymillió amerikai dollár körül mozog, minden esetben azzal a kikötéssel, hogy a születendő bocsok a kínai állam tulajdonát képezik majd, amiért szintén bérleti díjat kell fizetni, amennyiben az állatkertben szeretnék megtartani. Emellett a szerződésben azt is kikötik, hogy az eladott panda figurák és más, az állatokhoz kapcsolódó üzleti tevékenység bevételének bizonyos százaléka szintén a kínai államot illeti meg.⁵⁰ Bár a kölcsönzési díj első pillantásra magasnak tűnik, de az a tapasztalat, hogy megéri megfizetni, mert a magas árat visszahozza a megnövekedő látogatószám, valamint a pandás ajándéktárgyak eladásából származó többletbevétel.

⁴⁸ George B. Schaller: *The last panda*. p.245.

⁴⁹ Nagy Gábor: *A medvék éve?*. p.35-36.

⁵⁰ George B. Schaller: *The last panda*. p.236.

Jelenleg a kínai kormány a pandákkal kapcsolatos ügyletek szabályozásában a Veszélyeztetett fajok nemzetközi kereskedelmére vonatkozó konvenciót (Convention on International Trade in Endangered Species) tartja irányadónak. A pandák kölcsönzésével két hatóság foglalkozik, az egyik az Erdészeti Minisztérium alá tartozó Kínai Természetvédelmi Társaság, a másik pedig az Állatkertek Kínai Társasága, amely a Környezetvédelmi, Város- és Vidékfejlesztési Minisztérium háttérintézménye.⁵¹ A globalizálódó környezetvédelemre, az állatok felelős tartására több figyelmet fordító állatvédelmi politikát mutatja, hogy ha egy amerikai állatkert bérel pandákat, akkor az illetékes amerikai hatóság, az Egyesült Államok Hal- és Vadvilági Szolgálat (Fish and Wildlife Service) abban az esetben engedélyezi a kölcsönszerződés megkötését, ha Kínában a bérleti díj felét a pandák élőhelyének védelmére, valamint fajfenntartási programokra fordítják.⁵²

A szigorodó szabályozás ellenére a pandák iránti érdeklődés folyamatos, diplomaták lobbiznak állatokért Pekingben, Japán, Kanada, Nagy-Britannia első emberei tartják elengedhetetlennek megemlíteni a kérést kínai tárgyalásaikon, annak ellenére, hogy a panda-diplomácia időszaka leáldozóban van.⁵³

PANDÁK OTTHON

A szigorodó kölcsönzési feltételek alól a „belföldi ajándékozások” a ritka, de annál erősebb politikai tartalmat hordozó szimbolikus kivételek: a 2008-as tajvani felajánlás, továbbá Hongkongnak a Kínához való visszacsatolásakor, illetve annak tizedik évfordulójára, 2009-ben adományozott medvepár.⁵⁴

Tajvan esete több szempontból rendhagyó, ugyanis az többször visszautasította a szárazföldi Kína ajánlatát. 1988-ban Tajvan először elutasította, majd 1989-ben mégis igent mondott a pandák fogadására, de azzal a megkötéssel, hogy jelenlegi körülményeik nem alkalmasak megfelelő tartásukra.⁵⁵ Tajvanra végül a 2005-ös elnöki látogatás emlékére érkezett pandapár, de csak 2008-ban. Az ajándékozási gesztust azonban előbb

⁵¹ George B. Schaller: *The last panda*. p.239.

⁵² Lásd részletesebben: George B. Schaller: *The last panda*. p.245-250.

⁵³ A madridi állatkert 2007-ben jutott pandákhoz. 2009-ben az ausztrál Adelaide Állatkert két óriáspandával gazdagodott, de ezeket az állatokat már természetesen kölcsönszerződés keretében ajánlotta fel a kínai fél. Magyarországhoz legközelebb a Bécs melletti Schönbrunn Parkban, a párizsi, valamint a madridi állatkertekben láthatunk pandákat.

⁵⁴ Henry Nicholls: *The Way of the Panda: The Curious History of China's Political Animal*. p.162.

⁵⁵ George B. Schaller: *The last panda*. p.243-244.

visszautasították, mivel Chen Shui-bian tajvani elnök nem lelkesedett a Kínához való közeledés eme bizonyítékáért. Persze az elutasítás indokaként egy udvarias kifogást alkalmaztak, miszerint az állatoknak nem tenne jót a trópusi klíma. Az elnök utóda, a Kína-barát KMT-beli Ma Ying-jeou engedélyével 2008. december 23-án mégis fogadták az állatokat. A pandák érkezését hatalmas fejlesztések előzték meg: a Tajpeji Állatkertben háromszintes bemutatócsarnokot építettek és húsz alkalmazottat az Egyesült Államokba küldtek tanulmányútra, hogy megfelelő környezetbe érkezhessenek az óriáspandák. A pandákat Tuan-Tuannak, illetve Yuan-Yuannak nevezték el a kínai adományozók, amely elnevezés egy egyáltalán nem rejtett politikai üzenetet hordozott, hiszen összeolvasva „újraegyesülés”-t jelent a két állat neve.⁵⁶ Tajvan viszonzásul egy, a szigeten őshonos szarvasfajtát, és egy pár kecskét ajándékozott a Kínai Népköztársaságnak.⁵⁷ Tajvan esetében, szemben a külföldi ajándékozásokkal, ahol mindig egyértelműen kedvező visszhangot keltett a pandák érkezése, az ajándék elfogadása megosztotta a közvéleményt. Sokan Kínának való behódolásként értelmezték a pandák fogadását, mások úgy vélekedtek, hogy a Kína és Tajvan közti kapcsolatok erősödése Tajvannak is hasznot hozhat.

BEFEJEZÉS

A panda-diplomácia ismertsége a Kína-barát szinonimájaként használt amerikai kifejezésben a „panda-rajongóban” (*panda-bugger*) is megmutatkozik.⁵⁸ Tény, hogy a panda közdiplomáciai alkalmazása, vagyis a panda-diplomácia meghozta eredményét. A Kínai Népköztársaság külföldön úgy vált ismertté, hogy az országkép összekapcsolódott egy kedves szimbólummal, amely elősegítette egy kedvező kép kialakulását. A kedvező országkép megszilárdulását már modernebb, komplexebb diplomáciapolitikai eszközzel, az úgynevezett puha hatalom (*soft power*) segítségével érte el az ország, aminek a bevezetését Kína gazdasági fejlődése, valamint a nemzetközi kapcsolatokban való felértékelődése tette szükségessé.⁵⁹

⁵⁶ A nevet egy internetes szavazáson választották ki az állatoknak.

⁵⁷ Cervus nippon taioanus, illetve Capricornis swinhoi – mindkét faj ritka, 1989 óta védelem alatt állnak. Lásd: Peter G. de Krassel: Treasting Dragon, Starving Eagle. p.72.

⁵⁸ James E. Hoare – Susan Pares: A political and economic dictionary of East Asia. An essential guide to the Politics and Economics of East Asia. p.269.

⁵⁹ A puha hatalom kifejezés Joseph Nye nevéhez fűződik, aki a puha hatalom lényegét, szemben a kemény hatalommal, ami egy ország katonai és gazdasági erejéből fakad, úgy írta le, hogy az a hatalom, amely a kedvező országkép kialakítását segíti elő az adott ország kultúráját, szellemi értékeit bemutatva. Manapság a kemény és a puha hatalom ötvözését szokás alkalmazni. Lásd: Joseph S. Nye: The Decline of America's Soft Power.

A 1990-es évek végétől a pandákat háttérbe szorították tehát a kulturális és oktatási programok. 2005-től kezdve növelték a Kínán kívül oktató nyelvtanárok számát, nagyrészt a Konfuciusz Intézetek hálózatán keresztül, emellett a legnevesebb kínai egyetemek kínáltak ösztöndíjakat a külföldiek számára. A regionális befolyásolási terület is megnövekedett, és a hagyományos befolyásolási területnek számító délkelet-ázsiai országok mellett, a kínai gazdasági igényekhez igazodva, kiterjesztették azt Latin-Amerikára, valamint Afrikára⁶⁰ is.⁶¹

Nos, nem azt tudom, hogy modernebb diplomáciai eszközök majd új kifejezéseket szülnek-e a Kína-barátság megnevezésére. De egy dolog biztos: olthatatlan rajongásunk a pandák iránt megmarad.

Hosszú Hortenzia a Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézetének tudományos munkatársa, jelenleg az EU-China Science & Technology ösztöndíj keretében a Kínai Társadalomtudományi Akadémia vendégkutatója.

IRODALOMJEGYZÉK

„Regional Law Enacted to Protect Giant Panda Habitat in NW China”. Xinhua Hírügynökség, Peking, 2007. november 26.

BELOZERSKAYA, MARINA: *The Medici Giraffe and Other Tales of Exotic Animals and Power*. Hachette Book Group, New York, 2009.

CHRISTYS, ANN: The queen of the Franks offers gifts to the caliph al-Muktafi. In Wendy Davies – Paul Fouracre (szerk.): *The Languages of Gift in the Early Middle Ages*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

CROKE, CONSTANTIN VICKI: *The Lady and the Panda: The True Adventures of the First American Explorer to Bring Back China's Most Exotic Animal*. Random House Publishing, New York, 2005.

HOARE, JAMES E. – PARES, SUSAN: *A political and economic dictionary of East Asia. An essential guide to the Politics and Economics of East Asia*. Routledge, London, 2005.

D'HOOGHE, INGRID: *Public Diplomacy in the People's Republic of China*. Clingendael – Netherlands Institute of International Relations, Hága, 2005.

⁶⁰ A „puha hatalom” jelentőségét illusztrálандó álljon itt pár számadat: közel 100 ezer afrikai diák tanul kínai egyetemeken, 900 kínai orvos dolgozik az afrikai kontinensen, és közel 1 milliárd dolláros hitelt nyújtott a kínai állam az afrikai országoknak (Lásd részletesebben: Esther Pan: China's Soft Power Initiative).

⁶¹ Esther Pan: China's Soft Power Initiative. p.2-5.

- KRASSEL, PETER G. DE: *Treasting Dragon, Starving Eagle*. CAL Books, Hongkong, 2009.
- LINDBURG, DONALD G. – BARAGONA, KAREN (szerk.): *Giant pandas: biology and conservation*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2004.
- MCLAUGHLIN, RAOUL: *Rome and the Distant East. Trade Routes to the Ancient Lands of Arabia, India and China*. Continuum International Publishing Group, London – New York, 2010.
- NAGY, GÁBOR: A medvék éve? *Heti Világgazdaság*, 2009. április 2. p.34-35.
- NICHOLLS, HENRY: *The Way of the Panda: The Curious History of China's Political Animal*. Profile Books, London, 2010.
- PAN, ESTHER: *China's Soft Power Initiative*. Council on Foreign Relations, Washington, D.C., 2006.
- PARKINSON, NORTHCOTE C.: *Kelet és Nyugat*. Terebess Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- RAWNSLEY, GARY D.: China Talks Back: Public Diplomacy and Soft Power for the Chinese Century. In Nancy Snow – Philip M. Taylor (szerk.): *Routledge Handbook of Public diplomacy*. Routledge, New York, 2009.
- SCHALLER, GEORGE B.: *The last panda*. University of Chicago Press, Chicago, 1993.
- SCHATTER, DAGMAR – PFISTERMÜLLER, REGINA – DUNGL, EVELINE: *Der Grosse Panda*. Schönbrunner Tiergarten Ges.m.b.H., Berlin, 2008.
- WILDT, DAVID E. – ZHANG, ANJU – ZHANG, HEMIN – JANSSEN, DONALD L. – ELLIS, SUSAN (szerk.): *Giant Pandas: Biology, Veterinary Medicine and Management*. Cambridge University Press, New York, 2006.

FÁBIÁN ÁDÁM

A DZSIHÁDISTA TERRORIZMUS SZERVEZETI VÁLTOZÁSAI ÉS PSZICHOLÓGIAI HÁTTERE

BEVEZETÉS

A New York-i World Trade Center és a Pentagon elleni 2001. szeptember 11-ei terrortámadás 10. évfordulójához közeledünk. Habár sokan vitatják, hogy ezen események világtörténelmi jelentőségűek, a terrorizmusról alkotott képünket alapvetően megváltoztatták. Tíz évvel ezelőtt, ezen a napon sokan tették fel magukban a kérdést: hogyan voltak képesek ekkora szörnyűségeket véghezvinni az elkövetők? Politikusok, tudósok és publicisták igyekeztek választ adni erre a nehéz és kínos kérdésre, sorra véve mindazon okokat, amelyek e példátlan tragédia létrejöttéhez hozzájárultak/hozzájárulhattak.

Már korábbi kutatások is kiderítették, hogy a szervezett politikai erőszak, a terrorizmus eszköztárát felhasználó politikai ellenállás vizsgálata több tényező egyidejű megfigyelését követeli meg. A terrorizmus alapvető jellege és sajátos eszköztára megköveteli, hogy ne kizárólag annak fizikai felszámolására törekedjünk, hanem gondolati síkon is szembeszálljunk vele. Ez a küzdelem csak akkor lehet eredményes, ha pontos információkkal rendelkezünk a jelenségről, és ehhez interdiszciplináris eszközökkel kell vizsgálnunk ezt a régi-új problémát.

A terrorista cselekmények létrejöttéhez kedvező táptalajt biztosító feltételek között a szakirodalom megkülönböztet társadalmi, pszichológiai, stratégiai tényezőket, valamint az ezek különböző kombinációjából létrehozott motivációs komplexumokat. A terrorizmus vizsgálatánál célszerű figyelembe venni az annak létrejöttéhez hozzájáruló motívumok kombinációját, átalakulását és rekombinációját. Neil J. Smelser jogosan nevezi hiányosnak az azon folyamatokra vonatkozó ismereteinket, amelyek a megfosztottság érzésétől a szervezett politikai erőszak alkalmazásáig történő eljutást jellemzik. A jelenség komplexitása valóban kizárja egyes indoklásként

felhozott tényezők kizárólagosként való megjelölését. A terrorizmust kiváltó okok sokfélék lehetnek, és hatásuk különböző szinteken érvényesül.¹

Ez a dolgozat elsősorban a nemzetközi dzsihádista terroristák radikalizálódását és a terrorcselekmények elkövetésének körülményeit vizsgálva igyekszik bemutatni napjaink terrorizmusának egy igen jelentős részét és részben választ adni arra a kérdésre, hogy milyen tényezők ösztönzik az elkövetőket. Bár az Európai Unió területén 2007 óta folyamatosan csökken a dzsihádista terrorizmussal kapcsolatos letartóztatások száma, nyilvánvaló, hogy ezek a terroristák továbbra is tömeggyilkos merényletek végrehajtására készülnek, ha nem is kerülnek a hatóságok látókörébe.² Az Egyesült Államokban az európai tendenciákkal ellentétben 2009 májusától felerősödött a belső terrorista veszély.³ Maga a radikalizálódás folyamata, valamint az az út, amelyen a terroristák eljutnak a szélsőséges nézetekben való hittől a konkrét akcióig, személyenként változik, és ezen folyamatokban nagy szerepe van a véletleneknek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy valószínűségi jelleggel ne vonhatnánk le következtéseket azokról a körülményekről, amelyek hatására valaki felhagy addigi életével, egy szélsőséges ideológiának szenteli magát és az erőszakot választja ennek kifejezésre juttatásához, esetleg megfontolva azt, hogy akár az életét is feláldozza ezen eszméért. A dolgozat kifejezett célja, hogy esetek sorával mutassa be a dzsihádista terrorizmus személyes oldalát.

FOGALMI HÁTTER

A terrorizmus:

A terrorizmus jelenségével foglalkozó gondolkodók és szakértők, államok és nemzetközi szervezetek körében folyamatosan születnek újabb és újabb terrorizmusfogalmak, amelyek lehetetlenné teszik egy nemzetközileg egységesen elfogadott fogalmi keret megalkotását. A helyzetet jól jellemzi az „ahány szerző, annyi terrorizmusfogalom” szlogen. Alex P. Schmid és Albert J. Jongman felmérései szerint 109 olyan fogalom született már, amely a terrorizmus alapvető formális sajátosságait próbálja megfogalmazni.⁴ Walter Laqueur szintén száznál több terrorizmusdefiníciót azonosított, amelyekben az egyetlen közös elem az erőszak és az erőszakkal való fenyegetés.⁵ A fogalmi sokféleségnek, az egyetértés hiányának okai a terrorizmus sajátosságaiban, sokszorosán összetett voltában keresendők.

¹ Neil J. Smelser: *The Faces of Terrorism: Social and Psychological Dimensions*. p.29.

² EUROPOL: *TE-SAT 2010 EU Terrorism Situation and Trend Report*.

³ Jerome P. Bjelopera – Mark A. Randol: *American Jihadist Terrorism: Combating a Complex Threat*. p.1.

⁴ Gus Martin: *Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives, and Issues*. p.41.

⁵ Walter Laqueur: *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*. p.3.

Napjainkban a terrorizmus inkább politikai jelenség, mint pontosan körülhatárolható jogi kategória. A terrorizmus inkább a valósághoz, mint az elvont elméletekhez kapcsolódik. A fogalomalkotók kényszerűen a felszíni jelenségek, események szintjén keresik a jellemzőket.⁶ Adam Roberts *The 'War on Terror' in historical perspective* című cikkében hívja fel a figyelmet a terrorizmusról alkotott fogalmak veszélyeire: a terrorizmus – mint a legtöbb absztrakt politikai fogalom – összezavarhatja az embert, veszélyes lehet, de ugyanakkor nélkülözhetetlen. Zavaró lehet, mivel különböző dolgot jelent különböző embereknek, veszélyes, mert fel lehet használni propagandacélokra, és nélkülözhetetlen, mivel egy valós veszély címzésére kell/kellene felhasználni.⁷

Eltekintve a terrorizmusfogalmak egyéb lehetséges elemeitől (utalásoktól az elkövetőkre, az áldozatok körére, státuszára, vagy az elkövetés módjára) érdemes górcső alá venni a terrorizmusdefiníciókat a célok szempontjából, amelyek elérése érdekében végrehajtják tetteiket a terroristák. Szándékosan írok célokat és nem egyéb belső motívumokat, készítéseket, mivel a motiváció szempontjából a legtöbb definíció a terrorizmus később tárgyalandó stratégiai megközelítéséhez közelít. Ha ebből a nézőpontból szemléljük a kérdést, észrevehető, hogy szinte mindenhol szándékos, politikailag, vallásilag vagy más ideológiák által motivált cselekményként ábrázolják a definíciók ezt a jelenséget. Néhány fogalom az ideológiai keretek mellett utal arra, hogy a terrorizmus a félelemkeltés eszközához konkrét változások elérése céljából nyúl. Ilyen például az ENSZ-nek a terrorizmus anyagi támogatásáról szóló 1999. december 8-án elfogadott nemzetközi egyezményének definíciója, mely szerint a terrorizmus minden cselekmény, „amely polgári személyek, vagy fegyveres konfliktus idején bármely, a harcokban közvetlenül részt nem vevő személyek ellen, azok élete vagy testi épségük súlyos sérelmére irányul, amennyiben természetből, vagy a körülményekből adódóan arra irányul, hogy a lakosságot megfélemlítse, vagy egy kormányt, illetve nemzetközi szervezetet valamely aktus megtételére, vagy meg nem tételére kényszerítsen.”⁸

Egyértelmű, hogy ez a jelenség kiváltó okok alapján nehezen klasszifikálható, és egy-egy felosztás mára jelentősen elavultnak tekinthető. A Deák Péter által szerkesztett Biztonságpolitikai kézikönyv felosztása szerint létezik etnikai szeparatista, ideológiai és állami terrorizmus. A terrorizmus egy új minőségi elemét igyekszik beemelni Ekatarina Stepanova, aki különbséget tesz konfliktusvonatkozású és szuper- vagy megaterrorizmus között. Az

⁶ Deák Péter – Szövényi György: *Megváltozott hagyományos, és újonnan jelentkező veszélyforrások*. p.155.

⁷ Adam Roberts: *The 'War on terror' in historical perspective*. p.101.

⁸ Idézi Horváth Krisztina: *Az emberi jogok védelme a terrorizmus elleni küzdelemben*. p.68.

előbbi korlátozott céllal rendelkezik és egy konkrét fegyveres konfliktus esetében fejt ki hatását. Ezekben az esetekben világosan leírható célok eszköze a terror: például etnikai vagy politikai függetlenség, foglyok szabadon bocsátása s a többi. A másik típusnak korlátlan és határozatlan céljai vannak, korlátlan hatású eszközöket alkalmaz, hogy minél több embert öljön meg.⁹

Alex P. Schmid és Albert J. Jongman 1988-ban alkotott meg egy akadémiai konszenzuson alapuló terrorizmusdefiniációt. A definíció keletkezésének idejét figyelembe véve elavultnak tekinthető, ugyanakkor olyan sajátosságokat emel ki, amelyekről a többi meghatározás hallgat. E definíció szerint: „A terrorizmus az ismételt erőszakos cselekmények olyan félelemkeltő módszere, amelyet félig vagy teljesen rejtve tevékenykedő személyek, csoportok vagy az állam követ el egyéni, bűnügyi vagy politikai okok miatt, és amelynél – a merényletekkel ellentétben – az erőszak közvetlen célpontja nem maga a célpont. Az erőszak közvetlen emberi áldozatai általában véletlenszerűen (lehetséges célpontok) vagy szelektíven (valamit jelképező, szimbolizáló célpontok) kerülnek kiválasztásra egy célközösségből, szerepük az üzenet létrehozásában merül ki. A fenyegetés- és erőszakalapú kommunikációs folyamatot a terrorista szervezet az áldozatok és a fő célpont között arra használja, hogy manipulálja a célközönséget, így azok a terror, a követelések vagy a figyelemfelkeltés célpontjává válnak attól függően, hogy a megfélemlítés, a kényszerítés, vagy a propaganda a fő cél.”¹⁰

A dolgozat témája és célkitűzései szempontjából ez a fogalmi meghatározás tekinthető a legmegfelelőbbnek és legnyitottabbnak, mivel nem az ideológiai háttérre és a terrorizmus eszközként való felhasználására helyezi a hangsúlyt, hanem a szimbolikus kommunikációs folyamatra. Ez a fogalmi meghatározás megengedő a célok tekintetében is, lehetővé teszi az egyéni, meghatározhatatlan célokkal való kalkulációt, amelyek jelentőségét ez a dolgozat is hangsúlyozza.

A terrorjelenség meghatározásának másik nehézségét a többi nemzetközi jogi és büntetőjogi kategóriától való elkülönítés problémája adja. A politikai nézőpontok fentebb említett hatása eredményezte „az egyiknek terrorista, a másinak szabadságharcos” kérdésének megjelenését. A terroristák önmagukat előszeretettel nevezik szabadságharcosnak, katonának, mártírnak, felszabadítóknak, vagy akár demokratikus erőnek. Vallásos indíttatás esetén a „Jó és a Rossz” küzdelmének szereplőiként vagy kiválasztotként jelennek meg. A terrorizmusfogalom pontos rögzítésével egyértelművé lehet tenni például a felszabadító mozgalmak terrorista megnevezésének kérdését. Mint ahogy később látni fogjuk, egyes gyarmati felszabadító mozgalmak

⁹ Ekatarina Stepanova: *Anti-terrorism and Peacebuilding During and After Conflict*. p.4.

¹⁰ Alex Peter Schmid – Albert J. Jongman: *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Databases, Theories and Literature*. p.5-6.

tetteire tökéletesen ráillik a terrorista jelző az előbbi akadémiai meghatározást alapul véve, hiszen ezek a szervezetek a terrorizmust pontosan az erőszakos kommunikáció egyik fajtájaként alkalmazták.

A radikális iszlamizmus:

A radikális iszlám tanok és a dzsihádiszmus elsősorban az erőszakos cselekmények ideológiai igazolóiként jelennek meg a terrorizmus világában – és ebben a dolgozatban is – annak ellenére, hogy ezek a kifejezések természetesen ennél sokkal többet jelentenek. A terroristák által támogatott ideológiákra vonatkozóan – legyen az vallási vagy más forrásra építő – számos értelmezést fogalmaztak meg a témával foglalkozó szerzők.

A legszélesebb értelmezés szerint az iszlamizmus magába foglalja az iszlám összes politikai alkalmazását a kvietizmustól kezdve a radikális aktivizmusig, az iszlám társadalmi és politikai életben betöltött szerepének erősítésétől a teljes transzformációs elképzelésekig, amelyek célja a szekuláris kormányok átalakítása és az iszlám állam megalapítása. Több muszlim szerző elveti az iszlamizmus kifejezés használatát, ugyanis az iszlám vallással azonos tőből származik, és mivel az idők során annak főleg extremista alkalmazása miatt negatív konnotációk ragadtak hozzá.¹¹ Sokan ehelyett a politikai iszlám kifejezést alkalmazzák, ami viszont az iszlám politikában betöltött vitatott szerepe miatt kérdőjelezhető meg, ugyanis az iszlám mint politikai és civilizációs projektum történetét inkább realista, pragmatikus politikai megfontolások, kevésbé vallási irányelvek határozzák meg. Az iszlám világ vezetői hatalmi szempontok alapján politizáltak/politizálnak, és kevésbé az iszlám előírásai alapján.¹²

Anélkül, hogy mélyebben belemennénk az iszlamizmus fejlődésének tárgyalásába, tisztázzuk, mit is jelent annak radikális változata.

A radikális iszlám vagy iszlamizmus egyelőre nem megfelelően meghatározott, és emiatt valódi tartalma sokszor szubjektív megítélés áldozatává válhat. A fogalommal kapcsolatban az egyik legfontosabb kérdés, hogy a „radikális” jelzőt csak azokra a militáns csoportokra alkalmazhatjuk-e, akik erőszakkal szereznek érvényt nézeteiknek, vagy azokra is, akik elhatárolódnak az erőszaktól, de kétségtelenül nemzetük vagy a világ szélsőséges átalakításának hívei. Jelen dolgozat az iszlamizmus azon szárnyát tekinti radikálisnak, amely globális vagy nemzetállami szinten kíván elérni radikális változást az iszlám tanok széleskörű implementálásán keresztül a társadalmi és politikai életben. Ekképp nemcsak az jelent radikalizmust az iszlámon belül, ha valaki feladja nemzetállami kötődését és a világméretű iszlám közösség (*umma*) szolgálatába áll, hanem az is, ha valaki a szekuláris kormányzattal szemben fogalmazza meg a radikális átalakulás igényét.

¹¹ Stephen Ulph: *Towards a Curriculum for the Teaching of Jihadist Ideology*. p.5.

¹² Rostoványi Zsolt: A „totalizáló iszlámtól” a „szekularizált iszlámig”. Az iszlám civilizáció a retraditionalizáció és modernizáció kettős szorításában. p.28.

Ebben az értelemben tehát a „radikálisság” szempontjából a „militantizmus” indifferens kritérium.

A dzsihadizmus:

A „dzsihadista” fogalom újabb példája annak a nehézségnek, amellyel a tudománynak kell megbirkóznia az iszlám mozgalmak szereplőinek megnevezésekor. A dzsihadizmus alapját a neofundamentalista dzsihadista-szalafista iskola gondolatvilága adja. Ennek az eszmerendszernek a gyökerei több évszázados múltra tekintenek vissza; a különböző militáns iszlám irányzatok egész sora, például a kháridzsiták, Ibn Taimija és Muhammad ibn Abd al-Vahab gondolataiból alakult ki végleges formájában. A kháridzsiták szunnitáktól és sítáktól egyaránt elkülönülő irányzata a VII. században bontakozott ki a mai Irak területén. Elkülönült közösségük alapja a szigorúan a Koránra és a Szunnára épülő társadalom. Megkérdőjelezhetetlen álláspontjuk ellenzőit hitetleneknek, bálványimádónak, Isten ellenségének tekintették. A kháridzsiták kinyilatkoztatásai igazolják azon mai irányzatokat, amelyek az erőszakot, a gerilla hadviselést és a forradalmakat nemcsak igazolhatónak, hanem kötelezőnek is tekintik, és ilyen értelemben a későbbi szaúd-arábiai vahabizmus, a XX. századi radikális iszlám mozgalmak, többek között az egyiptomi Iszlám Dzsihad és Oszama bin Laden al-Kaidájának előfutárainak tekinthetők.

A középkori gondolkodók közül a mai megújulást sürgető iszlám mozgalmakra a legnagyobb hatást Ibn Taimija jog- és vallástudós fejtette ki, aki politikai szereplő is volt a maga korában. 1258-ban a mongolok elfoglalták az Abbászida Birodalmat és Ibn Taimijának Damaszkuszba kellett menekülnie. A hódítók, megszállók elleni küzdelemmel kapcsolatos gondolatai, amelyben a vallási megfontolásokat összekapcsolta a politikai és katonai cselekvéssel, nagy hatást gyakoroltak a későbbi militáns irányzatokra. Habár a mongolok áttértek az iszlám vallásra, saját törvényeiket követték a saria helyett, így Taimija számára nem voltak jobbak, mint az iszlám előtti időszak politeista népei. Taimija másik fontos törekvése az iszlám megtisztítása volt. A vahabita irányzat és Szajjid Kutb, az iszlamizmus egyiptomi ideológusa is sokat merített Ibn Taimijának a hitetlen mongolok elleni harcra és a nem iszlám uralkodó elit elleni harcra buzdító fatvájából.

A XVIII. századig az iszlámot megújító mozgalom csak bizonyos birodalmakban és régiókban bukkant fel, ezután viszont a XX. századi elterjedéshez hasonlóan hódított az egész iszlám világban a mai Szudántól az Arab-félszigeten és Indián keresztül egészen Délkelet-Ázsiáig. Ibn Taimiját választotta példaképének Abd al-Vahab, aki Mekkában és Medinában tanult iszlám teológiát és jogot. A szigorú monoteizmus érvényesítéséről kinyilatkoztatott gondolatai politikai törekvésekhez kapcsolódtak, amikor Muhammad ibn Szaúddal, egy arábiai törzsfővel szövetkezett annak érdekében, hogy vallási és politikai alapon egyaránt egyesítsék az Arab-

félsziget törzseit.¹³

A dzsihadista irányzat közvetlen eredete ismeretlen, egyes források szerint az Abu Muhammad al-Makdiszi által az 1990-es évek elején kifejlesztett doktrínákra épül, esetleg egy vahabita dzsihadista közösség alapozta meg Afganisztán Kunar tartományában. Al-Makdiszi szerint a dzsihad felhívás minden rossz vallási elhajlás, sarián kívüli gyakorlat ellen. Maga a „dzsihadista” fogalom viszonylag későn, az 1990-es évek második felében került az akadémiai diskurzusba. Elsősorban militáns iszlamista csoportokra használják, de olyan szervezeteket, mint a Hezbollah, vagy a Hamasz sohasem illetnek vele. A muszlim média igyekszik kerülni azt, hogy a terroristákat a dzsihadista jelzővel illesse annak vallási kötődései miatt, ezen csoportoknál inkább a *szalafi* ellentétét, a *takrifit* (hűtlen) alkalmazza delegitimáló jelzőként.¹⁴

A dzsihadista szalafizmus, vagyis a radikális, az iszlámot erőszakkal, a dzsihad eszközével végrehajtani kívánó, a terror eszköztől sem visszariadó irányzat az 1970–80-as években vált ketté vallási nacionalizmusra és nemzetközi iszlamizmusra (vagy, azóta bevett terminussal, alkáidizmusra). Mindkét irányzat a politikai és társadalmi élet iszlamisálására, az iszlám állam létrehozására törekszik, csak az előbbi nemzeti, míg az utóbbi világméretű iszlám forradalom keretein belül.¹⁵ Maga a dzsihad tehát nem nemzetközi szinten lett meghirdetve, al-Makdiszi az egyistenhit érvényesítését a dzsihadon keresztül a helyi zsarnokok ellen képzelte el.¹⁶

MÓDSZERTANI HÁTTÉR

Az elengedhetetlen alapfogalmi tisztázások után tekintsük át, milyen módszertan segítségével születtek meg a dolgozat megállapításai. Kiindulópontként szerepel egy két évtizeddel ezelőtt kibontakozott, ugyanakkor ma is relevánsnak tekinthető tudományos vita a terrorizmus alapvető sajátosságainak vizsgálatáról. A terrorizmus okainak felderítésénél a szakirodalom megkülönböztet társadalmi, pszichológiai, valamint stratégiai tényezőket. Az 1990-ben megjelent, Walter Reich által szerkesztett *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind* című tanulmánykötet alapvető irányultsága mellett tartalmazta Martha Crenshaw a terrorizmust stratégiai megfontolások termékeként bemutató tanulmányát is.

¹³ John Louis Esposito: *Unholy War: Terror in the Name of Islam*. p.57.

¹⁴ Thomas Hegghammer: *Jihadi-Salafis or Revolutionaries? On Religion and Politics in the Study of Militant Islamism*. p.245.

¹⁵ Rostoványi Zsolt: A „totalizáló iszlámtól” a „szekularizált iszlámig”. Az iszlám civilizáció a retraditionalizáció és modernizáció kettős szorításában. p.44.

¹⁶ Thomas Hegghammer: *Jihadi-Salafis or Revolutionaries? On Religion and Politics in the Study of Militant Islamism*. p.246.

Ennek a kötetnek így sikerült kifejezésre juttatnia, hogy a terrorizmus magyarázatai abban az időben a stratégiai és pszichológiai végletek között rendeződtek el.¹⁷

Mint ahogyan később bizonyításra kerül, a napjaink terrorizmusát létrehozó tényezők közül kitüntetett figyelmet kell szánni a pszichológiai tényezőknek, a vizsgált terrorcselekményeknél a stratégiai és egyéb körülmények jelentősen háttérbe szorultak. Éppen ezért ez a dolgozat elsősorban dzsihádista, alkáidista terroristák, öngyilkos merénylők élettörténetének, beszervezési módjainak, kiképzésének, valamint az őket ért szervezeti hatásoknak a vizsgálatával vonja le következtetéseit.

Érthető okokból ezt a vizsgálatot csakis egy rendkívül részleges mintán lehet elvégezni. A kutatás empirikus hátterét az UNAMA 2007-ben kiadott, elfogott öngyilkosmerénylő-jelöltekkel készített interjúi, az egyesült államokbeli Institute of Peace 2032 dzsihádista harcos élettörténetét feldolgozó vizsgálata, a Congressional Research Service 2001 és 2010 közötti belföldi dzsihádista terrortámadásokat áttekintő vizsgálata és az al-Kaida Manchesterben talált feltételezett kiképzési könyve adta.

Az önálló következtetések megfogalmazása előtt tekintsük át az előbb említett stratégiai-pszichológiai vitát, valamint az egyes magyarázatok feltevéseit. Annak ellenére, hogy a dolgozat elsősorban a pszichológiai háttér vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, elengedhetetlen a terrorizmust stratégiai megfontolások eredményeként bemutató irányzatot is ismertetni.

A STRATÉGIAI ISKOLA

A terrorizmus stratégiai alapon történő felhasználására vonatkozó elméletet leginkább az választja el a társadalmi vagy egyéni lélektani alapon magyarázó elméletektől, hogy magát a jelenséget eszközként és nem célként kezeli. A pszichológiai érvelés szerint a politikai erőszak maga a cél, és nem a *status quo* megváltoztatása, vagy az ügy, amelyért a terrorista csoport harcol.¹⁸ Ezzel szemben a stratégiai iskola azt hangsúlyozza, hogy a terrorizmus eszközének felhasználását racionális érvekre, az erőforrások és lehetőségek felmérésére, a költségek és az előnyök kalkulációjára épülő racionális gondolkodásból lehet levezetni egy politikai csoport esetében. Crenshaw a terrorista gondolkodás eltérését a hagyományos racionalitástól abban látja, hogy a végkövetkeztetéseket nemcsak a megfigyelések és a tapasztalatok, hanem az ideológiai megfontolások is befolyásolják. Az instrumentális

¹⁷ Martha Crenshaw: The logic of terrorism: Terrorist behavior as a product of strategic choice. p.7.

¹⁸ Jerrold M. Post: Terrorist psycho-logic: Terrorist behavior as product of psychological forces. p.25.

magyarázat szerint tehát a terrorizmushoz való eljutás racionális alapon jön létre, ugyanakkor ezt különleges tényezők korlátozzák. Everett Wheeler a terrorizmus titkának azt a lelepleződést nevezte, amikor az örülnék látszó tettek mögött módszerre lelünk, a terrorizmus a lélektani hadviselés és kényszerítés racionális eszközeként nyilvánul meg.¹⁹

Crenshaw érvelése szerint a politikai ellenzékiségtől a terrorizmus alkalmazásáig vezető folyamat racionális megfontolások sorozata. Az ellenzékiséget tanulási folyamatként mutatja be, amely során a kudarcba fulladt békés tiltakozási próbálkozások sorozata vezet el az erőszak alkalmazásához. A terrorizmus információk alapján való politikai választás bizonyos alternatívák közül, amelyek között hierarchia van, mivel a békés alternatívák felhasználása után kerülhet csak sor az erőszakos opciók kihasználására. E szerint tehát az elitellenességben, a *status quo*-ellenességben vagy a kormánnyal való elégedetlenségben gyökerező extrémizmus önmagában nem indokolja a terrorizmus mint eszköz felhasználását. Crenshaw ezt az állítást az orosz bolsevikok példáján szemlélteti, akik az anarchistákkal szemben évekig elutasították a terrorizmust.

A terrorizmus mint végső eszköz a gyengék, az idő- és erőforráshiánnyal küszködő ellenálló csoportok számára az általuk kevesellt társadalmi elismertséghez, figyelemhez való hozzájutást jelenti. Azért választják a terrorizmust, mert nincsenek erőforrásaik szélesebb körű társadalmi bázis kiépítésére, térnyerésre, üzeneteik kifejezésre juttatására.²⁰

A terrorista taktika mellett szól, hogy kevésbé erőforrásfüggő és logisztikailag kevésbé bonyolult, mint a hagyományos hadviselés, rendkívül médiaérzékeny és a reguláris hadsereghez képest alacsony költségvetéssel működtethető. Éppen ezért a terrorizmus a gyengék és az erősek közötti viszonylatban jön létre minden esetben; és az erőviszonyokat kiegyenlítő eszköz szerepét tölti be az egyenlőtlen politikai küzdelemben.²¹ Ugyanakkor arról is hallottunk már, hogy az erősebb, hivatalban levő fél folyamodik funkcionális értelemben vett terrorizmushoz, hogy hatékonyabban küzdhesse le ellenfelét. A terrorista taktika legvonzóbb aszimmetrikus vonása, hogy terjedése és kommunikatív ereje exponenciálisan növekszik az okozott kár függvényében. 2001. szeptember 11. megrázó eseményei bizonyítékul szolgáltak az aszimmetrikus hadviselés sikerességére, az Egyesült Államok sebezhetőségére – igyekeztek tehetetlennek beállítani a nyugati világot egy ilyen támadással szemben.²²

A terrorista gondolkodás tehát költségek és hasznok elemzésére épül:

¹⁹ Everett L. Wheeler: *Terrorism and Military Theory: A historical perspective.* p.24.

²⁰ Martha Crenshaw: *The logic of terrorism: Terrorist behavior as a product of strategic choice.* p.11.

²¹ Neil J. Smelser: *The Faces of Terrorism: Social and Psychological Dimensions* p.16-17.

²² Doron Zimmermann: *A terrorizmus átalakulása.* p.186-187.

a várható költségek közé az erőszakos kormányzati reakció, a támogatás elvesztése egy elidegenítő erőszakos cselekedet vagy elitista élcsapat-jellege miatt; a várható előnyök közé pedig a támogatott ügy politikai napirendre tűzése, a kormány meggyengítése, vagy éppen a rezsimellenes ellenállást megerősítő kormányzati elnyomás kiprovokálása sorolható. Ez utóbbi tehát egyszerre szerepel az előnyök és hátrányok között is, annak hatása szerint. A várható költségek elkerülését szolgálja egy hatékony földalatti szervezet kiépítése. A terrorista gondolkodás bemutatásához hozzátehető még, hogy az alternatívák helytelen megállapítása vagy korlátozott számbavétele önmagában még nem jelent logikátlanságot.²³

Tisztán racionális megfontolások állnak a terrorizmust alkalmazó gyarmati felszabadító mozgalmak döntéseinek hátterében. A palesztinai cionista Irgun (Nemzeti Katonai Szervezet Izrael Földjén), a ciprusi EOKA (Ciprusi Harcosok Nemzeti Szervezete) vagy az algériai FLN (Nemzeti Felszabadítási Front) célja nem a gyarmatosító hatalom katonai legyőzése volt a legtöbb esetben, hanem annak inkompetenciájának a megmutatása a megszállók szimbólumaira mért csapásokon keresztül, illetve aránytalan elnyomás kiprovokálása, amely szembeállítja a helyi lakosság széles rétegeit a gyarmattartókkal. A terrortámadásokat a gyarmati felszabadító mozgalmak üzenetként használták, amelyek címzettjei általában nem azok voltak, akik áldozatul estek nekik, hanem a nemzetközi közvélemény, a támadásoktól elborzadó londoni lakosság – az EOKA-nál –, vagy az Irgun esetében az Egyesült Államokban élő zsidóság, amelynek támogatására számítani lehetett.

Az operatív terrorista megfontolások egyik sarokköve, hogy a terrorcselekmény áldozatainak kiválasztása mennyire legyen széles körű vagy véletlenszerű. Hoffman szerint a baloldali terrorcsoportok tartják a legfontosabbnak, hogy terrortámadásaik ne követeljenek ártatlan áldozatokat, mert felfogásuk szerint ez elidegenítené őket a néptől. Célpontjaik a gazdasági elnyomást és a kapitalista világrendet megtestesítő személyek és szimbólumok. A legkevésbé válogat áldozataiban a vallási alapú terrorizmus, hiszen ebben az esetben egymást kizáró világnézetek küzdelméről van szó. Az áldozatszedés viszonylatában az etnonacionalista-szeparatista terrorcsoportok valahol a két szélsőség között helyezkednek el. Az áldozatok számát és körét tehát taktikai és ideológiai megfontolások befolyásolják; a terrorszervezetek igyekeznek elkerülni, hogy potenciális támogatói bázisukat idegenítsék el maguktól.²⁴ Ugyanakkor a lehetséges célpontoknak szimbolikus alapon kell kötődniük az ellenséghez, a Baszk Haza és Szabadság (ETA) például napi szinten hajtott végre támadásokat

²³ Martha Crenshaw: The logic of terrorism: Terrorist behavior as a product of strategic choice. p.17.

²⁴ Bruce Hoffmann: Inside Terrorism. p.46-62.

politikusok, postai járművek és bankok ellen, amelyeket úgy tekintettek, mint a spanyol szuverenitás szimbólumait.²⁵

PSZICHOLÓGIAI MAGYARÁZAT

A lélektani magyarázat nem a terrorizmus stratégiai oldalát állítja a középpontba, hanem a célként felfogott erőszakot, elveti ugyanakkor azt a feltételezést, hogy a terrorista cselekvés elsősorban pszichopatológias személyiségjegyekhez kötődik.²⁶ Ha saját kultúránk alapvető normáit állítjuk a középpontba, nem nehéz a terrorista cselekmények megfontoltságát megkérdőjelezni és az elkövetőket, főleg az öngyilkos merénylőket, elmeháborodottnak beállítani. Doron Zimmermann szerint ezért nem csoda, hogy a terroristák gondolkodásmódja, indítékai és célkitűzései közötti kölcsönhatás heves viták tárgya, amely akár az elkövetők mentális egészségére vonatkozó kérdéseket is felvetnek.²⁷ Az antiszociális jellemek felvétele a terrorista szervezetbe viszont nem megengedhető, hiszen hatalmas kockázatot jelentene a terrorista összeesküvés titkos jellege miatt. Az al-Kaida Manchesterben lefoglalt feltételezett kiképzési könyve szerint is ügyelni kell a dzsihád szolgálatába állók szellemi épségére.

A terrorizmus egyik megközelítése szerint a potenciális terrorista társadalmi fejlődése során nem a megszokott hatásokkal kényszerül szembesülni, saját áldozattá válása készteti arra, hogy másokat áldozattá tegyen. A terrorizmus elleni küzdelem középpontjába éppen ezért elsősorban a terroristák elméjében végbemenő kognitív folyamatokat kell megcélozni, akármennyire is valóságtól elrugaszkodottak ezek.²⁸ Bár születtek empirikus vizsgálatok a terroristák jellemvonásainak meghatározására, a jellemvonásbeli azonosságok nem feltételezik szükségszerűen, hogy létezik egységes terrorista jellem. Mindazonáltal az egyes források rávilágítanak arra, hogy azok a személyek, akik a terrorizmus eszközához nyúlnak, általában agresszívak, belső lélektani folyamataikat externalizálják, narcisztikus jellemek, hajlamosak minden problémára az én-mások közötti szembenállást kivetíteni, az empátia nem jellemző rájuk, a leegyszerűsítő világnépvizont annál inkább. A terroristákat erőteljesen befolyásolják a korábbi frusztrációk és az értéktelenség érzése, éppen ezért az egyetlen megoldás, amelyet elfogadhatónak találnak, az egy hasonló

²⁵ Ferwagner Péter Ákos – Komár Krisztián – Szélinger Balázs: Terrorista szervezetek lexikona. p.102.

²⁶ Jerrold M. Post: Terrorist psycho-logic: Terrorist behavior as product of psychological forces. p.25.

²⁷ Doron Zimmermann: A terrorizmus átalakulása. p.183.

²⁸ Olufemi A. Lawal: Social-Psychological Considerations in the Emergence and Growth of Terrorism. p.24.

gondolkodású emberek csoportjához való csatlakozás. Az új tagnak ebből kifolyólag a csoporthoz való tartozás mindennél fontosabbá válik.²⁹

A politikai ellenállás kulcstényezője a megfosztottság, illetve a megfosztottság jogtalanságának érzése, amely szükséges tényező az elégedetlenség és a kollektív szerveződés kialakításához. Lehet a megfosztottság érzésének tárgya rendkívül egyszerű – például egyes szélsőjobboldali milíciák a fegyvertartás teljes körű legalizálásáért küzdöttek az USA néhány tagállamában. Az igazságtalanság ilyen jellegű megnyilvánulásának adtak ideológiai keretet a válogatott összeesküvés-elméletek.³⁰ A legtöbb esetben ezt az érzést azonban a gazdasági téren jelentkező bizonytalanság szüli, a gazdasági tényezőknek való kiszolgáltatottság érzése. Más tényezők erős hatását példázza viszont az a körülmény, hogy például a német szélsőbaloldali Vörös Hadsereg Frakció vagy az amerikai szélsőbaloldali Weather Underground mozgalmak fiataljai középosztálybeliként léptek be a szervezetbe.³¹

A későbbi terrorcselekményeket elkövetők különböző személyiséggel és különböző motivációkkal csatlakoznak az erőszakos szervezetekhez, a szervezeti keretek és az abban lezajló folyamatok tovább befolyásolják az egyéneket, és kialakítják az ideális feltételeket, hogy az elkövetők végrehajthassák szörnyű tetteiket. A szervezethez való csatlakozást belső lélektani hatások és társadalmi interakciók (családi vagy baráti kapcsolatok) is egyaránt befolyásolják.

AZ IDEOLÓGIA SZEREPE A DZSIHÁDISTA TERRORIZMUSBAN

A radikalizálódást előidéző tényezők néhány esetben a szalafista-dzsihádista orientációjú terrorista szervezetek karjaiba kergetik az ifjúságot, akik általában maguk keresik a kapcsolatot ezekkel a szervezetekkel. Miért jelentenek az al-Kaida és a hozzá hasonló csoportok olyan nagy vonzóerőt a helyzetét kilátástalannak ítéelő ifjúság számára a nyugati országokban és a Közel-Keleten egyaránt? Tipikusnak tekinthető az az eset, amikor egy összezavart fiatal, akit az iszlám különböző aspektusai vagy az aktuális események foglalkoztatnak, kap egy prédikációt tartalmazó felvételt, vagy a helyi mecsetben megismertetik vele az al-Kaida álláspontját.³² Az al-Kaida retorikája és ideológiája alapvető sajátosságait illetően sokban hasonlít korábbi, teljesen más arculatú terrorszervezetek ideológiájához, ezért érdemes általában is megvizsgálni, hogy egy terrorszervezet működésében

²⁹ Olufemi A. Lawal: *Social-Psychological Considerations in the Emergence and Growth of Terrorism*. p.25.

³⁰ Bruce Hoffmann: *Inside Terrorism*. p.43.

³¹ Neil J. Smelser: *The Faces of Terrorism: Social and Psychological Dimensions*. p.30.

³² John Matt Venhaus: *Why Youth Join al-Qaeda*. p.4.

milyen szerepet tölt be az ideológia.

A társadalmi átalakulást sürgető csoportok közül kevés válik a terrorista erőszak alkalmazójává, de a terrorista szervezetek közül a legtöbb ideológiai megfontolásokkal indokolja tetteit.³³ Az kulturális és pszichológiai értelemben egyaránt megragadható ideológia szerepe ezen szervezetek esetében, hogy a terrorcselekményeket igazolja, illetve motiválja a szervezet tagjait.³⁴ Az ideológia segít abban, hogy a potenciális terroristák belső lélektani folyamatait a szervezet céljainak szolgálatába lehessen állítani. A szakirodalom különbséget tesz jobb- és baloldali, illetőleg vallási és szekuláris ideológiák között.³⁵

A terrorcsoportok ideológiája általában több forrásból származik, több elmélet ötvözete. Például a német Vörös Hadsereg Frakció egyaránt épített a Harmadik Világ felszabadításának eszmei világára (többek között Che Guevara elképzeléseire), a Német Szövetségi Köztársaság fasisztoid jellegének megjelenítésére, valamint a kapitalista, fogyasztói társadalmat elítélő gondolatokra (elsősorban Herbert Marcuse elméletére). Az alkalmazott ideológia a szervezet működése során ráadásul a feltételeknek megfelelően változhat.³⁶

Az ideológia egyik funkciója a társadalmi valóság azonosítása és magyarázata. A terrorszervezeteknél ez elsősorban a deprivációt megmagyarázó elmélet. Az ideológia abszolutizálja az elméletet befogadók és „a többiek” közötti ellentétet, világosan elhatárolja a csoportot „az ellenségtől”. Ez azt jelenti, hogy mindenki, aki kicsit is szimpatizál az ellentáborral, vagy bármi, ami azt szimbolizálja, ellenségnek tekintendő. Az ellenséget minden rossz forrásaként, mindenre képesként, de mégis sebezhetőként megjelenítő ideológiák nem statikusak, hanem az aktuális események alapján kibővített vagy leszűkített eszmerendszerek, amelyek bizonyos körülmények között terrorcselekmények végrehajtásához vezetnek.³⁷

Az al-Kaida üzenete nagyrészt rendelkezik ezekkel a sajátosságokkal: világképe szélsőségesen kizáró, fekete-fehérben mutatja be a világot, ideológiája több forrásból is táplálkozik. Üzenete magában hordozza Ibn Taimija megszállók elleni küzdelemre való felhívását, Abd al-Vahab egységesítő törekvéseit, Szajjid Kutb tudományos alapú fundamentalizmusát. Olivier Roy szerint az al-Kaida ideológiája kevésbé az iszlámra, mint inkább modern politikai koncepciók iszlám alapján történő

³³ Neil J. Smelser: *The Faces of Terrorism: Social and Psychological Dimensions*. p.77.

³⁴ Paul Wilkinson: *Terrorism and the Liberal State*. p.35.

³⁵ Bruce Hoffmann: *Inside Terrorism*. p.4.

³⁶ Neil J. Smelser: *The Faces of Terrorism: Social and Psychological Dimensions*. p.61.

³⁷ Neil J. Smelser: *The Faces of Terrorism: Social and Psychological Dimensions*. p.77.

értelmezésére épül.³⁸

Az al-Kaida sok forrásból táplálkozó ideológiájának kiindulópontja az iszlám utópia gondolata. Csak a hit jelenthet összetartó erőt a világ muszlimjai között, meg kell teremteni az iszlám törvénykezésen alapuló államot, és felszabadítani az elnyomás alatt élő iszlám testvéreket. Ennek a gondolatkörnek egyébként az al-Kaida kommunikációja kevés teret enged, inkább az elnyomók és az ellenség elleni harcra koncentrál. Az al-Kaida propagandisztikus narratívájának következő pillére az elgondolás, hogy az iszlám világ folyamatosan támadás alatt áll a cionista zsidókkal szövetkező keresztiesek, az Egyesült Államok és szövetségesei részéről. Az al-Kaida értelmezése szerint az elnyomásra és a Nyugat támadására az egyetlen igazságos és hatékony választ a dzsihád jelenti; a terrorista eszközök használata nemcsak megengedett, hanem kívánatos is. Oszama bin Laden több kijelentésében tett tanúbizonyságot arról, hogy nincsenek kétségei a terrorizmus alkalmazásának jogossága felől, ártatlan áldozatok halála miatt sem.³⁹

Az al-Kaida egy koherens világképet ígér, amely a radikalizálódó egyén különböző forrásokból származó frusztrációját a világméretű iszlám küzdelem szolgálatába állítja. Az al-Kaida narratívája csak két lehetőséget enged meg: csatlakozni a küzdelemhez, vagy tovább szenvedni. A kétségekkel küszködő ifjúság számára lehetőséget ad, hogy meghatározzák helyüket a világban, célt és iránymutatást nyújt számukra.⁴⁰ Az al-Kaidát kevésbé a vallási doktrínák teszik vonzóvá, inkább az a forradalmi romantizmus, amelyet a dzsihádisták különböző fórumokon közzétett hőstettei támasztanak alá. 2007-ben Kabdulahi Ahmed Farax egy szómáliai dzsihádista orientációjú terrorista csoport számára toborzott tagokat Minnesotában olyan üzenetek segítségével, amelyek bővelkedtek a háborús történetekben és saját gerillaélményekben, amelyekből az derült ki, hogy a harc inkább élmény, amelyről nem kell félni.⁴¹

A DZSIHÁDISTA TERRORIZMUS SZERVEZETI VÁLTOZÁSAI

2001. szeptember 11. sok terrorizmus-szakértőt ösztönzött arra, hogy „új típusú terrorizmust” kezdjen el emlegetni; a fogalommal kapcsolatban azonban megosztott a tudományos társadalom. Sokan azért érzik jogosnak az előbbi kifejezés használatát, mert olyan új ismérvek jelentek meg a terrorizmus esetében, mint az apokaliptikus célok, a világ elemésztésének,

³⁸ Olivier Roy: *Secularism Confronts Islam*. p.43.

³⁹ Kenneth Payne: *Winning the Battle of Ideas: Propaganda, Ideology, and Terror*. p.110.

⁴⁰ John Matt Venhaus: *Why Youth Join al-Qaeda*. p.3.

⁴¹ Jerome P. Bjelopera – Mark A. Randol: *American Jihadist Terrorism: Combating a Complex Threat*. p.17.

megbüntetésének igénye, az egész világot behálózó sejtyszerű felépítés vagy a terrorizmus individualizálódása.⁴² Ebben a fejezetben e sajátosságok közül a szervezeti változásokra vonatkozó megállapítás kerül vizsgálat alá, főként az al-Kaida vonatkozásában. Napjaink nemzetközi dzsihádisták csoportjainak szervezeti elemzése után jut el a dolgozat egy olyan megállapításhoz, amely az elemzés további részeit alapvetően befolyásolja, valamint irányt szabhat más terrorizmussal foglalkozó kutatásoknak is.

Először is tehát vizsgáljuk meg, hogy a sokat emlegetett hálózatszerű felépítés mennyire tekinthető új jelenségnek a nemzetközi terrorizmus világában. A témával foglalkozó kutatók egy része azt állítja, hogy a terrorizmus mai hálózati formája alig különbözik a régi terrorista szervezetek (például Palesztin Felszabadítási Szervezet) felépítésétől, és hiba lenne feltételezni, hogy lényegesen átértékelték indítékaikat és átalakították lélektani arculatukat.⁴³ Az al-Kaida már 2001. szeptember 11. előtt is radikális iszlám csoportok ernyőszervezete volt; egy olyan koalíció, amely nem jelentett/jelent könnyen elhatárolható szervezetet, és amelynek jellemzője a decentralizáltság.

Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának 2005-ös jelentése a terrorizmusról leírja, hogy az al-Kaida szervezete és képességei szétesetek a nyugati államok antiterrorista intézkedései következtében. Ennek egyik hátrányos következménye, hogy a szétesés megakadályozza nagyobb műveletek tervezését és kivitelezését.⁴⁴ Mások is osztják azt a véleményt, hogy az al-Kaida ma már csak árnyéka a 2001-ben működő szervezetnek. Ide sorolható Marc Sageman pszichiáter, a CIA korábbi műveleti tisztje, aki *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century* című könyvében cáfolja, hogy az al-Kaida afganisztáni központjának és kiképzőbázisainak felszámolása után létrejött vazirisztáni kiképzőbázisai ugyanolyan hatáskokkal és kapacitással tudnának működni, mint az afganisztániak. Sageman a kiképzőtábor kifejezést sem tartja indokoltnak ezek esetében, hiszen jelentőségük nem hasonlítható az afganisztáni táborokéhoz. Az al-Kaida távolabbi szárnyainak megerősödése, más csoportokkal való kapcsolatfelvételre és fúzióra való törekvése sem győzte meg a CIA egykori tisztjét arról, hogy az al-Kaida újra megerősödött, inkább a konszolidáció kifejezést tartja indokoltnak.⁴⁵

Ezzel némileg egybecsengő gondolatot hangoztatott Brian Michael Jenkins terrorizmus-szakértő, aki Kanada Szenátusának Terrorizmus-ellenes Különleges Bizottsága előtt tett 2010-es jelentésében hangsúlyozta, hogy a

⁴² Deák Péter – Szövényi György: *Megváltozott hagyományos, és újonnan jelentkező veszélyforrások.* p.159.

⁴³ David Tucker: *What is new about new terrorism.* p.37.

⁴⁴ Kenneth Katzman: *Al Qaeda: Profile and Threat Assessment.*

⁴⁵ Marc Sageman: *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century.* p.34.

szervezet elszigetelt vezetősége a harcosok buzdításán kívül többre nem képes.⁴⁶ Korábban az al-Kaida stratégiailag jól megalapozott és központilag irányított akciókat volt képes végrehajtani, könnyen elérhető kiképzőtáborokkal rendelkezett, amelyek az afganisztáni tálib rendszer védeltségét élvezték. 2001 után viszont arra kényszerült, hogy áthelyezze központját, nagyobb erőforrásokat kell fordítania a műveletek elfedésére, a kapcsolatok fenntartására. Jenkins érvelése szerint mindezt sikeresen végrehajtotta a szervezet az utóbbi évtizedben, ezért tekinthető még mindig jelentős veszélyforrásnak. A komplex kihívásokra válaszként a terroristák külön pénzügyi, hamisító és hírszerző feladatköröket alakítottak ki szervezeteikben. Az al-Kaida Manchesterben lefoglalt kézikönyvét olvasva kiderül, hogy az anyaszervezet pénzügyi eszközökkel és az operatív ismeretek átadásával segíti az új kihívásokhoz való alkalmazkodást.

A kikényszerített diverzifikáltság nyilvánvaló előnyökkel jár az al-Kaida céljait illetően, hiszen így tudott globális kiterjedésre szert tenni, így tudta széles körben elterjeszteni az Amerika- és nyugatellenességet, valamint befolyást gyakorolni azon szervezetek működésére, amelyek az iszlám állam létrehozását tűzték ki célul. Kétségbenvonhatatlan, hogy az al-Kaida így jelentős lélektani hatást tud gyakorolni azzal, hogy tagszervezetei előre be nem határolható helyeken tudnak lecsapni. Ez jó példája annak, hogyan tudja egy terrorszervezet az új környezethez való alkalmazkodást előnyökké kovácsolni. Törekvéseit azonban nem mindig koronázza siker, ugyanis a legtöbb operatív környezetben jelentkező kihívás azonban megnehezíti a központi vezetés lehetőségét arra, hogy közvetlenül irányítsák vagy ellenőrizzék a középvezetőket, akik a konkrét műveleteket hajtják végre. A jelentkező megbízó-ügynök probléma konfliktusokat eredményezhet a pénzügyi források elosztásánál, valamint a stratégia implementálásánál az operatív szintek és a vezetőség között. Az előző fejezetben említett csoportgondolkodás mellett ez is a szervezet hatékonyságát rontja, sebezhetővé teheti a szervezetet, mint ahogy ezt az Egyesült Államok Katonai Akadémiájának Terrorizmus-ellenes Központja is megfogalmazta egy 2006-os kézikönyvében.⁴⁷

Ezek után felmerül a kérdés, hogy az egyre több kockázatot jelentő operatív környezetben mivé vált az al-Kaida. A szakirodalom nagyrészt megegyezik abban, hogy több, mint konkrét, körülhatárolható terrorszervezet, hiszen az Amerika- és nyugatellenesség, illetve egyéb ideológiák elterjesztőjévé, a dzsihádisták csoportok körében divatos márkanévvé és – ami operatív szempontból fontosabb – módszertani

⁴⁶ Brian Michael Jenkins: *The al-Qaeda Inspired Terrorist Threat. An Appreciation of the Current Situation.*

⁴⁷ Combating Terrorism Center: *Harmony and Disharmony. Exploiting al-Qa'ida's Organizational Vulnerabilities.*

megoldások közvetítőjévé, többek között hadászati, hírszerző és beépülési módszerek terjesztőjévé lépett elő. Brian Michael Jenkins az előbb említett jelentésben arról számolt be, hogy az al-Kaida a hasonló gondolkodásúak globális központja, a különböző forrásból táplálkozó társadalmi és egyéni elégedetlenség kifejezője és a legtöbb dzsihádista terrorista számára az erőszakot legitimizáló keret.

Az al-Kaida központi stratégiai vezetése mellett fontos megemlíteni a társult csoportokat, akik különböző szintű támogatást kapnak a vezetéstől – esetükben kevésbé jellemző az alárendelt kapcsolat, inkább független sejtekről van szó, akik pénzügyi vagy kiképzési támogatást kaptak/kapnak a központtól, vagy csak egyszerűen elkötelezték magukat az al-Kaida szervezeti céljai mellett, és csak elnevezésüket tekintve kapcsolódnak az al-Kaidához, kihasználva annak hírhedségét. Erre jó példa a Maghreb országaiiban működő „kis al-Kaida”, amely az algériai szalafista csoport, a GSPC és a térségben működő al-Kaida sejtek fúziójából képződött.⁴⁸

Nagy szerepet játszanak a dzsihádista terrorizmusban a teljesen független támogatók, akik vagy egykori harcosok, vagy önállóan radikalizálódott egyének, akik – akár minden szervezeti kötődés nélkül – deklarálták tagságukat az al-Kaidában. Néhányan közülük eltöltöttek bizonyos időt valamelyik kiképzőbázison, de sokakat csak a szervezet tanításai ösztönöznék a terrorcselekmények végrehajtására. Ez utóbbi csoporthoz sorolható Nidal Hasan, az amerikai hadsereg századosa, aki 2009 novemberében 13 társával végzett egy texasi bázison és Omar Faruk Abdulmutallab, aki 2009 decemberében akart felrobbantani egy Amszterdamból Detroitba tartó járatot.⁴⁹ Az al-Kaida és más terrorszervezetek számára akár hátrányt is jelenthetnek az olyan „önképző” terroristák, akik önkényesen a szervezet tagjának kiáltják ki magukat, hiszen ez kontrollálatlan erőszakhoz vezethet, amely lehetséges, hogy nincsen összhangban a szervezet céljaival.⁵⁰

Marc Sageman egy olyan globálisan bekövetkezett változásról ír, melynek következtében a terrorizmus önállóan radikalizálódott, dzsihádista csoportokban és egyéneknél testesül meg, akik saját hazájukban, ismerős terepen hajtanak végre terrortámadásokat. Az al-Kaida központi vezetéséhez kevés konkrét szállal kötődő, nyugati államokban radikalizálódott csoportokat és egyéneket Sageman a dzsihádista terroristák harmadik hullámának tartja.⁵¹ Brian M. Jenkins szerint a mindig is globálisan toborzó al-Kaida mégis az önképző terroristákat részesíti ma előnyben, hiszen a

⁴⁸ Marc Sageman: *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*. p.45.

⁴⁹ John Matt Venhaus: *Why Youth Join al-Qaeda*. p.2.

⁵⁰ Combating Terrorism Center: *Harmony and Disharmony. Exploiting al-Qa'ida's Organizational Vulnerabilities*.

⁵¹ Marc Sageman: *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*. p.46.

harcosok nehezebben tudják megközelíteni a kiképzés helyszínét. Ha sikerül is eljutniuk egy kiképzőtáborba, kérdéses, hogy vissza tudnak-e térni onnan. A millenniumi robbantást megkísérlő montreali csoport tagjai közül sem az összes terroristának sikerült visszatérnie az afganisztáni kiképzőtáborból, Musztafa Labszi ugyanis Londonban ragadt (ahol egyébként az al-Kaida európai szárnyának szervezésével foglalkozott ezután), a merényletet mégis megkísérlő Ahmed Resszamnak azonban sikerült visszatérnie az amerikai kontinensre.⁵²

Ezek az autonóm csoportok sokszor ismeretlenek az al-Kaida központja számára, műveleteiket saját forrásból kell finanszírozniuk, bár ha mégis sikerül felvenni a kapcsolatot valamelyik al-Kaida kiképzőbázissal, akkor ott a lehetőségekhez mérten azért anyagilag is igyekeznek támogatni a lelkes csoportokat. Például az előbb említett montreali csoportból Ahmed Resszam 12000 dollárt kapott Afganisztánban.

A 2. táblázat azt igyekszik összefoglalni, hogy az al-Kaidánál a legutóbbi évtizedben bekövetkező szervezeti változások, elsősorban a diverzifikáltság, valamint az „önképző” terroristák megjelenése milyen előnyökkel és hátrányokkal jártak a szervezet céljait illetően:

1. táblázat: Az al-Kaida diverzifikáltságának előnyei és hátrányai

Előnyök	Hátrányok
Kevesebb befektetést igényelnek a műveletek	Nem tud nagyszabású műveletekbe kezdeni
Szélesebb körben el tudja terjeszteni az Amerika- és nyugatellenességet	Megbízó-ügynök probléma a felső- és középvezetés között
Élcsapatjelleg erodálódása	Nehezebb kapcsolattartás a sejtek és a vezetés között
	Ellenőrizhetetlen erőszak
	Nehezebben megközelíthető kiképzőbázisok

Mіндеzen szervezeti változásokat figyelembe véve adódik, hogy a legtöbb dzsihádista terrorista közvetlenül nem tud azonosulni az anyaszervezet céljaival és annak stratégiáival a kapcsolatok minimális foka miatt. Az al-Kaida központi vezetése nyilvánvalóan rendelkezik egy globális stratégiával, de legtöbbször valójában csak annyit tehet, hogy arra buzdítja elszigetelt módon radikalizálódott, önmagukat képző terroristáit, hogy tegyenek meg mindent az ügy érdekében, bárhol is vannak. Különösen előnyösnek tekinthető az akció szempontjából, ha ismerős helyen csapnak le, amely jelentősen megnövelheti a terrorcselekmény hatékonyságát, mint ezt Nidal Hasan százados esetében is láthattuk. Az elszigetelt, önmagukat

⁵² Marc Sageman: Understanding Terror Networks. p.102-103.

képző terroristák belső problémát képeznek; ez megkérdőjelezheti a terrorizmus szerveződésének nemzetközi jellegét. Ami nemzetközi marad viszont, az az iszlám világban jelentkező konfliktus valós és vélt elemei. Formálisan az internet képes fenntartani az ideológiai egységet. Sageman szerint a vezető nélküli dzsihadot a világháló teszi lehetővé.

2001. szeptember 11. óta a 4 legsikeresebb terrortámadást az Egyesült Államokban magányos elkövetők hajtották végre. Ez a fejlemény megkérdőjelezi az előző fejezetben ismertetett csoportdinamika szerepét napjaink dzsihadista terrorizmusában. A szervezeti sajátosságok ilyen jellegű megváltozása miatt mondhatjuk, hogy napjaink terrorizmusának vizsgálatában a pszichológiai tényezőket előtérbe helyező elméleteknek van kiemelt szerepe a terrorizmust stratégiként felfogó elméletekkel szemben. Ebből az is kiderül, hogy a dolgozat elején bemutatott két irányzat közötti vita mindig saját történelmi kontextusában értelmezendő.

A dzsihadista terrorizmus esetében egy másik tényező is a pszichológiai magyarázat létjogosultságát erősíti meg: a homályos, távlati, apokaliptikus célokkal rendelkező csoportoknál előtérbe kerülnek az egyéni lélektani és csoportdinamikai tényezők, amelyek a csoporthoz csatlakozó személyek énképének részleges átformálásával állítják őket az irracionálisnak tekinthető célok szolgálatába (bár ez utóbbiak jelentősége a fentebb említett állításnak megfelelően visszaszorulóban van). Ez a megállapítás viszont a stratégiai és pszichológiai iskola egyfajta szintézisének is tekinthető. Ezekből a megállapításokból kiindulva a következőkben sorra vesszük a dzsihadista terroristák radikalizálódásában szerepet játszó tényezőket.

A RADIKALIZÁLÓDÁS FOLYAMATA

Az egyesült államokbeli Institute of Peace 2032 dzsihadista harcossal elkészített interjúiból és azok személyes élettörténetéből kiderült, hogy ezek a személyek nagyrészt önként jelentkeztek az al-Kaidánál és annak társszervezeteinél. A washingtoni Congressional Research Service által közzétett felmérésből is az derül ki, hogy a 2001 óta elfogott merénylők nagy része önként csatlakozott a dzsihadhoz, ha nem is magához az al-Kaidához. Ez a tény megnöveli a preindoktrinációs folyamat vizsgálatának jelentőségét. A preindoktrinációs időszak egy terrorista életében az az időintervallum, amikor még nem kerül egy terrorszervezet indoktrinációs hatása alá.

Sokan keresik a választ arra a kérdésre, hogy miért csatlakozik valaki egy al-Kaida-típusú vagy másmilyen terrorszervezethez. Annak bizonyítására, hogy a politikai ellenállás során a terrorszervezetekhez való csatlakozás ésszerűtlen lépés, régebben az úgynevezett „*free rider*” problémát hozták fel, melynek lényege, hogy egy terrorszervezet által elért esetleges eredmények előnyeit a lakosság erőszakhoz nem folyamodó, de az ügyet

támogató része is élvezi.⁵³ Miért döntenek mégis sokan úgy, hogy illegálisba vonulva az erőszak kommunikációs eszközét felhasználva juttatják kifejezésre elégedetlenségüket? A lélektani folyamatok vizsgálata mellett fontos megvizsgálni a külső tényezőket is, amelyek a terrorizmus felé sodorják az egyént.

A kiindulópontot szociológiai és pszichológiai megfontolások szolgáltatják. Makroszinten vizsgálva konfliktust eredményezhet a malthusiánus társadalmi nyomás, az erőforrások túlfogyasztása és kimerítése, a szűkös erőforrásokhoz való hozzáférés körül felmerülő viták. Már a pszichológiai magyarázatokat vizsgáló fejezetben is részben kifejtésre került, hogy a politikai ellenállás kulcstényezője a megfosztottság. Az olyan jellegű erőszakos megnyilvánulás esetében, mint a terrorizmus, indokolt lehet „kétszintű deprivációról” beszélni. A terrorizmus alkalmazásához vezető úton először az anyagi vagy más jellegű javaktól való megfosztottság, elnyomás, társadalmi és vallási sérelmek elszenvedésével találkozik az ember, utána pedig az ezen sérelmek kifejezésre juttatásának lehetőségétől való megfosztottsággal. A globalizációs folyamat mellékhatásai sokszor olyan hatást váltanak ki egyes csoportokból, hogy azok elvetik a társadalommal való dialógus lehetőségét, és meg akarják semmisíteni a globalizációval együtt járó negatív modernizációs hatásokat.⁵⁴ Ezért emelik ki sokan az „új terrorizmus” apokaliptikus jellegét, amelynek kizárólagos célja a világ felégetése.

A modernizációellenesség, a túlzott individualizmussal, a fogyasztói társadalommal és a profitéhséggel való szembehelyezkedés egyik kifejeződési formája már korábban is a terrorista erőszak volt. Európa szélsőbaloldali terrorista csoportjai esetében a kommunizmus, a közösségi szellem jelentette azt az ideológiát, amelynek igen erős volt a ténybeli cáfolatokkal szembeni ellenálló képessége. Ma úgy tűnik, hogy ezen a fronton a neofundamentalista vallási irányzatok, főleg az iszlám és az iszlamizmus veszi át a megtámadottnak vélt közösségi értékek védelmét.

Mikroszinten számos forrása lehet a megfosztottság érzésének, nem könnyű kategorizálni a radikalizálódás folyamatának kiindulópontjait. A konfliktust indukáló személyes válság vagy megfosztottság alapvetően háromféle lehet: jelenthet (1) anyagi természetű megfosztottságot, fiziológiai szükségletet; (2) családban, közösségben bekövetkező negatív változásokat; (3) az egyén értékeinek válságát, amely jelentheti a kulturális környezet változásának következtében fellépő sokkhatást, vagy a befogadó közösség hiányát is.

⁵³ Martha Crenshaw: The logic of terrorism: Terrorist behavior as a product of strategic choice. p.8.

⁵⁴ Dr. Sztrenák György – Dr. Kiss Zoltán László: Vázlat a terrorizmus szociológiai aspektusainak vizsgálatához. p.100.

Az elmúlt évtizedben az USA-ban elfogott terroristák élettörténetét ismerve kiderül, hogy a személyes megaláztatás, a szegénység, az elhibázott kulturális integráció vagy a sokat emlegetett „agymosás” nem játszik jelentős szerepet a radikális eszmékhez való elköteleződésben. A terroristák, amikor motivációjukról kérdezik őket, sokszor arra a morális válságra utalnak, amely muszlim testvéreik szenvedése miatt kerítette hatalmába őket. A saját közösségükhöz tartozó emberek megalázása és szenvedései nagyobb valószínűséggel váltanak ki indulatokat, mint rezignált közönyt. Ez a düh a helytelen cselekedetek jóvátételének igényét hozhatja magával, ami néhány esetben erőszakot jelent. Az al-Kaida ideológiája megszemélyesíti a szenvedések forrását, és az Egyesül Államokat és szövetségeseit, a kereszteseket és a cionista zsidókat okolja minden hányattatásért. Ezek az üzenetek sok emberhez jutnak el az internet, baráti kapcsolatok, vagy a radikális mecsetek közvetítésének segítségével, de nem sokan teszik magukévá ezeket az elgondolásokat. Ez a leegyszerűsítő világnéző viszont könnyű választ ígér a személyes válságban szenvedőknek. Az arab diaszpóra második generációjának tagjai ugyanis nem az otthon maradt rokonokhoz és barátokhoz hasonlítják saját életkörülményeiket, hanem a fogadó állam népességéhez.⁵⁵

A fiatalság radikális eszmék felé fordulását gyakran sietteti az elidegenedés, a gyökérteletlenség, az önidentitás hiánya, amelyet főleg a diaszpórában tapasztalhatnak meg. Ez egy ahhoz hasonlító folyamat, mint amit Durkheim az anómia kifejezéssel illet, melynek során a hagyományos normák és szabályok úgy lazulnak föl, hogy nem képződnek helyettük újak, és ez hajlamossá tesz bizonyos deviáns cselekedetekre. Az amerikai Institute of Peace elemzése szerint a dzsihadista mozgalmakhoz csatlakozók négy kategóriába sorolhatók. Az első csoportba tartoznak a bosszút keresők, akik belső frusztrációjukat szeretnék kiadni. Az ehhez a csoporthoz tartozó fiatalok szerint boldogtalanságukat külső erők okozzák és már az al-Kaidával való kapcsolatfelvétel előtt is sokan kerültek vitába saját családjukkal. A megkérdezettek közül többen úgy érveltek, hogy meg akarták büntetni a Nyugatot a muszlimok elleni támadások miatt. Ehhez a csoporthoz tartoznak azok az extrovertált személyek, akiknek jellemvonásait az előbbi fejezetekben a tipikus terrorista jellemként mutattunk be – gyakran túlzott önértékeléssel rendelkeznek az ide sorolt dzsihadisták. A másik jelentős csoporthoz a státuszkeresők tartoznak, akik elismerést keresnek. A radikalizálódott személyeknek ezen csoportja nagyrészt a diaszpórából származik, akik új környezetükben úgy érzik, hogy nem ismerik el őket eléggé, nem részesülnek a csoport többi tagjával azonos bánásmódban. A harmadik csoportba soroljuk az identitáskeresőket, akik szeretnének

⁵⁵ Marc Sageman: *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*. p.65.

valahová tartozni, és erre a világméretű *umma* vagy az al-Kaida maga szolgált lehetőséget. Itt érdemes megjegyezni, hogy Fritz Riemann pszichológus szerint az egyénné válás, a védtelenség, az elszigeteltség, a közösségből való kiszakadás személyes érzése a szorongás egyik alapformájához vezet.⁵⁶ Az utolsó, legkisebb csoportot pedig a kalandvágyók jelentik; a mintának kevesebb, mint 5%-a sorolható ide.⁵⁷

A technológia egyszerre jelenthet kihívást és előnyt a terroristák számára. Az internet esetében jogosan beszélhetünk előnyről, hiszen ez az információk és eszmék kinyilatkoztatásának új eszközához jutatta a terrorszervezeteket, de ami ennél is fontosabb – legalábbis ennek a fejezetnek a szempontjából mindenképpen – hogy megkönnyíti a kapcsolattartást és az új tagok toborzását. A chatszobák és blogok mellett a közösségi hálózatok is a világméretű dzsihád fontos propagandafegyverévé váltak. Például Anvar al-Avlaki, Amerikában született imám, akinek hatására több későbbi terrorista is radikalizálódott, saját Facebook-oldallal rendelkezett.⁵⁸

A virtuális kommunikáció normalizálja a deviáns gondolatokat, cselekedeteket és megkönnyíti a hasonló gondolkodásmóddal rendelkező egyének közötti kapcsolatot. A kizárólagos, közvetlen interakció nélküli virtuális radikalizálódás azonban ritka, a legtöbb ilyen folyamat közvetlen társadalmi kapcsolatokat követel meg. Az al-Kaida főként három médiaközponton (Fadzsr, Globális Iszlám Média Front, Asz-Szaháb Alapítvány az Iszlám Médiaért) keresztül terjeszti napi rendszerességgel és szisztematikusan az információkat az interneten és a hagyományos eszközökkel. Az al-Kaida 4500 weboldallal rendelkezik, chatszobákat, fórumokat működtet, ahol a muszlim fiatalság modern világban betöltött szerepéről lehet beszélgetéseket folytatni. A szervezet egy online könyvtárral is rendelkezik, amely több ezer dzsihádista dokumentumot tartalmaz.⁵⁹ Az al-Kaida „médiaszárnya” jelentős erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy üzenetét angol nyelven is meg lehessen ismerni. Adam Gadahn és Omar Hammami iszlámra áttért amerikai állampolgárok az al-Kaida üzenetét fordították le angolra.⁶⁰

Kissé árnyalva az eddigieket, tekintsük át, hogy a Föld másik oldalán, Afganisztánban milyen hatásokra válik valaki terroristává, pontosabban miért lesz valaki öngyilkos merénylő. Az ENSZ Afganisztáni

⁵⁶ Fritz Riemann: A szorongás alapformái. p.4.

⁵⁷ John Matt Venhaus: Why Youth Join al-Qaeda. p.11.

⁵⁸ Jerome P. Bjelopera – Mark A. Randol: American Jihadist Terrorism: Combating a Complex Threat. p.19.

⁵⁹ John Matt Venhaus: Why Youth Join al-Qaeda. p.8.

⁶⁰ Jerome P. Bjelopera – Mark A. Randol: American Jihadist Terrorism: Combating a Complex Threat. p.41.

Segítségnyújtási Missziója (UNAMA) a Pul-e-Csarki börtönben lévő sikertelen vagy önmagukat feladó öngyilkos merénylők motivációit vizsgálta. Ami a családi életet és a társadalmi státuszt illeti, elsősorban elszegényedett, tanulatlan rétegekből kerülnek ki. Az öngyilkos merénylők egy részénél itt is valamilyen személyes válság érvényesült a radikalizálódás kiváltójaként, például sok merénylő családja korábban a szovjet invázió idején bombázások következtében szegényedett el, és most az „új megszállók” jelentik az ellenségképet. A merénylők nagy része nem is vallási alapú küldetéstudattal, hanem az idegen megszállók és az illegitimnek tekintett kormány elleni küzdelemmel indokolja tetteit.

A szervezeti képességeiben meggyengülő, decentralizálódó, laposabb szervezeti struktúrát kialakító al-Kaidának fontos bástyáit jelentik az egyénileg radikalizálódott dzsihádisták. Mivel sok esetben nincsen lehetőség a hosszabb kiképzésre, a szervezeten belüli hatások, indoktrináció jelentősége a szervezeten kívüli indoktrináció mögé szorul, vagy egyéb alternatív megoldásokon (internetes kommunikáció) keresztül érvényesül. Az elmúlt évek tapasztalataiból kiderül, hogy nincsen szükség egy konkrét szervezethez való csatlakozásra ahhoz, hogy valaki hozzájusson a szélsőséges anyagokhoz a már említett forrásokon keresztül. Viszont amíg a „terroristajelöltek” nem lépnek kapcsolatba valamilyen formában a szervezettel, radikális nézeteiket, elégedetlenségüket nem lehet a szervezeti célok, a stratégia szolgálatába állítani. A következő fejezetekben arról lesz szó, hogyan kerülnek kapcsolatba a radikalizálódott személyek a dzsihádistá csoportokkal, és hogyan formálódik énképük az adott csoportban.

CSATLAKOZÁS A DZSIHÁDHOZ

Az elemzésnek ezen pontján csak az elégedetlenség, a dzsihádistá tanok felé fordulás okait ismerhetjük. Ez viszont még önmagában nem jelent veszélyt senki számára, hiszen a politikai ellenállás kifejezésére számos lehetőség van. Olyanok is, amelyek nem igényelnek csoportos szerveződést, előkészületeket, sőt olyanok is, amelyek azt sem igénylik, hogy elhagyjuk szobánkat és felálljunk számítógépünk előtt. A dzsihádistá terrorizmus anyagi támogatása is egy lehetősége az elégedetlenség kifejezésének, ami viszont szintén büntetendő. Mindennek ellenére, Schmid és Jongman definíciójához hűen csak akkor válik valaki terroristává, ha társaival megosztva elégedetlenségét, szervezett módon, az erőszakot mint kommunikációs lehetőséget kihasználva fejezi ki indulatait. Ahhoz, hogy az egyéni elégedetlenségből terrorista erőszak legyen tehát a világméretű dzsihádhoz való csatlakozás szükséges. Kinek ártott volna önmagában Ziad Amir Dzsarra hamburgi egyetemi hallgató honvágya, ha érzései nem ösztönzik arra, hogy eljárjon az al-Kudzs mecsetbe, ahol a szeptember 11-ei

terrortámadások végrehajtóinak baráti társasága kialakult, és amelynek ő is részesévé vált?⁶¹

A globális iszlamista terrorizmushoz való csatlakozás egy kollektív folyamat, amely ma már akár online formában is megvalósulhat (ennek feltételei az előző fejezetben kerültek ismertetésre). A dzsihádista csoportokhoz való csatlakozás „offline” formái közül fontos szerepet töltenek be a következő társadalmi kapcsolatok: baráti kapcsolatok; családi kapcsolatok; mecsetek, vallásos kapcsolatok; oktatási intézmények.

A hasonló gondolkodású barátokkal való kapcsolatok megkönnyíthetik a radikális eszmék befogadását, éppen ezért általában ez a leggyakoribb formája a dzsihádista terrorszervezetekkel való kapcsolatba kerülésnek. Marc Sageman *Understanding Terror Networks* című munkájának megírásához felhasznált dzsihádista terroristákból vett mintájának 68%-ánál játszottak fontos szerepet a baráti kapcsolatok. A legszembevetőbb példák közül az egyik a Los Angeles-i millenniumi terrortámadást végrehajtani szándékozó montreali csoport, amely egy algériai bevándorlókból álló baráti társaságból alakult meg.⁶²

A baráti kapcsolatok viszont csak egyik formáját képezik a globális dzsihádhoz való elköteleződés társadalmi formáinak. Sageman mintájában 14% számára játszottak fontos szerepet a családi kapcsolatok. Afganisztán szovjet megszállása alatt létrejött dzsihádista családok az al-Kaida keretein belül tovább folytatták tevékenységüket. A Délkelet-Ázsiában tevékenykedő Dzsammáa Iszlamijja szervezetében is fontos szerepet töltenek be a családi kapcsolatok, főleg a Kandai és az al-Gazi családok. Nem csoda, hogy maga a dzsihád és a Dzsammáa Iszlamijja is a családok részévé vált, hiszen sokszor ez a szervezet alakítja ki a családi kapcsolatokat.⁶³

A nyugati világban lévő radikális mecseteknél is könnyen kapcsolatba lehet kerülni a világméretű dzsiháddal. Különösen fontos szerepet tölt be például a londoni Finsbury parkban lévő vagy a Baker streeti mecset, a madridi Abu Bakr és a hamburgi al-Kudzs mecset.⁶⁴ A közvetlenül a vallásos oktatás részét képező dzsihádnak nyugaton kevés példája akad, de az előbb említett délkelet-ázsiai Dzsammáa Iszlamijja alapítói Abu Bakar Basír és Abdullah Szunghkar létrehoztak ilyen iskolákat. Az UNAMA munkatársai által megkérdezett öngyilkos merénylők nagy része is medreszéken keresztül lett beszerelve.

Az al-Kaidához vagy más csoportokhoz köthető karizmatikus szereplők is nagy szerepet töltenek be a radikalizálódás folyamatában és a

⁶¹ Marc Sageman: *Understanding Terror Networks*. p.125-126.

⁶² Marc Sageman: *Understanding Terror Networks*. p.112.

⁶³ Noor Huda Ismail: *Kinship and Radicalisation Process in Jamaah Islamiyah's Transnational Terrorist Organization*. p.58.

⁶⁴ Marc Sageman: *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*. p.78.

toborzásban egyaránt. Anvar al-Avlaki az Egyesült Államok állampolgára, radikális imám és a dzsihádisták körök karizmatikus szereplője, aki az al-Kaida Arab-félszigeten aktív szárnyához volt köthető. A 2009-es texasi katonai bázison történő lövöldözést elkövető Nidal Hasannal több e-mailet is váltott a merénylet előtt, és az események után al-Avlaki kiadott egy közleményt, amelyben Hasant hősnak nevezte.⁶⁵

A Nyugaton dzsihádisták felé forduló egyének gyakran keresik a lehetőséget a külföldi (főleg pakisztáni) kiképzőtáborokhoz való eljutásra, ami sokszor egy szervezethez való konkrét csatlakozást és az oda utazók indoktrinációjának következő állomását jelenti. A rendelkezésre álló információk alapján az al-Kaida a kiképzésre jelentkezők 10-30%-át veszi fel tagjai közé. A beavatási ceremónia során a szervezet leendő tagjai hűségesküt tesznek/tettek az al-Kaidának és Oszama bin Ládénnek.⁶⁶ Az ilyen kiképzőtáborokban nemcsak az al-Kaida, hanem más dzsihádisták szervezetek, például a Dzszammáa Iszlámijja, kasmíri szervezetek (Laskar-i-Tajba, Dzszais-i-Mohamed) tagjává is válhatnak a jelentkezők. A 2009-ben Amszterdamból Detroitba repülő járaton robbantást megkísérlő nigériai származású Abdulmutallab állítása szerint például Jemenben kapott kiképzést és fegyvereket az al-Kaida Arab-félszigeten működő szárnyától, de a szervezet 2010. januári nyilatkozatában ezt cáfolta.⁶⁷

A DZSIHÁDISTA SZERVEZET TAGJAKÉNT

Könnyű lenne az elemzésnek ezen a pontján kijelenteni, hogy a saját sérelmei és radikális barátai hatására a globális dzsihád hívószavának engedelmessé váló egyén terroristává válik és bármikor képes erőszakos cselekményeket végrehajtani, ha arra alkalma adódik. Ez a feltevés ugyanis aláásná a csoporthoz való csatlakozás utáni pszichológiai folyamatok jelentőségét, amelyek egy jelentős része a kiképzés alatt éri az embert. Ezeknek a tényezőknek a vizsgálatát viszont már az is megnehezíti, hogy ma egyre inkább individualizálódik a terrorizmus, olyanok is az al-Kaida tagjának vallják magukat, akik valójában nem azok, és ez ellen nem sokat tehet a szervezet, ha egyáltalán tenni kíván bármit is ez ellen.

A legtöbb csoport esetében a szervezeti sajátosságok a szervezeti struktúrán és a szervezetben lezajló dinamikus folyamatokon keresztül hatnak, a terrorista csoportok esetében sincs ez másként; a szociálpszichológiai kutatás alapvető feltevése a terrorista csoportok

⁶⁵ Jerome P. Bjelopera – Mark A. Randol: *American Jihadist Terrorism: Combating a Complex Threat*. p.19.

⁶⁶ Marc Sageman: *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*. p.132.

⁶⁷ EUROPOL: *TE-SAT 2010 EU Terrorism Situation and Trend Report*.

esetében, hogy azok más csoportok analógiája alapján elemezhetők. A szervezeti struktúra elsősorban a hierarchián és egyéb szervezeti sajátosságokon (rugalmasság, centralizáltság, koordináció) fejt ki hatásait. A „bűnös” világ által megtestesített külső nyomás járul hozzá a csoportok kohéziójához és a belső megosztottságot jelentősen csökkenti. A csoport „erkölcsi kódexe” lesz az abba belépő egyén „erkölcsi kódexe”, a csoport új szocializációs közege erőteljes identitásképző hatást fejt ki rá attól függően, hogy előéletében mennyire volt elszigetelt a társadalomtól.⁶⁸

A mentális teljesítmény, a valóságérzés és az erkölcsi megfontolás esélyei jelentősen romlanak a csoport által támasztott nyomás eredményeként.⁶⁹ Janis szerint a csoportgondolkodás hatásai a következők lehetnek: a sebezhetetlenség illúziója (ami a sikerek túlértékelését eredményezi, és hajlamossá tesz különleges kockázatok vállalására); veszélyek ignorálása (abnormalitások elfogadása mesterséges racionalizálás alapján); feltétel nélküli hit a csoport erkölcsi megfontolásaiban; a csoportvezetők sztereotípiáinak elfogadása; a belső ellenállókra nehezedő nyomás; „öncenzúra” (a csoport által elfogadott konszenzustól való eltérés elkerülése); egyhangúság illúziója; néhány csoporttag a konszenzus őrzőjévé nevezi ki magát.

A terrorizmus alapvető sajátosságai miatt sokkal erősebb csoportkohéziót követel meg, és megfigyelhető, hogy az Irving L. Janis által bemutatott csoportgondolkodás tünetei a terrrorszervezeteknél fokozottabban figyelhetőek meg. Janis nem konkrétan a terrrorszervezetek esetében, hanem politikai döntéshozó csoportok esetében vélte felfedezni, hogy a csoportgondolkodás helyettesíti az egyéni racionális és kritikus gondolkodást.

A terrorizmus pszichológiai magyarázataival általánosságban foglalkozó fejezetben joggal kaptak szerepet a csoportdinamikával, csoportgondolkodással foglalkozó részek, amelyek az 1970–80-as évek európai terrrorszervezetei esetében kiegészítés nélkül megállnák a helyüket. A mai dzsihádisták csoportok nagyrészt egyénileg radikalizálódó tagjaira azonban egészen másféle csoportos mechanizmusok hatnak. Habár ma már arra is kínálkozik lehetőség, hogy valaki a globális *umma* részévé válhasson a világhálón keresztül, sok esetben a közeli baráti társaságokból szerveződnek az önálló, operatív feladatokat ellátó sejték.

Az Európában vagy az Egyesült Államokban élő dzsihádisták esetében a radikalizálódási folyamat felgyorsul a közel-keleti kiképzőtáborokban, ami egy tökéletes közeg az indoktrinációhoz. Az al-Kaida Manchesterben lefoglalt feltételezett kiképzési könyve szerint a

⁶⁸ Jerrold M. Post: Terrorist psycho-logic: Terrorist behavior as product of psychological forces. p.32.

⁶⁹ Irving L. Janis: Groupthink. p.135.

harcosok kiképzésének elszigetelt helyen kell végbe mennie, nem ismerhetik egymást, kis létszámú, 7-10 fős csoportokban kell dolgozniuk, és nem ismerhetik kiképzőiket sem. A személyek ilyen jellegű elszigetelése megkönnyíti a megkérdőjelezhetetlen ideológiai elköteleződés kialakítását. Jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy ez egy olyan környezet lenne-e, ami a radikalizálódás motívumainál említett identitás- vagy státuszkeresők igényeit kielégíti. Valószínűleg ekkorra már az egyéb csoportdinamikai mechanizmusok felülírják ezeket a korábbi motívumokat. A kiképzőbázisok indoktrinációs hatása fellazítja a korábbi kötődéseket és újakat alakít ki a szervezet irányába. Persze a gyakorlat némiképp ellentmond az al-Kaida kiképzési könyvének, hiszen több esetben is – ahogy ez ennek a dolgozatnak a példából is kiderül – barátok együtt mentek el kiképzésre egy távoli országba. Közeli ismerősök együtt történő kiképzése és kapcsolattartása a későbbiek folyamán jelenthet előnyt és hátrányt is az al-Kaida számára. Együtt maradva könnyebben tudják egymás és önmaguk felé igazolni tetteiket, és egy baráti társaság nagyobb meggyőző erővel hathat, ha az egyik tag kétkedne a csoport céljaiban. Ezért is fontos fenntartani a kapcsolatot a különböző helyeken lakó tagok között, hogy megóvják a teljes elszigetelődéstől vagy, hogy túlzott önállóságra tegyenek szert, amely már veszélyeztetné a szervezet céljait. Ha viszont már a kiképzés előtt létrejött baráti kapcsolatok megmaradnak, az megkönnyíti a hatóságok számára a felderítést és ez jelentős hátrányt jelenthet a szervezet számára.

Irving L. Janis csoportgondolkodásról alkotott elképzelése alapján vizsgáljuk meg a dzsihadista csoportokban végbemenő folyamatokat. Nehéz eldönteni, hogy a sikertelen terrorista műveletek esetében a kritikai gondolkodás hiánya és a jelentős veszélyek ignorálása a csoportgondolkodás vagy az egyéni felkészületlenség eredménye-e, ugyanakkor a következő példa is bizonyítja, hogy – ha forrását nem is ismerjük – ilyenrel számolni kell a terroristák esetében. Az UNAMA munkatársai interjút készítettek egy öngyilkos merényletet szervező afganisztáni fiatalemberrel, Tahirral, aki az ISAF egyik parancsnokát akarta felrobbantani Kabulban, miután értesüléseket szereztek arról, hogy a Mahmud Khan hídon fog áthaladni. A távirányítású bomba telepítésénél Tahir barátját, Dzsalalt elfogták a kormány emberei, és Tahir, nem törődve a veszéllyel, maga látott hozzá a bomba rögzítéséhez, és ekkor fogták el őt is.

Lehet, hogy a terroristák nincsenek tudatában saját motivációiknak – hiszen ezeket sokszor ideológiai magyarázatokkal fedik el, ha kihallgatásra kerül sor – de mindig ésszerűsítik maguk számára az abnormalitásokat. Ez derül ki egy Olaszországban készített hangfelvételtől is, amely a 2004-es madridi merénylet után két évvel készült, és a merénylet egyik előkészítőjének, Ahmed al-Szajed Oszman Rabeinek és szobatársának a beszélgetését rögzíti. A beszélgetésből kiderül, hogy nem elsősorban vallási

okokkal, hanem a muszlimok szenvedéseivel indokolta saját maga és társa számára a merénylet elkövetésének szükségességét.⁷⁰

Az olyan csoportmechanizmusok, mint a belső ellenállás elnyomása, az öncenzúra vagy az egyhangúság képze, a terrorizmus jellegéből adódik, főleg a kisebb sejtek esetében. De ezek a tényezők eleve az ideológia jellegéből és az egyén énképének megváltozásából is erednek, ezért mondhatjuk, hogy nincsen túl nagy szerepe a Janis-féle csoportgondolkodásnak.

KONKLÚZIÓ

A dolgozat azt igyekezett feltárni nagy vonalakban, hogy milyen motivációs komplexumra vezethetők vissza a 2001. szeptember 11-ei merényleteket elkövető terroristák tettei, és miként módosultak ezek a motivációk az utóbbi tíz évben. A terrorizmus történetében oly sokszor feltett kérdések megválaszolásához az alapot egy húsz évvel ezelőtti látszólagos elméleti szembenállás szolgáltatta, amelynél az egyik oldalon a terrorizmust stratégiai oldalról megközelítő felfogás, a másik oldalon pedig a pszichológiai felfogás állt. A dzsihádista terrorizmus esetében ezt a vitát a szervezeti sajátosságok és változások vizsgálata segíthet eldönteni. Ezek a változások kölcsönhatásban állnak a külső környezet és a belső adottságok változásaival, a szervezeti preferenciákkal.

A dzsihádista terrorizmus szervezeti jellegzetességeit szem előtt tartva továbbra is beszélhetünk annak transznacionális jellegéről, mivel állam alatti szereplőkről van szó. Új szervezeti jellegzetességei (a vezetés és a sejtek közötti kapcsolat gyengése, a kiképzőtáborok nehéz megközelíthetősége, az önképző, autonóm módon radikalizálódó terroristák) miatt viszont megkérdőjelezhető nemzetközi jellege. Nincsenek „nemzetközi forradalmárok”, kívülről irányított akciók. Ami ma nemzetközinek tekinthető a globális dzsihádista terrorizmusban, az az eszmerendszer, a sokszor virtuálisan elérhető propaganda és szakértelem. Szervezési és operatív szempontból ezért érdemes állami szintre visszatérő terrorizmusról beszélni. A dzsihádista terrorizmus új változatának kialakulása a nemzetközi környezet változásának köszönhető, és nemcsak a Carlos, a „Sakál” elfogása előtti, tradicionális terrorizmushoz képest új, hanem ahhoz a terrorizmushoz képest is, amelyet Sageman a dzsihádizmus második hullámának nevez.

Ezek a szervezeti változások helyezik előtérbe a terrorizmus egyéni oldalát, főleg a terrorista jellem formálódásának preindoktrinációs szakaszát. Leginkább ezt az időszakot érdemes a lehetőségekhez mérten empirikus eszközökkel vizsgálni. A terrorizmust stratégiai alapon vizsgáló elmélet

⁷⁰ Marc Sageman: *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*. p.135.

napjaink dzsihadista terrorizmusából rendkívül keveset tudna ábrázolni és vizsgálni. A távlati, utópikus célok, amelyeket a dzsihadista szervezetek nagy része követ, megnehezíti a stratégiai alapon történő magyarázat alkalmazását. A dzsihadista terrorszervezetekhez csatlakozók nagy része már nem mint stratégiai fogást éli meg a terrorizmus alkalmazását, a legtöbb esetben nem racionális költség-haszon elemzések alapján választják a küzdelemnek ezen formáját. Az elemzésből kiderült, hogy a XX. század gyarmati felszabadító mozgalmainak egy részénél ezzel szemben egy hosszabb-rövidebb „tanulási” folyamat után döntött a szervezet tagsága a hadviselés számukra leghatékonyabb, sok esetben az egyetlen rendelkezésre álló formája mellett.

A dzsihadista terrorista jellemének formálódásában el lehet különíteni egy egyéni és egy kollektív fázist. Az egyéni lélektani folyamatok esetében sokan a különböző sérelmeket és a megfosztottságot emelik ki, sokszor makroszintű elemzési keretekkel bizonyítva azt. Például egy nép különböző anyagi javaktól, vagy területektől való megfosztottságával próbálják megmagyarázni az egyéni sérelmeket, elvonva ezzel a figyelmet az egyén tényleges belső folyamataitól, amelyeknek a terrorizmus kutatás tényleges alapját kellene képezniük, annak individuális jellege miatt. Azokkal ellentétben tehát, akik ezekre a sérelmekre vagy az erkölcsi válságra helyezik a hangsúlyt az egyén radikális eszmék felé sodródásának folyamatában, a dzsihadista terrorizmus mai példáit alapul véve érdemes lenne a közösségi hatások hiányát, a kiüresedést, az elidegenedést a középpontba állítani. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a dzsihadista terroristák között sok az áttért vagy a vallását újra felfedező ember. Ez főként az arab diaszpóra nyugaton élő tagjaira igaz.

Az identitáskeresés mint alapvető motívum megnevezése eleve elveti a pszichológiai magyarázat azon feltételezését, hogy az erőszak maga a cél; ráadásul ezt a tételt sokan az egységes terrorista jellemből próbálják levezetni, tévesen. Az elemzésből kiderült, hogy a terroristát és magát a terrorizmus jelenségét a társadalmi interakciók formálják. Nem az erőszak maga a cél, hanem az abban való részvétel, a műveletek közös végrehajtása. Nem véletlen, hogy a dzsihadisták közül sokan keresik az informális kapcsolatot hasonlóan gondolkodókkal, és az ilyen irányultságú szervezetekkel is. Sokan próbálnak eljutni távoli kiképzőbázisokra, ha nem is sikerül nekik. Nemcsak a pszichológiai elmélet kiemelése a fontos tehát, hanem annak megújítása is.

A különböző társadalmi interakciók elsődleges szerepe a terrorizmus folyamatában ráirányítja a figyelmet a terrorista csoportok társadalommal való kapcsolataik szerint történő osztályozására is. A marxista, anarchista orientációjú csoportok eleve a bűnös fogyasztói társadalomtól való elkülönülésüket hangsúlyozták. Nemcsak lojalitási, hanem közvetlen kapcsolataikat is igyekeztek megszakítani az adott állam társadalmával, akár

saját családjukkal is. Ezt a hozzáállást erősítette tevékenységük szigorúan „földalatti” jellege is. Az etnikai-szeparatista csoportok számára fontos saját nemzetük, az őket körülvevő társadalom támogatása. Az iszlamista, dzsihádisták irányultságú terrorizmus esetében sajátos kettősségről beszélhetünk a társadalmi kötődéseket illetően. Esetükben ugyanis egy távoli ország társadalmához vagy egy elvontabb társadalomhoz, a globális *umma*-hoz való sokszor virtuális kötődésről beszélhetünk. Főleg a nyugati országokban tevékenykedő földalatti dzsihádisták szervezetek a helyi társadalommal főleg taktikai kapcsolatokat tartanak csak fent.

A baráti, családi kapcsolatok szerepére a dzsihádisták terrorizmus esetében számos példát találhatunk. Ezek alakulását nagyban befolyásolják a regionális és kulturális kötelékek, hiszen a családi alapon szerveződő dzsihádisták sokkal elterjedtebb Délkelet-Ázsiában, mint a nyugati diaszpóra esetében.

A mai dzsihádisták terrorszervezetén belül a preindoktrinációs folyamat jelentőségének megnövekedése miatt másféle módon érvényesül az Irving L. Janis által megfogalmazott csoportgondolkodás, mint a korábbi terrorszervezeteknél. Az indoktrináció második lépcsőjét kétségtelenül a kiképzőtáborok és a konkrét szervezeti keretek jelentik a terrorista jellem fejlődésében. Az identitáskeresés által támasztott igények nem biztos, hogy kielégülnek ebben a szakaszban, de ezek elfeledését az intenzívebben jelentkező indoktrinációs tényezők siettetik.

Az eddig megfogalmazott tételek nagy része elsősorban kiindulópontként szolgál napjaink dzsihádisták terrorizmusának vizsgálatához. Ezek a tételek viszont nincsenek kőbe vésve – mint ahogy a társadalomtudományi kutatásban erre nincs is lehetőség: a nemzetközi rendszer változásai újabb szervezeti változásokra kényszeríthetik a dzsihádisták csoportokat, az alapvető egyéni pszichológiai folyamatok viszont ugyanakkor nem változnak.

Fábián Ádám a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakos hallgatója.

IRODALOMJEGYZÉK

BJELOPERA, JEROME P. – RANDOL, MARK A.: *American Jihadist Terrorism: Combating a Complex Threat*. Congressional Research Service, Washington, 2010.

COMBATING TERRORISM CENTER: *Harmony and Disharmony. Exploiting al-Qa'ida's Organizational Vulnerabilities*. Letöltve: http://iis-db.stanford.edu/pubs/21057/Harmony_and_Disharmony-CTC.pdf, 2011.

március 12.

COMBS, CINDY C.: *Terrorism in the Twenty-First Century*. Prentice Hall, New Jersey, 2003.

CRENSHAW, MARTHA: The logic of terrorism: Terrorist behavior as a product of strategic choice. In Walter Reich (szerk.): *Origins of terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*. Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington DC., 1990. p.7-24.

DEÁK PÉTER – SZÖVÉNYI GYÖRGY: Megváltozott hagyományos, és újonnan jelentkező veszélyforrások. In Deák Péter (szerk.): *Biztonságpolitikai kézikönyv*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. p.152-186.

DE LA CORTE, LUIS: *Explaining Terrorism: A Psychosocial Approach*. Letöltve: <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/8/html>, 2011. március 22.

DEPUTY CHIEF OF STAFF FOR INTELLIGENCE: *Suicide Bombing in the COE*. Letöltve: <http://www.fas.org/irp/threat/terrorism/sup3.pdf>, 2011. március 2.

ESPOSITO, JOHN LOUIS: *Unholy War: Terror in the Name of Islam*. Oxford University Press, New York – Oxford, 2003.

EUROPOL: *TE-SAT 2010 EU Terrorism Situation and Trend Report*. Letöltve: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/TE-SAT%202010.pdf>, 2011. március 21.

FERWAGNER PÉTER ÁKOS – KOMÁR KRISZTIÁN – SZÉLINGER BALÁZS: Terrorista szervezetek lexikona. Gavrilo Principtől Oszama bin Ladenig. Maxim Könyvkiadó, Szeged, 2003.

GÄRTNER, HEINZ: Nemzetközi biztonság. Fogalmak A-tól Z-ig. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005.

HEGGHAMMER, THOMAS: Jihadi-Salafis or Revolutionaries? On Religion and Politics in the Study of Militant Islamism. In Roel Meijer (szerk.): *Global Salafism. Islam's New Religious Movement*. Columbia University Press, New York, 2009. p.244-265.

HOFFMANN, BRUCE: *Inside terrorism*. Columbia University Press, New York, 1999.

HORVÁTH KRISZTINA: Az emberi jogok védelme a terrorizmus elleni küzdelemben. *Acta Humana*. 2003/3. p.64-72.

ISMAIL, NOOR HUDÁ: Kinship and Radicalisation Process in Jamaah Islamiyah's Transnational Terrorist Organization. In Rik Coolsaet (szerk.):

Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge in Europe. Ashgate Publishing Company, Hampshire, 2008. p.55-68.

JANIS, IRVING L.: Groupthink. In Matteson, Michael T. – Ivanchevich, John M. (szerk.): *Management and Organizational Behavior Classics*. Irwin, Homewood, 1989. p.123-141.

JENKINS, BRIAN MICHAEL: *The al-Qaeda Inspired Terrorist Threat. An Appreciation of the Current Situation*. Letöltve: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/2010/RAND_CT353.pdf, 2011. március 22.

KATZMAN, KENNETH: *Al Qaeda: Profile and Threat Assessment*. Letöltve: <http://www.fas.org/sgp/crs/terror/RL33038.pdf>, 2011. március 17.

LAQUEUR, WALTER: *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*. Oxford University Press, New York, 1999.

LAWAL, OLUFEMI A.: Social-Psychological Considerations in the Emergence and Growth of Terrorism. In Chris E. Stout (szerk.): *The Psychology of terrorism Programs and Practices in Response and Prevention*. Greenwood Publishing Group, Westport, 2002.

MARTIN, GUS: *Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives, and Issues*. SAGE Publications Ltd., London, 2009.

PAYNE, KENNETH: Winning the Battle of Ideas: Propaganda, Ideology, and Terror. *Studies in Conflict & Terrorism*, 2007. p.109-128.

POST, JERROLD M.: Terrorist psycho-logic: Terrorist behavior as product of psychological forces. In Walter Reich (szerk.): *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*. Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington DC., 1990. p.25-42.

RIEMANN, FRITZ: A szorongás alapformái. Háttér, Budapest, 1998.

ROBERTS, ADAM: The 'War on terror' in historical perspective. *Survival*. 2005/2. p.101-130.

ROSTOVÁNYI ZSOLT: A „totalizáló iszlámtól” a „szekularizált iszlámig”. Az iszlám civilizáció a retradicionalizáció és modernizáció kettős szorításában. In Csicsmann László (szerk.): *Islám és modernizáció a Közel-Keleten. Az államiság eltérő modelljei*. BCE Nemzetközi Tanulmányok Intézet, Aula Kiadó, Budapest, 2010. p.1-52.

ROY, OLIVIER: *Secularism Confronts Islam*. Columbia University Press, New York, 2007.

SAGEMAN, MARC: *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First*

Century. *University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2008.*

SAGEMAN, MARC: *Understanding Terror Networks.* University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004.

SCHMID, ALEX PETER – JONGMAN, ALBERT J.: *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Databases, Theories and Literature.* Transaction Books, New Brunswick, 1988.

SMELSER, NEIL JOSEPH: *The faces of terrorism.* Princeton University Press, New Jersey, 2007.

STEPANOVA, EKATARINA: *Anti-terrorism and Peacebuilding During and After Conflict.* Stockholm Peace Research Institute, Stockholm, 2003.

DR. SZTERNÁK GYÖRGY – DR. KISS ZOLTÁN LÁSZLÓ: Vázlat a terrorizmus szociológiai aspektusainak vizsgálatához. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények.* 2005/3. p.98-127.

TUCKER, DAVID: What is new about new terrorism. *Terrorism and Political Violence.* 2001/4. p.1-14.

ULPH, STEPHEN: *Towards a Curriculum for the Teaching of Jihadist Ideology.* The Jamestown Foundation, Washington, 2010.

United Nations Assistance Mission in Afghanistan: Suicide Attacks in Afghanistan (2001-2007). Letöltve:

[http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2007.nsf/FilesByRWDocUnidFilename/EK0I-76W52H-Full_Report.pdf/\\$File/Full_Report.pdf](http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2007.nsf/FilesByRWDocUnidFilename/EK0I-76W52H-Full_Report.pdf/$File/Full_Report.pdf), 2011. március 23.

VENHAUS, JOHN MATT: *Why Youth Join al-Qaeda.* United States Institute of Peace, Washington, 2010.

WILKINSON, PAUL: *Terrorism and the Liberal State.* New York University Press, New York, 1986.

WHEELER, EVERETT L.: Terrorism and Military Theory: A historical perspective. *Terrorism and Political Violence.* 2001/1. p.235-243.

ZIMMERMANN, DORON: A terrorizmus átalakulása. In Tálás Péter (szerk.): *A terrorizmus anatómiája.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 2006. p.179-220.

VOGEL DÁVID

VENEZUELA GAZDASÁGPOLITIKÁJA – A CHÁVEZI ÉVEK –

Tanulmányom témáját Latin-Amerika egyik meghatározó állama, Venezuela adja, amely az elmúlt bő egy évtizedben jelentős irányváltást hajtott végre, mind politikai, mind gazdasági, társadalmi, vagy akár védelmi területen. Az elkövetkező oldalakon az ország gazdasági helyzetének alakulását veszem górcső alá, ismertetve a caracasi gazdaságpolitika főbb irányvonalait, különös tekintettel a Hugo Chávez elnök neve által fémjelzett éveket.

A TÖRTÉNELMI HÁTTER

Véleményem szerint a modern venezuelai gazdaságpolitika kialakulásának kezdetét, a világgazdaságba való tényleges bekapcsolódást az 1920-as évek elejétől, egészen pontosan 1922-től számíthatjuk, amikor is Maracaibo térségében jelentős mennyiségű kőolajkészletet fedeztek fel. Ez a tény jelentős mértékben, áttételesen a mai napig meghatározza a latin-amerikai állam gazdaságának irányvonalát.

Mint oly sok régióbeli államban, Venezuelában is diktatórikus rendszer uralkodott, az országot pedig az Amerika-barát Juan Vicente Gómez¹ tábornok irányította, az olajbevételek teljes egészét felosztva saját maga, legfőbb támogatói és egyesült államokbeli cégek között. A helyzet 1943-ban változott, mikor Isaiás Medina Angarita elnöksége alatt a New Jersey-i Standard Oil nyomására 50-50%-os bevételmegosztásban állapodott meg a két fél; két évvel később, hosszas tárgyalások követően Juan Pablo Pérez Alfonso elnök baloldali kormánya még kedvezőbb helyzetet tudott elérni Venezuela számára. Az egyre növekvő mértékű és egyre magasabb világpiaci áron értékesített kőolaj Venezuelát a kontinens legerősebb

¹ Gómez három ízben állt országa élén 1908 és 1935 között, azonban az elnöki címet egyetlen alkalommal sem demokratikus választások útján nyerte el. --- US. Library of Congress: <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-14516.html> [letöltve: 2010. május 3.].

gazdaságú országává tette, számos bevándorlót nyerve meg ezzel az 1950-es, 1960-as években. Az ebben az időszakban általánosságban mindössze néhány hónapot, esetleg egy-két évet a hatalomban maradni képes kormányzatok nem tudták megfelelőképpen kihasználni a hatalmas bevételekben rejlő lehetőségeket. Változást az ismét kormányzati pozícióba kerülő Pérez Alfonso hozta meg, aki egy nemzetközi kartell felállítását javasolta annak érdekében, hogy hatást lehessen gyakorolni a kőolaj világpiaci árára. A terv mintegy két évvel később az Olajexportáló Országok Szervezetében (Organization of the Petroleum Exporting Countries – OPEC) öltött testet, amely 1960. szeptember 10-én alakult meg, tizenkét taggal.²

A szervezet alig egy évtizeddel később, 1973 októberében máris megmutatta erejét.³ Az OPEC-országok⁴ – az Amerikai Egyesült Államok a Yom Kippur háború alatt Izraelnek nyújtott katonai segítségére való válaszlépésként – 1974 májusáig olajembargót vezettek be, ami a kőolaj világpiaci árának jelentős emelkedéséhez vezetett. A gazdasági szükségletek, a pénzkiáramlás megszüntetése, valamint az arab olajembargó által demonstrált hatalmas befolyás hozományaként a caracasi kormányzat 1973-ban az olajipar államosítása mellett döntött, ami három évvel később, 1976. január 1-jén lépett életbe. Ennek során létrejött a Petróleos de Venezuela (PDVSA)⁵ nevű állami óriáscég, amely magában egyesítette a korábbi – többnyire külföldi tulajdonban lévő – magáncégek érdekeltségeit. A felhalmozott infrastruktúrális és logisztikai erőforrásokat a kormányzat erőteljes iparosítással, jelentős finomítókapacitás-bővítéssel, valamint az exporthálózat az Egyesült Államok és Európa irányába történő kiépítésével tette hatékonyabbá. Mindezek következményeként Marcos Pérez Jiméenez elnök hatéves diktatúrája alatt – bár a demokratikus jogállam szabadságjogai erőteljesen korlátozva voltak – az ország bruttó hazai terméke kiugróan magas volt: az 1950-es évek második felében Venezuela egy lakosra számított GDP-je majdnem elérte a nyugat által támogatott Német Szövetségi Köztársaság szintjét. Az érem másik oldala azonban a Romulo Betancourt elnöksége alatt felszínre kerülő hatalmas külső és belső eladósodottság volt, melyet elsősorban a közpénzekkel való hibás gazdálkodás okozott. Többek között a sikeres agrárreformnak köszönhetően

² A bécsi székhelyű szervezet tagjai: Algéria, Angola, Ecuador, Irán, Irak, Kuvait, Líbia, Nigéria, Katar, Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírátsok és Venezuela. Indonézia, miután 2008-ban kőolaj importja meghaladta exportját, kilépett a szervezetből, azonban a visszatérés jogát fenntartotta magának. --- http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/24.htm [letöltve: 2010. május 3.].

³ Lásd: <http://history.state.gov/milestones/1969-1976/OPEC> [letöltve: 2010. május 2.].

⁴ Organization of Arab Petroleum Exporting Countries: az OPEC arab tagállamai, valamint Egyiptom, Szíria és Tunézia.

⁵ Hivatalos honlap: <http://www.pdvsa.com>.

sikerült stabilizálni az ország gazdasági helyzetét.⁶

Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a '60-as, '70-es években elköltött olajbevételek nagy részét – már ami nem tűnt el a rendkívül korrupt rendszer útvesztőiben – az életszínvonal fenntartására, illetve annak emelésére fordította a kormányzat, így többek között közegészségügyi programokra, az oktatási és a közlekedési rendszer fejlesztésére, valamint élelmiszer-támogatás biztosítására. Mindezen intézkedéseknek köszönhetően a venezuelai munkások fizetése volt a legmagasabb az egész kontinensen. Az 1970-es évek már említett kőolajválsága által okozott emelkedés a kőolaj világszertei árban jelentős mértékben visszafogta a keresletet, így a nemzetközi piacon felhalmozódott nyersolaj ára az 1980-as hordónkénti 35 USD-s árról 1986-ra 10 USD-re esett vissza: az ország gazdasága a tartalékok és az egyéb bevételi források hiánya miatt összeomlott, a szegénységben élő lakosság száma az 1984-es 36%-ról 1995-re 66%-ra nőtt.

EGY XXI. SZÁZADI CAUDILLO⁷

Az eredetileg papnak készülő Hugo Rafael Chávez Frías életpályájával végül a hadsereget választotta, katonai karrierje során az alezredesi rangig jutott.⁸ 1992 februárjában, a Carlos Andrés Pérez elnök elleni sikertelen puccskísérletével lépett a politika színpadára, azonban ekkor már közel tíz éve létezett a hadsereg tisztikarán belül az általa életre hívott „Forradalmi Bolíviai Mozgalom”, amelynek vezetője volt. Kudarcba fulladt puccskísérlete után „megjavult”, és bár súlyos börtönbüntetésre ítélték, két év után kegyelmet kapott.⁹ A „*Hazafias Pólus*” nevű baloldali párt vezetőjeként, a békés szociális átalakulást hirdetve, szélsőségesen populista és Amerika-ellenes retorikájának köszönhetően 1998-ban megnyerte az elnökválasztást. 1999 februárja óta Venezuela államfője.¹⁰

Beiktatása után markáns gazdaságpolitikai átalakításokba fogott: leállította a venezuelai állami vállalatok privatizációját, magához vonta a gazdasági döntések meghozatala fölötti ellenőrzést és csökkentette az olajkitermelést, hogy emelje az olaj árát. Bepolitikai hatalmát növelendő módosította az alkotmányt, hogy jogköre megnőhessen, és hosszabb időt

⁶ Lásd: <http://www.jstor.org/pss/2116216> [letöltve: 2010. május 2.].

⁷ Spanyol szó, jelentése: vezető – Latin-Amerikában jellemzően az autokratikus államvezetés politikai-katonai feje.

⁸ Lásd bővebben: Dr. Kaiser Ferenc – Vogel Dávid: Egy huszadik századi Simon Bolívar – avagy Venezuela világméretű harca az Egyesült Államok ellen, az egységes Latin-Amerikáért. p.47-60.

⁹ Profile: Hugo Chavez; 5 December, 2002. --- <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/1925236.stm> [letöltve: 2010. április. 30.].

¹⁰ <http://www.cnn.com/2006/WORLD/americas/09/20/chavez.un/index.html> [letöltve: 2010. május. 1.].

tölthessen hivatalban, ezzel együtt csökkentette a törvényhozás és az igazságszolgáltatás erejét. Chávez, hogy megtartsa népszerűségét, keményen fellépett a korrupció ellen, kritizálta a gazdasági oligarchákat, és több forrást biztosított a szociális programok számára. Emellett ellenfeleit és kritikusait – úgy az üzleti életben, mint a médiában is – igyekezett ellehetetleníteni. Kiterjesztette a hadsereg szerepét, és szorosabb kapcsolatok kialakítását kezdte meg a közel-keleti olajtermelő államokkal és Kubával.

2000-ben ismét elnyerte az elnöki tisztséget, immár az új alkotmány szerint rendezett választásokon. Elnökségének fő támogatói az alacsonyabb osztályok képviselői, ellenzői pedig azok közül kerülnek ki, akik sztrájkokkal és demonstrációkkal tiltakoztak az állami olajtársaságok feletti kontroll bevezetése ellen, ami 2002 áprilisában még egy rövid életű puccskísérletet is eredményezett, valamint az olajbányászok sztrájkját okozta 2002 végén.¹¹ Ellenzéke 2004 augusztusában népszavazást kezdeményezett visszahívása érdekében, ami csekély Chávez győzelmet eredményezett. A hatéves ciklus lejártával a 2006-os választásokat megnyerve 2007. január 10-én tette le hivatali esküjét második terminusára.¹² Az első hatalomra kerülése óta eltelt idő alatt Chávez politikája és támogatottsága is erősen megváltozott. Míg 1999-ben egyetlen törvény és két adónem, 2001-ben is mindössze 49 törvény került elfogadásra. Ezzel szemben 2007 elején Chávez különleges felhatalmazást kapott: 18 hónapon keresztül a törvényhozás kihagyásával, rendeletekkel kormányozhatott. A hivatalos álláspont szerint mindez annak érdekében volt szükséges, hogy a 11 széles területet lefedő témakörben – többek között a gazdaság, a pénzügyi szektor, az energiaügyek, a védelmi szféra – forradalmi változásokat vihessen véghez.

Kontinentális kül- és gazdaságpolitikáját az egyesítési szándék, az együttműködés szorgalmazása jellemzi, a regionális összefogást támogatja legfőképpen az USA hegemoniájának ellensúlyozása érdekében. Nem egyszer szélsőséges politikája, Venezuela egyéb külföldi kapcsolatai miatt azonban több ország elfordul Cháveztől, többen más országok belügyeibe történő beavatkozással is vádolják. Mindezek ellenére azonban szép számmal akadnak szövetségesei regionális és a szélesebb nemzetközi szinten is.

A nemzetközi együttműködés legekleatásabb példája – és talán Chávez legnagyobb nemzetközi sikere is egyben – a Bolívari Szövetség a Mi

¹¹ Barry Turner: *The Statesman's Yearbook. The Politics, Cultures and Economies of the World*, 2005.

¹² Esküjében Jézus Krisztusra mint a „történelem legnagyobb szocialistájára” esküdött, beiktatási beszédében pedig az elkövetkezendő hat év tennivalóit sorolta fel, többek között az Alkotmány újabb reformját, melynek során egybekel mellett eltörlésre kerülne az elnöki tisztség betöltését két ciklusban limitáló passzus.

Amerikánk Népei Számára¹³ nevű szervezet, azaz az ALBA.¹⁴

A 2004-ben egy Venezuela és Kuba közt létrejött szerződés által felállított szervezet már nevében is ellenpólusként jelenik meg a Washington által szorgalmazott Amerikai Szabadkereskedelmi Övezet (Free Trade Area of the Americas, FTAA – avagy spanyolul ALCA). Simon Bolívar nevének megjelenése, illetve a szó spanyol jelentése – hajnal – mind a régió korszakváltását kívánja jelezni, a „függetlenedési” vágyat az Egyesült Államoktól. Az ALBA célja többértű, egyrészt ellensúlyozó szerepet kíván betölteni az USA hegemoniája és az általa létrehozott FTAA, valamint a résztvevő országok szerint az amerikai érdekeket képviselő Nemzetközi Valutaalap (IMF) ellenében. A kezdeményezés kezdetekor 19 pontban foglalták össze az együttműködés területeit, melyek közül nyolc közvetlenül gazdaságpolitikai témakört is érint.¹⁵ Ez azonban elég nagyívű vállalásnak tűnik, ha számításba vesszük, hogy 2009-ben a szervezet mind a nyolc tagállama vásárlóerő-paritáson számított bruttó hazai termékének (GDP PPP) összértéke, alig 636 milliárd USD-os mértékével, még Hollandia szintjét sem éri el, az egy főre jutó GDP esetén pedig a helyzet még rosszabb. Továbbmenve, az ALBA-tagországok összlakossága alig nagyobb Franciaországénál. Azonban természetesen nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a tagok között van Latin-Amerika első és ötödik legnagyobb olajkitermelője (Venezuela, illetve Ecuador), valamint a kontinens két legnagyobb földgázvagyonnal rendelkező országa (Venezuela és Bolívia) is, amelyek a földrész földgázvagyonának több mint 90%-át birtokolják. Latin-Amerikában pedig ez a szénhidrogénvagyon az egyedüli, ami jelentős változást képes véghezvinni a térség országainak fejlődésében.

A gyökeres gazdaságpolitikai reformok azonban rendkívül instabil világgazdasági időszakban érték a venezuelai gazdaságot, így eredményességük vizsgálatakor nem feledkezhetünk meg ezekről a külső befolyásoló tényezőkről. Chávez megválasztásakor, 1998-ban Venezuela GDP-je 50 billió bolívar volt, ami – 1998-as értéken számítva – az ezredfordulót követő recesszió hatására 2003-ra 42,4 billió bolívarra esett vissza¹⁶ az ENSZ Venezuelára vonatkozó gazdasági adatbázisa szerint.¹⁷ A

¹³ Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América (honlap: <http://www.alianzabolivariana.org>).

¹⁴ Eredeti nevében a „szövetség” szó helyett az „alternatíva” kifejezést használta a szervezet; ezt a 2009. június 24-én megrendezett közgyűlés alkalmával változtatták meg. --- Lásd még: Vogel Dávid: Az Egyesült Államok Latin-Amerika politikájának változása. p.3-13.

¹⁵ Olaj és energia; Kommunikáció és szállítás; Külső eladósodottság; Gazdaság és pénzügyek; Könnyűipar; Természeti erőforrások; Föld és élelmezési függetlenség, földreform; Lakásügy. --- David Harris – Diego Azzi: ALBA – Venezuela's answer to „free trade”: the Bolivarian alternative for the Americas.

¹⁶ A gazdasági mutatók romlásában erőteljesen közrejátszott az 1999. decemberi környezeti katasztrófák sora is. Az özönvízserű esőzések nyomán kialakuló áradások és

világgazdasági körülmények normalizálódásával és Chávez elnök belpolitikai helyzetének stabilizálódásával azonban ez az adat 2004-re 50,1 billióra, majd 2007-ben 66,1 billióra emelkedett. A rendkívüli mértékű növekedés egyik kiváltó okaként említendő Chávez elnök sikeres fellépése a PDVSA állami olajcégnél 2002–2003-ban kitört általános sztrájk ellen, ami így is jelentős bevételkiesést eredményezett az ország számára.

Az ezredfordulós recesszió mélypontjának számító 2002–2003-as esztendőök nemzetgazdaságát jellemző irányszámok kapcsán a legnagyobb csökkenés 55,9%-kal az építőipar területén volt tapasztalható, ezt a kőolajipar 26,5%-os zsugorodása,¹⁸ a kereskedelem 23,6%-os, illetve a termelőipar 22,5%-os visszafejlődése követte a sorban. Mindezen tényezők a kőolajipart nem számítva 2002-ben a teljes nemzetgazdaság 6,5%-os visszaesését hozták. A nemzeti fizetőeszköz pedig – amely már az 1980-as évek kőolajválságában elkezdett gyengülni – tovább veszített értékéből és továbbra is rendkívül instabil maradt.

A gazdasági mutatók ilyen mértékű negatív változása és bizonytalansága világviszonylatban is rendkívül magas inflációt eredményezett: a 2001-es 12,3% a következő évre 31,2%-ra emelkedett.¹⁹

A központi kormányzat, hogy megakadályozza a bolivar további értékvesztését, 2003. január 23-án arra utasította a Pénzügyminisztériumot és a Venezuelai Központi Bankot, hogy függessze fel a valuta- és devizakereskedelmi tevékenységét. Két héttel később, február 6-án megkezdte működését a CADIVI,²⁰ a valuta- és devizakereskedelmet ellenőrző és szabályozó testület, amely egyben egy kettős valutarendszer bevezetését is jelentette. A testület első döntéseként a bolivar vételi árfolyamát 1596, eladási árfolyamát 1600 USD-ban állapította meg.

földesuszamlások okozta kár becslések szerint elérte a 15-20 milliárd USD-t. --- <http://www.mundoandino.com/Venezuela/Economy> [letöltve: 2010. május 4.].

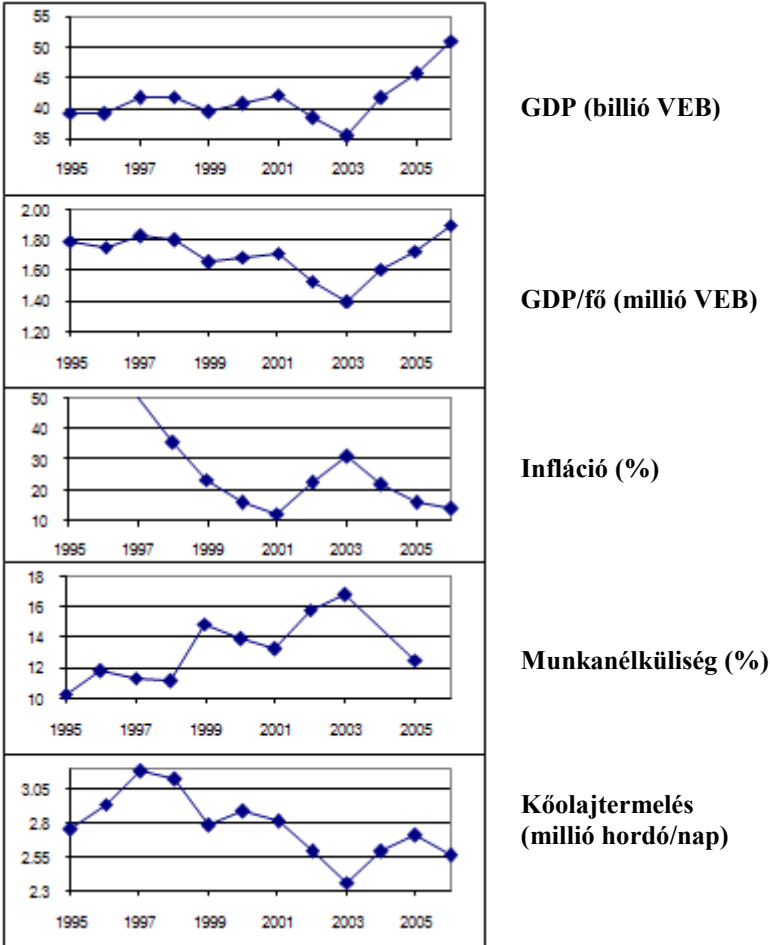
¹⁷ Az adatbázisok elérhetők a <http://data.un.org> honlapon.

¹⁸ A kőolajipar termelékenységi mutatóinak negatív alakulásához hozzájárult a már említett általános sztrájk, illetve az OPEC által 2002-ben bevezetett kvóta-rendszer bevezetése is.

¹⁹ Mindazonáltal összehasonlításképpen megjegyzendő, hogy 1989-ben 84,5, 1994-ben 60,85, 1995-ben 59,9, illetve 1996-ban pedig 99,9 százalékos volt az infláció mértéke. --- [Http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/weodata/weorept.aspx?sy=1980&ey=2014&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=299&s=PCPI%2CPCPIPCH&grp=0&a=&pr1.x=55&pr1.y=5](http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/weodata/weorept.aspx?sy=1980&ey=2014&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=299&s=PCPI%2CPCPIPCH&grp=0&a=&pr1.x=55&pr1.y=5) [letöltve: 2010. május 2.].

²⁰ Comisión de Administración de Divisas (honlap: <http://www.cadivi.gov.ve>).

1-5. ábra: Venezuela főbb gazdasági mutatói 1995-2005. között

(Forrás: IMF, CIA, IEA)

A gazdasági megszorítások és a szigorú árfolyam-politika következményeként a 2004. évben a gazdaság 16,8%-kal erősödött. A bolivar árfolyamát azonban egyik óvintézkedés sem tudta huzamosabb ideig stabilan tartani: 2007-re 1 USD-ért 4750 bolivart adtak a piacon.

Valutája védelmében a caracasi kormányzat 2007. március 7-én bejelentette, hogy 2008 elején a bolivar redenominálásra kerül, 1:1000 arányban. Az így bevezetett „új” pénznem pedig a *bolívar fuerte*, azaz az „erős bolivar” nevet kapta. 2008. január 1-jén megszületett tehát az új fizetőeszköz, melynek árfolyamát 1 USD = 2,15 VEF-ben határozták meg.

Az infláció megakadályozása érdekében pedig Venezuela visszaszorította az állami bevételek költségét, így az a 2003-as 31,2%-os

értékről négy év alatt 15,8%-ra csökkent.²¹ Az első megválasztásától számított csaknem egy évtizeden keresztül elköltött pénzmennyiség azonban megtette hatását: hivatalos források szerint a szegénységi küszöb alatt élők száma a 2002-ben mért 67%-ról 2007-re 37,9%-ra csökkent.²²

A következő évek világgazdasági körülményei ezt követően még kiszámíthatatlanabbá tették az ország pénzügyi helyzetét. A kőolaj árának 2007-es emelkedésével Caracas is növelte kiadásait, az ország gazdasága pedig mintegy 9%-kal nőtt. A 2008. júliusi kőolajár-zuhanás azonban jelentős bevételkiesést okozott, így a pozitív folyamatok is leálltak. Ezt a 2009-ben bekövetkező világgazdasági válság csak tovább súlyosbította, így már az év elején 2%-kal zsugorodott az ország gazdasága,²³ a negatívum az év második felére már elérte a 4,5%-ot is.²⁴ A gazdasági hanyatlás az inflációra is kihatott, ami 2009 végére elérte a 26,7%-ot. Mindezt csak tovább nehezítette a Venezuelát sújtó – El Niñónak tulajdonított – szárazság, ami nemcsak a mezőgazdaság termelékenységét rontotta, hanem víz- és áramkimaradásokat is okozott országshatáron.²⁵

Bár Venezuela az ezredfordulót követően két jelentős természeti katasztrófát is elszenvedett, amelyeket csak a nemzetközi közösség, valamint a korábbi a nemzetközi pénzintézetek – a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap – segítségével volt képes kezelni, Chávez mindkét pénzintézetet a kapitalista világrend letéteményeseként, Washington „neo-kolonizáló” politikájának eszközeként említette már hivatalba kerülésekor is. A szavakat pedig tettek követték, így a latin-amerikai ország, miután kőolajbevételeinek köszönhetően visszafizette tartozásait, 2007. május 1-jén, a munka nemzetközi ünnepén, hivatalosan is bejelentette kilépését a két szervezetből.²⁶ Saját irányvonalát és régióbeli szövetségeseit támogatandó, Chávez jelentős pénzügyi segítséget nyújtott Bolíviának és Argentínának is, hogy visszafizethessék tartozásaikat az IMF-nek, emellett jelentős gazdasági támogatással segítette ALBA partnereit is.

A pénzügyi kooperáció szervezetté formálódását pártoló Chávez az

²¹ <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=71&c=ve&l=en> [letöltve: 2010. május 4].

²² <http://www.indexmundi.com/g/g.aspx?c=ve&v=69> [letöltve: 2010. május 4].

²³ Forrás: <http://www.reuters.com/article/idUSN2052572820090821> [letöltve: 2010. május 4.].

²⁴ Chávez interpretációja a gazdasági mutatókra természetesen az volt, hogy ezen irányszámok képleteit mind a kapitalista Egyesült Államok szülte, így azok félrevezetőek. --- <http://www.reuters.com/article/idUSN2220285420091122> [letöltve: 2010. május 4.].

²⁵ Lásd: <http://ipsnews.net/news.asp?idnews=48972> [letöltve: 2010. május 3.].

²⁶ A bejelentés megtörténte ellenére, valamint figyelembe véve a tényt, hogy Caracas nem vesz részt látványosan sem az IMF, sem a WB munkájában, a két szervezet honlapja szerint Venezuela a mai napig tagsági viszonyal rendelkezik, sőt az IMF 186 tagja közül Venezuela a 20. legnagyobb szavazatszámúval (26,841 szavazat, 1,21%) van jelen. --- Lásd: <http://www.chinapost.com.tw/latestnews/200751/45857.htm> és <http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.htm#3> [letöltve: 2010. május 1.].

IMF ellenpólusaként egy központi bank, a BancoSur, a „Dél Bankja” létrehozásában látta a megoldást. A nyomaték kedvéért az alapításhoz Chávez a Venezuelai Nemzeti Bank tartalékainak 10%-át ajánlotta fel.²⁷ A pénzügyintézet végül 2009. szeptember 26-án jött létre 20 milliárd USD-os kezdőtőkével.²⁸ A bank létrehozásának célja, hogy infrastrukturális beruházásokhoz, valamint elsősorban szociális programokhoz nyújtson segítséget a hitelkérelmező országok számára.

2010 januárjában Chávez elnök – csakugyan a hazai valuta védelmében – rögzített kettős árfolyamrendszer bevezetését jelentette be, amelynek lényege, hogy a bolivarnak két hivatalos árfolyamát határozzák meg ezt követően: 2,6 bolivar/USD árfolyamot az alapvető áruk, mint például az élelmiszer, a gyógyszer és az ipari gépek behozatalára, valamint 4,3 bolivar/USD váltási rátát az egyéb importárakra, autókra, telefonokra s a többi.²⁹

AZ ÁRSZABÁLYOZÁS

Szintén egyedi venezuelai rendszernek nevezhető a 2003-ban bevezetett árszabályozás, amelynek célja az infláció megelőzése és a szegények védelme. A szabályozás mintegy 400 élelmiszerre terjed ki.³⁰ A rendszernek azonban, ahogy azt a gyakorlat bizonyította, számos hátlutítóje van, így például az, hogy az adott árukat érintően általánossá váltak a készlethiányok,³¹ a nyomott árakon ugyanis nem kifizetődő a termelés, mert a mesterségesen alacsonyan tartott árak még az infláció mértékét sem követik, így a termelőket általánosságban mintegy 30-60%-os veszteség éri.³² A rendszer másik negatív hozadéka a nemzetközi csempészet megerősödése: a központilag mérsékelt áron tartott árukat egyes csoportok felvásárolják,

²⁷ „Meg kell kezdenünk a tartalékaink visszaszerzését. Miért kellene a pénzünknek északon lennie? Nem lehet az összes tojást egy kosárba rakni. [Különösen] mikor az imperializmus épp válságba kerül, amely mindnyájunkra hatással lehet. [Latin-Amerika] megmenti saját magát.” – nyilatkozta Chávez 2008 januárjában. --- http://www.nytimes.com/2008/01/27/world/americas/27iht-venez.1.9524847.html?_r=1 [letöltve: 2010. május 4.].

²⁸ Az alaptőkéhez Argentína, Brazília és Venezuela négy-négy milliárd USD-ral, Bolívia, Ecuador, Paraguay és Uruguay kisebb összegekkel járult hozzá. --- <http://en.mercopress.com/2009/09/27/south-american-leaders-sign-agreement-creating-south-bank> [letöltve: 2010. május 4.].

²⁹ Forrás: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ve.html> [letöltve: 2010. május 4.].

³⁰ Forrás: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/02/08/AR2007020801240.html> [letöltve: 2010. május 4.].

³¹ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/4599260.stm> [letöltve: 2010. május 4.].

³² Forrás: <http://www.reuters.com/article/idUSTRE5246OO20090305> [letöltve: 2010. május 4.].

majd ezt követően a nagy mennyiségre való tekintettel, nem legális utakon, hanem a zöldhatáron át, általában Kolumbiába csempézik, majd a vételár többszöröséért adják tovább.³³

A szabályok kijátszása azonban országhatárokon belül is jelentős. A termelők visszafogják a nyomott áras termékek előállítását, vagy azok egy nem támogatott változatát dobják piacra, így fordulhat elő az, hogy egy rizstermelő terményének mindössze 10-20%-a kerül általános rizsként a piacra, a fennmaradó 80-90% ízesített vagy egyéb más módon elkészített rizsként jelenik meg az áruházak polcain. A hasonló esetek megelőzése érdekében 2009 márciusában a venezuelai kormányzat 12 alapvető élelmiszerre – mint például többek között a rizs, étolaj, kávé, cukor, tejpor, sajt vagy a paradicsomszós – termelési minimum kvótát írt elő.³⁴ A termelői oldal a szabályozást követően tiltakozásba kezdett, mondván, hogy a kötelező eladási árak bevezetése csődbe viheti őket.

AZ ÁLLAMOSÍTÁS

Chávez már a választási kampánya során is a kapitalista nyugatot, a nemzetközi nagytőke tulajdonosait tartotta felelősnek országa, sőt egész Latin-Amerika problémáiért. Hatalomra kerülését követően intézkedések sorával tett lépéseket a külföldi gazdasági, politikai befolyás visszaszorítása érdekében. Az IMF és a Világbank kapcsán említett elszigetelődés mellett a gazdasági élet egyéb területein is jelentős változásokat eredményező döntéseket hozott.

2007–2008 folyamán Chávez elnök az ipar területén számos külföldi kézbe került venezuelai vállalatot államosított.³⁵ Ez az „erőszakos” állami tulajdonba vétel azonban csak névleg egyezik meg a hazánkban a II. világháborút követően felálló rendszer központi államosítási intézkedéseivel. Csak a legjelentősebbeket említve, elsőként az olajipar területén történtek változtatások: az Orinoco-medence négy, mintegy 30 milliárd USD összértékű projektjét működtető, cég (Exxon, ConocoPhillips, Total, StatoilHydro) kellett, hogy csökkentse részesedését az iparágban. A két utóbbi vállalat mintegy 1 milliárd USD ellentételezést kapott tulajdonhányaduk csökkentése után, melynek következményeként a PetroCedeño (korábban Sincor) vállalatban – mely az ország legnagyobb és legmodernebb extra-nehéz nyersolaj kitermelője – a Total 47%-os

³³ A csempészet megakadályozásának érdekében Chávez elnök mintegy 1200 határórt küldött a régióba. --- <http://uk.reuters.com/article/idUKN2255355320080122> [letöltve: 2010. május 3.].

³⁴ [Http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7923073.stm](http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7923073.stm) [letöltve: 2010. május 5.].

³⁵ [Http://www.reuters.com/article/idUSTRE5243CX20090305](http://www.reuters.com/article/idUSTRE5243CX20090305) [letöltve: 2010. május 5.].

részesedése 30,3%-ra,³⁶ a StatoilHydro 15%-os tulajdonhányada pedig 9,67%-ra³⁷ csökkent az állami PDVSA javára. A brit BP és az amerikai Chevron szintén kisebbségi tulajdonosként maradt az országban. Az állam legnagyobb magánkézben lévő energiatermelőjét, amely 82%-ban az Egyesült Államokban bejegyzett AES Corporation tulajdonában volt, a caracasi kormányzat 740 millió USD-ért vásárolta meg, elemzők szerint fair árat fizetve az AES-nak. A telekommunikáció területén a szintén vezető pozícióban lévő CANTV vállalat került állami kézbe az amerikai Verizon Communicationsnek fizetett 572 millió USD-s piaci vételár után. A sorban ezután az óriás cementgyárak következnek, majd a bankszektor és az acélipar, ám ez utóbbi kettő kapcsán (a konkrét esetek a spanyol Grupo Santander kivásárlása a Banco de Venezuelából, valamint a Sidor visszavásárlása az argentin Ternium vállalatától) még nem sikerült mindkét fél számára elfogadható megállapodást kötni.³⁸

Az államosítás azonban nemcsak a nagyvállalatokat érintette, hanem a nagybirtokokat is. Itt azonban kevésbé lehet pozitív eredményekről beszámolni, tekintettel arra, hogy a korábban jól vagy legalábbis jobban működő gazdaságok az államosítás után általában nem kerültek új tulajdonos(ok)hoz, vagy jobb esetben állami alkalmazottak próbálják meg őket üzemeltetni, alacsony termelékenységű mutatókkal, így nemcsak munkahelyek szűntek meg, de a leállás, illetve hatékonyságcsökkenés termelés kiesést és így további élelmiszerhiányt eredményez.³⁹

A SZEGÉNYSÉG

Mindannak ellenére, hogy Chávez hivatalban töltött idejének második felében – a kőolajárak folyamatos növekedésének köszönhetően – a gazdasági világválság kirobbanásáig konstans módon nőtt az ország GDP-je, a szegénység kezelésének területén még jócskán van behoznivalója Venezuelának. Bár a Datos, független venezuelai think-tank kutatásai szerint a reáljövedelmek 2003 és 2006 között mintegy 137%-kal növekedtek, a hivatalos mutatók pedig a szegénységben élők számát illetően 10%-os csökkenést mutatnak, elemzők szerint a javulások egyöntetűen a kőolaj

³⁶ <http://www.total.com/en/our-energies/oil/exploration-and-production/projects-and-achievements/petrocedeno-940854.html> [letöltve: 2010. május 5.].

³⁷ <http://www.statoil.com/en/About/Worldwide/Venezuela/Pages/default.aspx> [letöltve: 2010. május 5.].

³⁸ A megállapodások kölcsönös beleegyezéssel való megkötése e két esetben különösen fontos, hiszen Venezuela mind Spanyolországgal, mind pedig Argentínával valamifajta szövetségi rendszerben áll, melynek sokat árthat egy esetleges erőszakos és egyoldalú lépés az államosításra.

³⁹ http://www.businessweek.com/magazine/content/10_12/b4171046603604.htm [letöltve: 2010. május 4.].

magas világgiazi árának köszönhetőek és nem a gazdaságpolitikai intézkedésekben rejlő reformoknak. A helyzet tehát korántsem mondható szilárdnak, még akkor sem, ha a kormányzati retorika a kritikákra válaszul az ország 60 milliárd USD értékű kőolajtartalékát említi a támogatási rendszer hosszútávú működtetésének biztosítékaként.

A Datos kutatása arra az egyedi tényre is rávilágít, mely szerint „a venezuelai szegények sokkal jobb körülmények között élnek manapság, mint korábban, nőtt a vásárlóerejük is [...], de mindezen változások anélkül mentek végbe, hogy a lakhatási körülményeik, iskolázottságuk vagy mobilitási képességük növekedett volna”.⁴⁰ Az olajbevételek milliói tehát „felületi kezelésekre” és nem a problémák gyökerének megoldására fordítottak, így a jelenlegi állapotok korántsem tekinthetők stabilnak. Mindazonáltal tagadhatatlan tény, hogy a Világbank elemzése szerint a vizsgálat tárgyát képező évtizedben, 1995–2005 között a szegénysorban élő családok száma 10%-kal csökkent.⁴¹

ÖSSZEZÉS

A korábban elmondottak összegzésekképpen elmondható, hogy a baloldali fordulattal, azaz Hugo Chávez hatalomra kerülésével Venezuela a saját lábára állás és a szociális szerepvállalás kiterjesztése mellett tette le voksát. Az elnök a klasszikus baloldali értékrendet követve, ideológiailag megtámogatva építi ki sajátos „bolivári” rendszerét, ami legerőteljesebben a gazdaságpolitikai intézkedésekben követhető nyomon.

Az amerikai földrészt több, mint egy évszázada legközvetlenebb befolyási övezetének tekintő Egyesült Államok politikai, gazdasági és katonai intézkedései ellenében Caracas az évek során egyre erőteljesebb retorikával él, ami Chávez pozíciójának megerősödésével tettekben is megnyilvánul, akár önállóan Venezuela nevében, akár szövetségi keretek között. A Presidente által vezetett regionális szövetségek (ALBA, BancoSur stb.) által kiváltott hatás azonban jelen fázisban még igencsak csekély ahhoz, hogy érdemben változtasson a fennálló helyzeten, hiszen nem feledkezhetünk meg az érintett országok gazdasági potenciáljáról. Minden pozitívuma és eredménye mellett, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Venezuelát sújtó szegénységet, munkanélküliséget, inflációt, valamint a gazdaság rendkívüli mértékű függését a kőolaj világgiazi szereplésétől. Annak az országnak a gazdaságát semmiképpen nem lehet stabilnak nevezni, amely GDP-jének

⁴⁰

http://www.boston.com/news/nation/articles/2006/08/13/critics_slam_venezuelan_oil_windfall_spending [letöltve: 2010. május 2.].

⁴¹ <http://venezuelanalysis.com/news/1774> [letöltve: 2010. május 3.].

mintegy 80%-át a kőolajexportból származó bevételek adják.

Az országban tehát jócskán van még mit tenni a gazdasági reformok terén: több lábon álló gazdaságot kell kiépíteni, meg kell szüntetni a hiánygazdaságot, biztosítani kell a bérek értékállóságát, vissza kell szorítani a munkanélküliséget és az inflációt, a szociális segélyezési programok felülvizsgálatával meg kell állítani a szegénység terjedését, hatékony eszközrendszerrel kell kiépíteni a szegénység kezelésére, kialakulásának megszüntetésére, hiszen a céltalan segélyezések nem szüntetik meg a kiváltó okokat.

A svájci bázisú NGO, a World Economic Forum rangsora szerint Venezuela a 102 országot érintő kutatásban a 82. helyen áll a vállalkozások működtetésének körülményeit vizsgálva: egy vállalkozás beindításához például átlagosan 119 napra és 14 különböző űrlap kitöltésére van szükség, míg egy átlag OECD országban ez mindössze 30 napot és 6 kérdőívet vesz igénybe.

Feladat tehát bőven van még a caracasi vezetés előtt, melyeket azonban kizárólag gondos és hosszútávú tervezéssel lehet hatékonyan megoldani. A kőolaj magas világpiaci árának köszönhetően jelen pillanatban Venezuela kezében ott van a megoldást lehetővé tevő pénzügyi fedezet, melyet, ha nem felületi kezelésekre és népszerűség-növelő látszatintézkedésekre fordít a politikai vezetés, hanem a problémák gyökereinek a felkutatására és reformintézkedések bevezetésére, akkor felszámolhatók lesznek a jelenleg az ország lakosságának nagy részét napi szinten sújtó nehézségek.

Vogel Dávid okleveles biztonság- és védelempolitikai szakértő, az ELTE politikatudományi mesterszakának és a Pannon Egyetem nemzetközi tanulmányok mesterszaka Latin-Amerika és félperifériális Európa szakirányának hallgatója, a ZMNE Hadtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje. Latin-amerikai témákban rendszeresen publikál.

IRODALOMJEGYZÉK

HARRIS, DAVID – AZZI, DIEGO: *ALBA – Venezuela's answer to „free trade”: the Bolivarian alternative for the Americas*. Focus on the Global South, Sao Paulo – Bangkok, 2006.

DR. KAISER FERENC – VOGEL DÁVID: Egy huszadik századi Simon Bolívar – avagy Venezuela világméretű harca az Egyesült Államok ellen, az egységes Latin-Amerikáért. In *Kard és Toll 2007/1*. p.47-60.

Profilé: Hugo Chavez; 5 December, 2002. Letöltve: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/1925236.stm>; 2010. április 30.

TURNER, BARRY [szerk.]: *The Statesman's Yearbook. The Politics, Cultures and Economies of the World, 2005*. Palgrave Macmillan, New York, 2004.

VOGEL DÁVID: Az Egyesült Államok Latin-Amerika politikájának változása. In *Nemzet és Biztonság, 2010/3*. p.3-13.

<http://data.un.org>

<http://en.mercopress.com>

<http://history.state.gov>

<http://ipsnews.net>

<http://news.bbc.co.uk>

<http://uk.reuters.com>

<http://venezuelanalysis.com>

<http://www.alianzabolivariana.org>

<http://www.boston.com>

<http://www.businessweek.com>

<http://www.cadivi.gov.ve>

<http://www.chinapost.com.tw>

<http://www.cnn.com>

<http://www.country-data.com>

<http://www.imf.org>

<http://www.indexmundi.com>

<http://www.jstor.org>

<http://www.mundoandino.com>

<http://www.nytimes.com>

<http://www.opec.org>

<http://www.pdvsa.com>

<http://www.reuters.com>

<http://www.statoil.com>

<http://www.total.com>

<http://www.washingtonpost.com>

<https://www.cia.gov>

BALOGH ANDRÁS

KESERŰ MEGJEGYZÉSEK AZ EURÓPAI UNIÓRÓL

ELBIZONYTALANODÁS ÉS KIÁBRÁNDULÁS

Most, a XXI. század első évtizedének végén ismét új, történelmi jelentőségű kihívások jelentek meg. Ismét nem tudjuk biztosan, milyen irányban lehet és kell haladnia az Uniónak. Az Alkotmányos Szerződés majd a Lisszaboni Szerződés elfogadtatásának megtorpedózása nem egyszerűen jogi-adminisztratív nehézségeket jelez. Mély politikai válság fejeződik ki, amely jóval korábban kezdődött, de elmélyítette és tudatosította az a pénzügyi és gazdasági válság, amelynek egyelőre sem mértékét, sem következményeit, sem lefolyásának időtartamát nem tudjuk előrejelezni.

Mindazoknak, akik hisznek abban, hogy szükséges az európai közös álmom fokozatos megvalósítása, mert e nélkül Európa nemzetei nem lesznek számottevő és sikeres tényezők, és még fennmaradásuk is kétséges lehet, őszintén szembe kell nézniük a kialakult helyzettel. Mindenekelőtt el kell ismerni, hogy ha tragédia nem is következett be, az Unió válságban van, józanul fel kell tárni ennek okait, és a pontos diagnózis után lehet kijelölni a feladatokat. Mind az elemzésben, mind az új tennivalók meghatározásában az új tagoknak egyenrangú és tevékeny szerepet kell vállalniuk.

Ma még messze vagyunk egy tudományos igényű diagnózis felállításától. A jelenlegi válságkezelést az egyes tagállamok kicsinyes önzése és politikai vezetőinek a túléléséért folytatott és bármilyen, jövőre vonatkozó víziót nélkülöző lépései jellemzik.

Az európaiak számára akkor volna vonzó az Unió, ha versenyképes szociális államokat tudna megvalósítani. A szociális államnak azonban éppen a lebontása folyik, miközben a versenyképesség is romlik.

Be kell ismernünk, hogy illúzióknak bizonyultak azok a nagyra törő elképzelések, amelyek szerint az Európai Unió egységes lelkesedést kiváltó, óriási energiákat mozgósítani, illetve felhalmozni képes szerveződés lehet, amely hamarosan idejét múlttá teheti a történelem folyamán oly sok gondot okozó nemzetállamokat. A tapasztalat azt mutatja, hogy a kibontakozó nemzetekfelettség korántsem vált ki olyan lelkesedést a népekből, mint

annak idején a nemzetállamok létrejötte. Ismeretes, hogy a nemzetállamok létrehozásáért hatalmas embertömegek voltak hajlandók anyagi áldozatokat hozni, alkalomadtán az életüket sem sajnálták értük. Az Európai Uniónak sem a zászlaja, sem gyönyörű himnusza semmiféle hasonló emóciót nem vált ki az emberekből.

Egyébként a nemzetkefelettség gondolata igen bátortalanul jelenik meg az Unió dokumentumaiban. Sokan úgy vélik, hogy az Európai Unió nem igazán demokratikus módon megválasztott vezetők irányítása alatt működik. Az európai polgár nehezen képes eligazodni azokban a hatalmi viszonyokban, amelyek a sorsát sok tekintetben meghatározzák. Nem látja át, kik is hozzák az ő életét érintő döntéseket, és miért éppen azokat hozzák. Tehát az európai polgár — nem teljesen alaptalanul — úgy érzi, hogy nincsen sok köze a különféle európai intézményekhez. Az európai dokumentumok olvashatatlanok. Az eurobürokraták távol vannak és megközelíthetetlenek. Jól mutatja a problémát, hogy az Európai Parlament megválasztásában sokkal kevesebben vesznek részt, mint a nemzeti parlamentek megválasztásában, és amennyiben az EP választások nagyobb érdeklődést váltanak ki, mint legutóbb Magyarországon, akkor a választók elsősorban belpolitikai kérdésekben foglalnak állást. Ráadásul ez az Európai Parlament nem választ meg semmiféle kormányt, hiszen az Európai Uniónak nincs is kormánya. Ilyenformán tehát a Közösségnek nagy demokratikus deficitje van. Amikor az Unió vezetői arról nyilatkoznak, hogy a fő feladat az, hogy közel hozzák az állampolgárokhoz az Uniót, nem tesznek egyebet, mint azt, hogy beismerik: valami nem igazán jól működik a Közösségben.

Mindazonáltal szükséges emlékeztünkben tartani, hogy az Unió létrehozásával a történelemben példátlan kísérletről van szó: Arról, hogy önkéntes alapon hoznak létre szuverén államok egy új, potenciálisan közös államiságot.

Először fordul elő, hogy nem egy erős állam, erőszakkal, fenyegetéssel, hatalmi nyomással kíván maga alá gyűrni másokat, és így hoz létre egy hatalmas egységet, hanem az valódi önkéntesség és konszenzus alapján jön létre. Most a kérdés az, hogy ez az önkéntes „birodalomalapítási” törekvés mennyire mozgósíthatja az embereket. Úgy fest, hogy egyelőre ennek nem átütő az elfogadottsága. Jelenleg a tagországok lakosságának fele, vagy több mint fele a Közösség továbbfejlesztésének ellenzőjévé vált.

És nem arról van szó, hogy a kelet-európai országok felvétele okozott valamiféle kiábrándulást a régebbi tagok körében. A kiábrándulás régebben kezdődött. Hosszabb ideje tapasztalható, hogy a régebbi tagországokban meglehetősen nagy a közöny az Unió különféle intézményeivel kapcsolatban. Az átlagember nem tudja, hogy a kvázi-kormányként funkcionáló Európai Bizottság hogyan is működik a valóságban: az európai

biztosok nevét legfeljebb a saját országukban ismerik; arról pedig fogalmuk sincs az embereknek, hogy ezek a biztosok mit is csinálnak. Azt viszont időről időre érzékelik az „uniós állampolgárok”, hogy a szóban forgó intézmények és funkcionáriusaik valamilyen módon korlátozzák az ő ilyen vagy olyan tevékenységüket.

Ezen nem változtat az sem, hogy tudjuk: az Európai Unió demokratikusan, alkotmányosan, fokozatosan, konszenzusokat kialakítva kíván előrehaladni.

Az általános kiábrándultság fontos összetevője az, hogy egy immáron hosszan elnyúló gazdasági stagnálási időszakot élünk át, amely a II. világháború óta nem látott válságban csúcsosodott ki. Nagy arányú és növekvő a munkanélküliség, látványosan nyilvánul meg a versenyképesség hiánya. Egyre inkább az a benyomásunk támad, hogy a különböző nagyszabású európai uniós projektek nagyon hasonlítanak a hajdani szovjet típusú utolérési stratégiákhoz. Ez önmagában nem értékelhető negatívként, hiszen minden bürokráciának vannak természetlen elképzelései. A stagnálás, sőt a válság sem ítéhető önmagában problematikusnak, hiszen az egyetemes gazdaságtörténetből jól ismert, hogy a gazdaság fejlődése hullámzásszerű: vannak jobb és rosszabb gazdasági korszakok, így ennek a mostani válságnak is vége kell szakadnia egyszer. Az igazi probléma az, hogy az Európai Unió válsága a jelenlegi világgazdasági recessziótól függetlenül keletkezett, és megoldása sem következhet automatikusan a világgazdaság újjáéledéséből.

Az Unió vonzereje saját polgárai számára nem elég erős. Ez pedig abból származik, hogy az Uniónak nincsenek jelenleg igazán vonzó céljai, amelyek kifejleszthetnék az Európai Unióhoz tartozó nemzetállamok polgáraiban az európai identitást.

Nekünk, magyaroknak, de nemcsak nekünk, hanem általában az Európai Unióhoz újonnan csatlakozott országoknak, seregnyi illúzióval kell leszámolnunk. Úgy hittük, hogyha sikerül belépnünk ebbe az elit-klubba, akkor történelmünk folyamán először, végre, elismerten szerves részei lehetünk a fejlett nyugati világnak. Ennek a hitnek – pontosabban: illúzióknak – az összeomlása miatt most nálunk legalább akkora, vagy talán nagyobb, a csalódottság, mint Nyugat-Európában.

MILYEN MODELLT KÖVESSÜNK?

Az Európai Unió számára nem világos, hogy milyen modell szerint kellene építkeznie. Magyarán: hogy miben különbözik az Európai Unió az Egyesült Államoktól és más államoktól. Nincsen egyértelmű válasz arra, hogy a globalizálódó világgazdaságban mi az értelme annak, hogy egy külön európai alrendszer csináljunk. És ha van értelme, akkor vajon az-e az

értelme, hogy az amerikai modellel szemben egy szociális Európa modelljét valósítsuk meg? Ez igen komoly kérdés, mivel ha alaposabban megvizsgáljuk a dolgot, azt tapasztaljuk, hogy az Európai Unió semmi mást nem tesz, mint azt, hogy egy az amerikai modellre minél jobban hasonlító szisztémát akar elfogadtatni mind magával a Közösséggel, mind a hozzá tartozó nemzetállamokkal. Ez bizonyos szempontból teljesen érthető, hiszen mindig a fejlettebb szokott például szolgálni. Azonban ennek az a veszélye, hogy az Európai Unió saját karaktere nem fog kialakulni. Tehát, ha az Unió csupán annyit mond, hogy a versenyképességet kívánja erősíteni, hogy egy hatékonyabb piacgazdaságot kíván csinálni, akkor tulajdonképpen semmit nem mond Európáról. Hiszen nem mondja, hogy mi ebben az, ami specifikusan európai. Ha azt mondja, hogy az európai modell abban különbözik a világban jelenleg működő többi modelltől, hogy humanizáltabb, akkor már mond valamit. De mi ez a humanizáltság? Vélhetően az volna, amit nemrégiben szociális piacgazdaságnak nevezünk. Csakhogy erről ma már szinte senki nem beszél. Pedig Európának ez ideig ez jelentette az igazi vonzerejét. Az, hogy nem kívánt leszakadva látni sem társadalmi csoportokat, sem egyéneket, sem régiókat. Az eddigi amerikai modell egészen más koncepción alapult. Ha Európa átveszi ezt a koncepciót, akkor megkülönböztető sajátosságairól, különleges értékeiről mond le. Hiszen a világ úgy gondolja, hogy Európa valami olyasmit kíván megvalósítani, amit eddig még senki nem tudott. Csakhogy jelenleg éppen az úgynevezett jóléti állam lebontása van folyamatban szinte mindegyik európai államban, attól függetlenül, hogy ott konzervatívok vagy szociáldemokraták vannak hatalmon. Ennek a projektnek viszont – nagyon is érhetően – nincsen vonzereje. A baloldal azt kérdezi: ha megsemmisítitek a szociális államot, mivel leszünk jobb helyzetben, mint tíz esztendővel ezelőtt? Elveszítjük a munkahelyeinket, az amerikaiaktól való leszakadásunk növekszik, közben feladjuk mindazokat a vívmányokat, amelyek révén Európa Európa lett! Ezzel szemben természetesen ott merednek azok az érvek, amelyek szerint, ha továbbra is fenn akarunk tartani egy modellt, amelyet nem tudunk finanszírozni, akkor pusztulásra vagyunk ítélve...

Ebben a vonatkozásban nem megkerülhető az eddigi domináns amerikai gazdasági és társadalmi modell fenntarthatóságának problémája. A berobbanó pénzügyi-gazdasági válság és a részben vele összefüggésben kibontakozó új amerikai politika az Obama-kormányzat hivatalba lépésével radikálisan megkérdőjelezte azoknak a gazdasági és politikai filozófiai közhelyeknek az érvényességét, amelyek egyedül üdvöztetőnek az állam szerepének lebontását, a piac mindenhatóságának erősítését, az állami újraelosztás és szociális felelősség elutasítását tekintették. Európa szerencsétlen helyzetbe került. Kontinensünk nagy országaiban, és sok kisebbben is, az elmúlt években olyan vezetők kerültek hatalomra, akik egy

mára már megtépázott tekintélyű és alapjaiban az Egyesült Államokban is elutasított neokonzervatív-neoliberális modellt tettek magukévá. Képes lesz-e az EU jelenleg meghatározó politikai garnitúrája váltani, vagy ezt a feladatát ellenfelére testálja? És vajon az ellenfelek felkészültek-e és hajlandók-e változtatásra? Létezik-e egyáltalán alternatív modell?

A mostani, válságosnak tűnő helyzetnek lehetnek jó eredményei is. Ami ma kudarc, történelmi perspektívában nem feltétlenül az. Annál inkább, mert a kudarc mindennél erősebben ösztönöz a realisabb gondolkodásra. Abban reménykedhetünk, hogy az eddig elért eredményeket az Európai Unió meg fogja tartani. Hiszen a kritikák ellenére nagyon sok minden jól működik a Közösségben. Az önmagában véve óriási érték, hogy kialakult egy határok nélküli gazdasági együttműködés, hogy a pénzügyek nemzetek felettivé váltak. Túlbecsülhetetlen az, hogy az emberek, az eszmék, az áru és a tőke a schengeni határok között szabadon mozoghat. (Ez akkor is érték, ha most azt tapasztaljuk, a válság is könnyen átgázol a határokon. De e tekintetben fontos emlékezni arra, hogy az 1929-es nagy válság idején, azaz a nemzetállamiság fénykorában sem lehetett megakadályozni a pénzügyi összeomlás gyors terjedését.) Az, hogy végleg eltemetődtek a francia–német ellentétek, különleges jelentőségű. Az, hogy bátor politikai döntés nyomán egyesült Kelet- és Közép-Európa jó része Nyugat-Európával, ugyancsak nagyon nagy dolog. Annál is inkább, mert az az egység, amiről beszélni szokás, korábban ténylegesen soha nem volt valóság. Ezeknek a vívmányoknak a megtartása hatalmas világpolitikai tett.

Azt azonban tudjuk: ha csak az eddigi eredményeket akarjuk megtartani – mondván, hogy ezek így is különlegesek és lenyűgözőek –, akkor vereséget szenvedünk. Pusztán a válság menedzselésével nemcsak a jövő alakításáról mondunk le, hanem a jelenlegi vívmányokat sem tudjuk megtartani.

Balogh András az ELTE történész professzora, diplomata – volt indiai és thajiföldi nagykövet –, a Medgyesy-kormány egykori nemzetközi stratégiai főtanácsadója, az Ázsia–Európa Alapítvány (ASEF) vezetőségének magyar tagja, az MSZP jelenlegi elnökhelyettese.

SCHÖPFLIN GYÖRGY

EURÓPA SOKRÉTŰ DILEMMÁI

Míg Európa számára a XX. század első fele teljes katasztrófa volt – amit maguk az európaiak idéztek elő –, addig a második fele jelentős sikereket hozott – melyek ugyancsak az európaiaknak köszönhetők. Emellett természetesen szintén jelentős szerepet játszottak Európa XX. századi történetének alakulásában nem európai hatalmak is – elsősorban az Egyesült Államok és a Szovjetunió.

Az elmúlt évszázad nyilvánvalóvá tette, hogy az európaiak képesek megtanulni a leckét és alkalmazni azt – szellemi örökségükkel együtt a jelen problémáinak megoldására. A legfőbb tanulság mind közül, hogy a legjobb döntések – a leghatékonyabbak és a legcélrányosabbak – akkor születnek, amikor az európaiak képesek magukra mint európaiakra gondolni, és amikor készek Európa érdekét saját államaik, nemzeteik érdekei elé helyezni; felismerni, hogy létezik a nemzeti identitásokat meghaladó európai identitás. Valójában az államok érdekeit is az szolgálja a legjobban, ha azok az európaiakhoz kapcsolódnak.

Európa keskeny, behatárolt terepén, ahol mintegy harmincöt különböző, politikai hatalommal bíró kultúra hat egymásra, ütközik, „politizál”, nem csoda, hogy mindennaposak voltak a konfliktusok, egészen az 1945-öt követő időszakig, amikor kidolgozásra került a konfliktusgeneráló struktúrák lebontásának mechanizmusa. Ez szükségszerűen a nemzetállami szuverenitás – ami a múltban a leghatékonyabb védekezésnek számított – egy részének – igaz, nem egészének – alárendelését jelenti egy magasabb szintű európai entitásnak.

Ez nem könnyű – tekintve, hogy az európai szocializációs folyamatra jellemző, hogy a kognitív (tudati) és volitív (akarati) szintek a nemzetállami, nem pedig az Európához tartozó fogalomkörből eredeztethetőek. Valójában azonban a nemzetállam-koncepciók, a nemzetállami érdekek és identitások jelentős mértékben a szélesebb értelemben vett európai környezetnek köszönhetik létezésüket.

Az európai örökség leglényegesebb aspektusai és dimenziói állandó küzdelemben állnak egymással, hiszen Európa bármely legitim felfogásának

– legitim, mert az európaiak többsége számára elfogadható – központi eleme az elméletek ütköztetése. (Itt jegyzendő meg, hogy ugyanakkor léteznek olyan elméleti hagyományok is, melyek elzárkóznak a gondolatok ilyen jellegű „versenyztetésétől”, és az élet legfontosabb céljának a harmónia megteremtését tekintik, elsőbbséget tulajdonítva a monisztikus gondolati rendszereknek.)

Ezen fő európai gondolkodási hagyomány sarkalatos tételei az utópiák és ideálok elutasítása, esetleg azok megkérdőjelezése, valamint a realitáshoz való ragaszkodás. Ezzel együtt, a felvilágosodás óta Európa rendelkezik azzal a képességgel, hogy önmagát kívülről szemlélje, hogy elfogadja saját adottságait, hogy felismerje saját esetlegességét, hogy a valóságról alkotott képe nem abszolút érvényű, hogy minden tételt meg lehet – és meg is kell – kérdőjelezni. Az abszolút értékek és alapvetésnek tekintett, megkérdőjelezhetetlen állítások elutasítása teszi lehetővé, hogy Európa reflexíven vélekedjen önmagáról. Ez az, amire – erős érzelmi töltésével – a nemzeti hagyomány nem képes, és ami miatt viszont nagyon nehéz meghaladni az idejémtúlt tradíciókat.

Nyilvánvalóan a fent leírtak nem illenek rá minden európaira minden helyzetben, minden időben, de lehetővé teszik az elitnek, hogy felülvizsgálva a régi elképzeléseket, új elméleteket adjon át a szélesebb társadalomnak, mely így megpróbálhat kitörni korábbi hipotézisei diszkurzív vasketrecéből. Valami hasonló zajlott le 1945 után, mikor az elit számos tagja megértette, hogy az 1939 előtti alapfeltevések katasztrófához vezették Európát. Felismerték, hogy ennek megismétlődését el lehet kerülni, és – legfőképpen – hogy a háború következményeként keletkezett vákuumban kivételes lehetőség nyílt ezen új elképzelésnek a megvalósítására.

E reflexív megközelítés egy másik dimenziója a hatalmat érinti. Erősen berögződött az európai gondolkodásba az a szemlélet, mely szerint a hatalom sohasem koncentrálódhat abszolút módon: létezniük kell eszközöknek a hatalom megkérdőjelezésére, vagy ezen eszközöknek fel kell éledniük, valahányszor egy uralkodó túl nagy hatalmat halmozott fel. Bizonyos értelemben erről szólt a második világháború, vagyis hogy gátat vessenek a náci Németország túlzott hatalomra való törekvéseinek. A háború utáni integrált Európa ilyen értelemben nem volt más, mint annak biztosítéka, hogy nem ismétlődik meg az európai hatalomkoncentráció. A hidegháború ugyanezt a tételt érvényesítette a Szovjetunió vonatkozásában.

A politikai szerkezet persze tökéletlenül sikerült, de valamelyest mégis kiállta az idő próbáját. A nagy kérdés továbbra is az, hogy a XX. századi európai integrációs eszközök működőképese-e a XXI. században. A válasz e helyütt egy kérdőjel. Míg a mindennapokban működik az a komplex szabályozási rendszer, amit az EU és elődjei bevezettek – itt figyelmen kívül hagyhatók a bürokratikus szabályozások abszurdításai, amiket persze a

média kitüntetett figyelemben részesít –, addig az új évezred első évtizede bizonyosság a látszólag megoldhatatlan paradoxonok létezésére.

Az EU jelenleg a nemzetállamok hatalomgyakorlásától eltérő hatalommal bír; leginkább a funkcionális hatékonyság áll ennek középpontjában (pl. környezetvédelmi szabályozások, élelmiszerbiztonság, illetve további kevésbé izgalmas területek), de ez a hatalom korántsem rendelkezik olyan fokú legitimitációval, mint amely mértékben gyakorolja azt. A különböző, az EU demokratikus legitimitációját erősítő törekvések ellenállásokba ütköznek – néhány esetben különösen nagy ellenállásba a tagállamok és közvéleményük részéről. Feltételezhetően létezik egy európai démosz, de valójában ez a démosz egyszerre nemzetállami és európai szintű kell legyen, ebben a formában azonban mégis egyszerűen működésképtelen. A francia, holland és ír népszavazások tanulságai is ezt támasztják alá.

Tehát, ha az EU-integráció folytatódik, az EU legitimitása – és nem a hatalma – további megerősítést igényel, de mindez a tagállamok hallgatolagos és folyamatos ellenállásába ütközik, az erősödő eurofóbiáról nem is szólva. Az Európa jövőjéről szóló vitának határozottan erre a problémára kell koncentrálnia, és nem az olyan elnagyolt, meghatározhatatlan félelmekre, mint az elméletben létező úgynevezett európai szuperállam.

A 2004-ben és 2007-ben csatlakozott új tagállamokat (Ciprus és Málta nem tartozik ebbe a körbe) ez különösen érinti, mivel olyan nehézségekkel küzdenek, melyeket a régi tagállamok sem nem értenek meg, sem nem akarnak megérteni. Nyilvánvaló, hogy 45 év egyeduralmi kommunizmusa egyike a meghatározó tényezőknek. De természetesen ezenkívül vannak más tényezők is. Ezen tagállamok demokratikus újjáépítése soha nem vált teljessé, befejezetté, és a kommunista hatalomgyakorlás beidegződései átöröklődtek a demokratikusan elszámoltatható és egyben európai hatalomba – habár ez utóbbi két hatalmi forma ritkán kerül megkülönböztetésre. Továbbá az új tagállamok magukban hordoznak problémás örökségeket a kommunizmust megelőző időszakból is. Ezek közül a legmeghatározóbb a modernitás modellje, ugyanis nem történt más, mint hogy a későn érkezők (az új tagállamok) a „Nyugat” egyetlen csomagját vették át. Az *acquis communautaire* adaptálása ebből a csomagból egy elem, amit képtelenek voltak, illetve nem is lehetett, helyi elvárásokra, követelményekre alkalmazni.

Az eredmény egy hosszú távú bizonytalanság és a cselekvőképesség hiánya abban az értelemben, hogy a hatalom gyakorlásának modelljéből a Közép- és Dél Európai államok sajátosságai, nézőpontja figyelmen kívül maradtak. Ehhez még hozzáadódik az ezen társadalmakra jellemző egyfajta mellőzöttség érzése. Mindez a politikai rendszer alapvető gyengeségét eredményezi, amelyben a szabályok „puhák” és alku tárgyai lehetnek, az

implementáció alkalmatlan és az intézményi autoritás gyenge, törékeny, az elszámoltathatóság pedig nem felel meg az európai standardoknak. Az EU nem rendelkezik olyan eszközökkel, melyekkel ezeket a standardokat kikényszeríthetné – mondván, hogy a csatlakozott tagállamok már elérték azokat.

Ebből a szempontból az EU és az integrációs folyamat két belső problémával bír: egyfelől hogyan lehet az EU hatalmának legitimitását megerősíteni; másfelől, hogyan lehet biztosítani, hogy az új tagállamok megközelítsék a demokrácia és a joguralom minimális követelményeinek szintjét, melyek a régi tagállamok számára meglévő keretek. Ehhez a két belső problémához természetesen más külső kihívások is társulnak: az Egyesült Államok hatalmi kiterjeszkedése, Oroszország további céljai, Kína és más nem európai modernitások feltörekvései, a globalizáció hatásai, melyek egyértelműen alááshatják az EU alapjainak halaszthatatlan átfarmálását.

Schöpflin György történész-politológus, Londonban a Királyi Nemzetközi Kapcsolatok Kutatóintézetének és a BBC-nek az egykori munkatársa és a Londoni Egyetem Jean Monnet-professzora, jelenleg európai parlamenti képviselő (Fidesz) és az Európai Parlament alkotmányügyi, külügyi és EU–Oroszország együttműködési bizottságának, illetve balkáni delegációjának a tagja/póttagja.

NOVA ESZTER

**TEREMTŐ ROMBOLÁS ELLENŐRZÖTT KERETEK
KÖZÖTT¹**

A válság nem fekete hattyú, hanem a kapitalizmus elkerülhetetlen velejárója. Ahelyett, hogy kidobnánk a gyereket a fürdővízzel együtt, inkább gondoljuk át újra a közgazdaságtant úgy, hogy ezt az egyszerű tényt is figyelembe vegye – javasolja Nouriel Roubini 2010-es könyvében.

A fekete hattyú kifejezés Nassim Nicholas Taleb elméletére utal, amely szerint időnként előre nem látható vagy valószínűtlen események aránytalanul nagy hatást gyakorolnak többek közt a tudomány, a technológiai fejlődés, illetve a pénzügyek területén. Ilyen események voltak például a 2001. szeptember 11-ei terrortámadás, a személyi számítógép, illetve az Internet feltalálása, valamint a 2008-as pénzügyi válság is. Ezzel Taleb az emberi tudás törekenységére és a tervezhetőség korlátaira kívánta felhívni a figyelmet.² A gazdaságtörténész Niall Ferguson szerint ugyanakkor a pénzügyi válságok története feltűnően sok ilyen váratlan eseményt tartalmaz. Ha csupán a tőzsdeindexek ingadozását nézzük, a normál eloszlástól nagymértékben eltérő kilengések (*fat tails*) rendkívül gyakoriak. Ami igazán meglepő a huszadik század második felében, írja Ferguson, az épp a tartós és mély recesszió hiánya.³ Felmerül tehát a kérdés: vajon valóban annyira váratlanok ezek a válságok? Roubini szerint a válasz egyértelműen nem.

A válságokat nem kell szeretni, de meglepődni sem kell minden egyes alkalommal, amikor a gazdaság leszálló ágba kerül. Roubini maga is számos olyan közgazdászt felsorol, akik egytől egyig tisztában voltak a kapitalizmus ciklikus természetével. Innen nézve szinte nevetséges, hogy közgazdászok még mindig úgy tesznek, mintha létezne minden problémára megoldást

¹ Nouriel Roubini – Stephen Mihm: *Crisis Economics: A Crash Course in the Future of Finance*. The Penguin Press, New York, 2010.

² Nassim Nicholas Taleb: *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. Random House, New York, 2007.

³ Niall Ferguson: *The Ascent of Money: A Financial History of the World*. Penguin Press, New York, 2008. p.165.

kínáló, végső panácea, egy olyan szabályozás, amely egyszer s mindenkorra véget vet a gazdaság ciklikusságának és amelyen keresztül beléphetünk a volatilitás végének rég áhított időszakába (*Great Moderation*). Ez az illúzió nem csupán téves, de kimondottan ártalmas is tud lenni. Elég arra gondolni, hogyan ringatta magát a nemzetközi pénzügyi rendszer abba a hitbe, hogy a Greenspan-korszakban⁴ végre beköszöntött a volatilitás vége és hogy a turbulens időszakokban a jegybankok mindig meg fogják menteni a pénzügyi rendszert.

Nouriel Roubini, a New York University Stern Business School közgazdász professzora és excentrikus befektetési tanácsadó, leginkább pesszimista jóslatairól közismert.⁵ 2007-ben például azzal sokkolta a közvéleményt, hogy a világgazdasági válság bekövetkezésének esélyét hetven százalékra tette. Amikor megkérdézték, mégis mire alapozza mindezt, saját, szubjektív tapasztalataira hivatkozott. Roubini nem 2007-ben mondta először, hogy globális válság várható, amely az amerikai nem-elsőrendű (*subprime*) jelzálog-piacokról fog kiindulni. Már 2005-ben is hangoztatta ebbéli nézetét, így kritikusai szerint igazából csak idő kérdése volt, mikor lesz igaza. Roubini szubjektív tapasztalatai azonban korántsem egy dilettáns spekulációi.

2010-es könyvében Nouriel Roubini három célt tűzött ki maga elé. Miután tisztázza, hogy a válságok a gazdasági ciklusok szerves részét képezik, nekilát a nemzetközi pénzügyi rendszer reformjához javaslatokat tenni, végül pedig számba veszi, milyen törésvonalak és robbanásra váró problémák maradtak a gazdaságban.

ÚJFAJTA GAZDASÁGTAN

2008-ban Paul Krugman a London School of Economics-on tartott előadás-sorozatában azt a kérdést járta körbe, vajon milyen közgazdaságtant kellene mostantól tanítani.⁶ A korábbi dogma elavult és a helyére valami más kell, ezt Roubini sem vitatja. Az utód szerepére azonban több jelölt is akad. Krugman 2008-ban kapott közgazdasági Nobel-díjat és a rég elhunyt

⁴ Alan Greenspan az amerikai központi jegybank szerepét betöltő Federal Reserve (FED) elnöke volt 1987 és 2006 között.

⁵ Roubini korábban a Nemzetközi Valutaalap (IMF), az amerikai Federal Reserve, illetve a Világbank munkatársa volt, valamint részt vett Clinton elnök gazdasági tanácsadó testületében, továbbá a jelenlegi amerikai pénzügyminiszter (Secretary of the Treasury), Timothy Geithner mellett is dolgozott.

⁶ Paul Krugman előadása: *The Return of Depression Economics Part 1: The sum of all fears*. London School of Economics, 2009. június 9. <<http://www2.lse.ac.uk/PublicEvents/events/2009/20090311t1955z001.aspx>> (Letöltve: 2010. december).

közgazdász, John Maynard Keynes követői között tartják számon.⁷ Ez az irányzat az állam szerepének megerősítése mellett érvel, nem csupán a szabályozás terén, de deficit-finanszírozott gazdaságélénkítéssel is. Paul Krugman az amerikai közgazdász *mainstream* egyik prominens szereplője, aki – bár egyetemi körökben a neoliberális dogmát mostanában felváltja a neokeynesiánus iskola – a mai napig nem találta meg az utat az Obama-adminisztrációhoz. Véleményét a New York Times hasábjain a fél világ követi ugyan, a washingtoni körök mégsem veszik nyíltan figyelembe. Szemben például éppen Roubinivel, aki tanácsadó szerepben jelenleg (2011) is dolgozik mind a brit, mind az amerikai kormánynak, de a Nemzetközi Valutaalapnak is.⁸

De sorban állnak az újfajta közgazdaságtan megteremtéséért a behaviorista irányzat képviselői is, akik szerint a gazdasági szereplők racionalitása nemhogy korlátozott, de mindent egybevetve talán nem is létezik. A behavioristák ennek megfelelően egymással versengve tesznek újabb és újabb megsemmisítő megállapításokat a piaci logika és racionalitás érvényessége ellen. Ezek közül talán a leginkább elterjedt a *nudge*-elmélet, amely azt taglalja, mennyivel hatásosabb egy jól irányzott, apró nógátás, mint egy vaskos, állami beavatkozás (feltételezve, hogy a törvényalkotó rájön, pontosan milyen hatást fog kiváltani az az apró lépés).⁹ A *nudge*-elmélet beszédes módon mind Barack Obama amerikai elnök, mind David Cameron brit miniszterelnök politikájában domináns szerepet tölt be.

Roubini, bár maga is a neokeynesi irányzat követője, némi cinizmussal szemléli ezt a lelkes irányváltást. Ha ugyanis az egyének logikája korlátozott, semmi nem garantálja, hogy a politikusok döntései majd jobbak lesznek. Sőt. Elég csak arra gondolni, hogyan szította a politikai elit minden alkalommal a spekulációs lázat az Egyesült Államokban. 2003-ban George W. Bush például aláírta az *American Dream Downpayment Act* című törvényt, amely nem kevesebbet tűzött ki céljaul, mint a hagyományos jelzáloghitelhez túl kockázatos anyagi helyzetben lévő hitelfelvevők ügyintézésének „megkönnyítését”, vagyis a szigorú jövedelem- és hitelképesség-vizsgálatról való eltekintést.¹⁰ Ez a lépés pedig, az így kiadott jelzálogok első,

⁷ A 2008-as válságról írott könyve: Paul Krugman: *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. W. W. Norton & Co., New York, 2009.

⁸ Mint a Centre for Economic Policy Research (UK), illetve a National Bureau of Economic Research (US) tudományos munkatársa.

⁹ Lásd részletesebben Richard H. Thaler és Cass R. Sunstein könyvét: *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. Yale University Press, New Haven (CT), 2008.

¹⁰ Az indoklás szerint, bár 2003-ban az amerikaiak 68,4%-a lakott saját ingatlanban, bizonyos kisebbségek körében ez az arány 50% alatt maradt. Ezenfelül csak 2001 és 2003 között mintegy 2500 milliárd dollárral emelkedett az ingatlanvagyon értéke az Egyesült Államokban (az áremelkedés következtében), amelyből csak a tulajdonnal rendelkező családok tudtak

kamatmentes, illetve részletfizetés nélküli szakasza végén kiszámíthatóan vezetett a 2007-ben kibontakozó jelzálogpiaci válsághoz.¹¹

Roubini tanácsai tehát számot vetnek a szabályozók racionalitásának korlátaival is, mégsem vetik el azt. Érdeemes azonban azt is mielőbb leszögezni: a tanácsok az angolszász típusú rendszerekre és az Egyesült Államokra, valamint a nemzetközi szabályozásra vonatkoznak. Kisebbségi országok, illetve egyedi körülmények különböző megoldásokat követelnek meg.

A könyv figyelemre méltó erénye, hogy időben dinamikusan kezeli a helyes gazdaságpolitikát. Nem csupán a válság és a fellendülés időszaka követel meg különböző kormányzati hozzáállást, de azt is figyelembe veszi, hogy nem létezhet végső, tökéletes szabályozás. Ha másért nem, hát a kormányok által óhatatlanul létrehozott perverz ösztönzők miatt, amelyek idővel bármilyen szabályozást kinőnek és instabillá tesznek.

A VÁLSÁG ELKERÜLHETETLEN – TEREMTŐ ROMBOLÁS

A sematikus keynesi vs. hayeki gondolkodáson Roubininak sikerül túllépnie és egy köztes megoldást javasol. A keynesi irányvonalat tartja követendőnek a válságot közvetlenül követő pánik-szakaszban, míg az osztrák iskola, azon belül is Schumpeter teremtő rombolásának¹² szükségességét vallja közép-, illetve hosszútávon. Saját szavaival élve: az ellenőrzött teremtő rombolást (*controlled creative destruction*) tartja kívánatosnak.

Keynes 1936-ban kiadott alpművében leírja a megtakarítási paradoxon jelenségét, amelyben a ciklus leszálló ágában mindenki tartalékot kezd képezni, illetve az adósságai visszafizetésére helyezi a hangsúlyt, így a befektetések nemzetgazdasági szinten nagymértékben visszaesnek – további

profitálni. Ez így is történt: minden egyes áremelkedés alkalmával a bankok újabb jelzálogot ajánlottak fel az ingatlanokra, míg az abból befolyó összeget tulajdonképpen saját pénzügyi zsenialitásuk kifizetődéseként kezelték a családok. A feltételezés az volt, hogy a majdani újabb értéknövekedés majd úgyis megfizeti a felvett jelzálogot. A forrásszöveget lásd: American Dream Downpayment Act of 2003 <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/12/images/20031216-9_d121603-3-515h.html> (Letöltve: 2009. december).

¹¹ Aminek keretében kevesebbet kérdeztek a bankok és a kormányzat dollár százmilliókat különített el a „kisebbségi” hitelfelvevők önjelöltbiztosítására. A bankok ugyanis nem vállalták, hogy valódi jövedelem- és vagyoni helyzet vizsgálata nélkül adjanak ki egyre kisebb önerővel (majd önerő nélkül) hiteleket. A Bush-adminisztráció (pontosabban a két amerikai jelzálog-óriás, a Fannie Mae és a Freddie Mac) ezért azonnal átvette a bankoktól azokat a hiteleket, amelyeket *subprime*, vagyis nem elsőrendű, rizikós hitelfelvevőknek adtak ki. Így a hitel kiosztója, a bank, amelynek utoljára lett volna esélye komolyan megfontolni a hitelképességet, kormányzati kérésre eltekintett ettől a lépéstől. A politikai cél 5,5 millió új lakástulajdonos volt 2010-ig, akik a konzervatív logika szerint felelősségteljesebb állampolgárokká (és jobban követhetővé) válnak.

¹² Joseph Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*. Harper and Brothers, New York – London, 1976. (I. kiadás: 1942).

munkanélküliséget és deflációt generálva.¹³ Ez az önbeteljesítő spirál aztán tartós munkanélküliséghez vezet, amely egy mindennél fenyegetőbb politikai probléma. Keynes állami beavatkozással és pótlólagos, állami kereslettel lép közbe az ördögi kör megtörésére. Ez a politikus számára üdvözlendő lépés, nem szól azonban arról, mikor és hogyan lehet ezt a pótlólagos, állami keresletet megszüntetni, mikor tud saját lábára állni a gazdaság.

A Keynes nézeteivel szemben álló osztrák iskola legfőbb aggodalma éppen itt kezdődik: a keynesi gazdaságélénkítéssel támogatott ágazatok ugyanis túl vonzóvá válnak akkor is, ha állami beruházás nélkül amúgy nem lenne rájuk szükség – ez pedig a mellette létező, innovatív magánszférától vonja el a forrásokat és a szakembereket. Ezt nevezi Hayek röviden a források rossz allokációjának. Így a válságból való kilábalás hosszú és fájdalmas folyamattá válik, amelynek a végén elkerülhetetlen az infláció. Schumpeter helyett azt ajánlotta, hogy a saját hibájukból bajba került szereplőket hagyni kell csődbe menni, hogy a fellendülés mielőbb megkezdődhessen és csak az erős és stabil cégek maradjanak versenyben. Elvégre az állam soha nem lett volna képes feltalálni sem az automobilt, sem később a személyi számítógépet, hogy csak két korszakalkotó innovációt említsünk. Helyette tanulmányok készültek volna a lovas kocsik számának növekedése okozta problémákról, illetve az ipari termelés csökkenésének okairól, miközben ömlött volna az állami pénz a lótenyésztésbe, illetve a bányamunkások és ipari dolgozók munkahelyeinek fenntartására. A szolgáltatási szektor forradalma soha nem indult volna el.

Roubini középtávon szintén ezen az állásponton van. Minden piacvédő és stabilizáló beavatkozás csak hamis biztonságérzetet hoz létre a banki körökben, akik innentől nagyobb kockázatokat mernek vállalni, így a reguláció és a végső megmentő szerepét elfoglaló állam gyakorlatilag maga váltja ki a spekulatív buborékokat és növeli a ciklusok amplitúdóját. – A 2008-ban kipukkadt buborék például nem nőhetett volna ekkorára, ha a FED korábbi elnöke, Alan Greenspan nem állt volna mindig egy védőhálóval a jelentős kockázattal zsonglőröködő és egyre nagyobbá váló Wall Street mögött – azzal az érvel, hogy önhibájukon kívül bajba került szereplőket is csődbe vitt volna egy pénzügyi pánik.

Roubini nagyon pragmatikus módon észreveszi a jelenlegi helyzet példátlan mivoltát és a rövid távú, a pánik elkerülését célzó szakaszra az ellentétes, keynesi kúrát javasolja. A válság első fázisa ugyanis csak a pánik kordában tartásáról szól. Felmerül az elméleti kérdés, hogy meg szabad-e menteni a bajba került bankokat és hogy milyen formában. A gyakorlatban erre azonban nem volt idő: Ben Bernanke, a FED elnöke úgy döntött, meg kell őket menteni. Eközben azonban nem tettek különbséget azok között,

¹³ John Maynard Keynes: *The General Theory of Employment, Interest and Money*. MacMillan, London, 1964. (I. kiadás: 1936).

akik vétkesek voltak és azok között, akik csak elszenveték a likviditási válságot.¹⁴ Az így megvalósult bankmentés tehát nem oldotta meg a mögöttes problémát, az okozott gazdasági kárt pedig évekig tart majd helyrehozni. Hosszú és fájdalmas lesz az út a kilábaláshoz, hiszen most a gazdasági élet minden szintjén a tőkeáttételek leépítése zajlik. Amíg a háztartások, a vállalatok és a pénzügyi szervezetek egyaránt visszafizetik a tartozásaikat, a piaci kereslet alacsony marad, és további szereplők mennek csődbe. A csőd azonban hosszú távon elkerülhetetlen ahhoz, hogy elkerüljük Japán elveszett évtizedének csapdait: amik az állami pénzen életben tartott, ám élőhalott bankok és vállalatok, amelyeknek kilátásuk sincs a kilábalásra.

REFORMJAVASLATOK ÉS LEHETSÉGES HIBÁK

A könyv nagyobbik részét Roubini a válság második fázisában javasolt teendőknél szenteli. Javaslatokat és figyelmeztetéseket fogalmaz meg a nemzetközi reguláció kivitelezéséhez.

Fontos megjegyezni, hogy a második fázis regulációs feladatait csak kormányzati koordinációval – vagy még inkább: nemzetközi együttműködéssel – lehet végrehajtani, különben a túlzott kockázatot vállaló szereplő pusztán székhelye áthelyezésével folytathatja rizikós tevékenységét. A szabályozási arbitrázs első formája tehát az, amikor a szervezet egy megengedőbb országba teszi át székhelyét.

A másik lehetséges probléma a kivételek és kibúvók elburjánzása, amely lehetővé teszi a működési forma átalakításával a tevékenység folytatását, ami az arbitrázs másik iránya, vagyis a szervezetnek az enyhébb szabályozás felé való elmozdulása. Roubini minden tekintetben a kiskapuk nélküli, egységes szabályok híve, hiszen ami ma még kiskapu, az holnapra hatalmas kitérővé válhat.

A nemzetközi koordináció nemcsak a reguláció egységesítése érdekében kritikus. Az IMF hatáskörét meg kell erősíteni és nagyobb teret kell engedni a de facto nagyobb hatalommal bíró feltörekvő hatalmaknak, mint amilyen Kína. Túl sokáig maradt a világháború utáni hatalmak kezében a nemzetközi pénzügyi vezetés, és ez hitelteleníti a szervezeteket a globális problémák kezelésekor.

A jegybankok szintén hatalmas felelősséggel bírnak a pénzügyi stabilitás fenntartásában, és csúfos kudarcot vallottak a válságot megelőzően.

¹⁴ A *moral hazard* jelensége azt jelenti, hogy bizonyos piaci szereplőknek az állam azt az üzenetet küldi, hogy míg a profit a sajátjuk marad, a veszteségeik el lesznek intézve – ezzel bátorítva a még nagyobb kockázattal járó tevékenységet. Ez a jelenség a válság kezelésénél mind mikro-szinten (a jelzálog-tulajdonosok esetében), mind makro-szinten (a rendszerszintű kockázatot képező bankok esetében) jelentkezett.

Nem csupán a szabályozás betartásával nem állnak jól, de az amerikai FED-nek nem sikerült megakadályoznia minden idők legnagyobb spekulatív mániáját és az ebből keletkező eszközár-buborékot sem. A 2001 óta alacsonyan tartott kamatokkal még erősítette is hatást. Majd, mintegy kompenzáció gyanánt, megpróbálta megmenteni az összeomlás áldozatait. Az idők szele az, hogy a korábban csak az árstabilitásért felelős jegybankok egyre inkább többes mandátumot kapnak, leginkább a pénzügyi stabilitás fenntartása terén, de olykor a foglalkoztatás magas szintje is bekerül a jegybanki törvénybe. Az eredendő probléma azonban nem ezek hiánya volt, hanem a tény, hogy a jegybankok teljesen figyelmen kívül hagyták az eszközár-buborékokat az infláció vizsgálatánál. Némi iróniával azt lehet mondani, hogy a jegybankok materialisták lettek, amikor csak a termékek és szolgáltatások áaira fókuszáltak, az ingatlan- és pénzügyi eszközárak emelkedését pedig mintegy örvendetes vagyonnövekedésként vették számításba.

Roubini elméleti vitában áll Krugmannel, és ezzel nincs egyedül. Niall Ferguson is szembemegy Krugman azon nézetével, mely szerint a deficit-költekezésnek (és itt szigorúan csak az Egyesült Államokra gondol) nincsenek hátulütői. Krugman például Japán 200%- fölötti GDP-arányos államadósságát is pozitív példaként említi, azt illusztrálendő, hogy egyik esetben sem lett infláció a költekezésből. Japán '90-es évekbeli stimulus-költekezését Krugman az amerikai New Dealhez és ahhoz a „masszív, deficitből fedezett közmunka-programhoz” hasonlítja, ami második világháborúként vonult be a történelembe. Csak ez békésebb.¹⁵ Krugman nézeteivel ellentétben Roubini nem látja Japán utóbbi húsz évét sem követendő, sem derűs példának. Japán elveszett évtizede a gazdasági stagnálás és a defláció kettős nyomása alatt telt. Mesterségesen életben tartott, „zombi” bankrendszer és rugalmatlan vállalatóriások jellemezték ezt az időszakot, és bár a szociális védőháló mindeközben működött, Japán a GDP-je 200%-át meghaladó adóssággal fizet mindezért. Hogy ennek ellenére a befektetők nem kezdtek el menekülni, az csupán annak köszönhető, hogy az államadósság nagy részét nyugdíjpénztárak és belföldi befektetők tartották. A népesség előregeedésével és a megtakarítások felszámolásával azonban Japán is nehéz helyzetbe fog kerülni.

Az Egyesült Államok második világháború utáni helyzete (amikor az államadósság a GDP 120%-ára rúgott) pedig több szempontból is megtévesztő analógia. Egyrészt akkoriban volt az ipari termelés a csúcsponton az Egyesült Államokban, és ekkoriban vált a világ legfőbb hitelezőjévé. Ráadásul ekkor alapozódott meg a dollár világpénz szerepe. Ma ugyanakkor ez a tartalékvaluta- és világpénz-szerep kérdőjeleződött meg.

¹⁵ Paul Krugman: The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. p.71-74.

Krugman azon nézete tehát, hogy az Egyesült Államok bármit tesz, még mindig az amerikai államadósság lesz a legbiztonságosabb befektetési forma (*safe haven*), nem marad mindig így.

Az állami stimulus-csomagok és alacsonyan tartott kamatszint esetén ráadásul jogos a félelem, hogy fellép a *crowding out* hatás, vagyis amíg a piaci szereplőknél jobb feltételekkel vesz fel kölcsönt az állam, ezzel kiszorítja a vállalati szférát a hitelhez jutástól. Az állami hitel pedig relatíve biztonságosnak számít a recessziótól sújtott magánszférához képest, ráadásul az államok hiteléhsége pillanatnyilag csillapíthatatlannak tűnik.

SZUVERÉNKOCKÁZAT

Mostanáig a szuverénkockázattal kapcsolatban az volt a közvélekedés, hogy csak fejlődő országok mennek időnként fizetéseképtelenségbe, de azok is stabilizálódnak idővel. Oroszország, Argentína, Ecuador esetében már láttunk ilyet, Pakisztán, Ukrajna és Uruguay pedig igen közel került hozzá az utóbbi két évtizedben. Roubini hosszú időt töltött a fejlődő világ gazdaságainak tanulmányozásával és nézete szerint lassan megbarátkozhatunk azzal a gondolattal is, hogy fejlett gazdaságok is csődbe mehetnek. A 2009 folyamán tapasztalt szuverénkockázati besorolások leminősítési hulláma már ennek a folyamatnak a jele. Az Egyesült Királyság, Görögország, Írország és Spanyolország pedig mind tartott már olyan aukciót, ahol aluljegyezték az államkötvényeket. Roubini szerint tehát igenis léteznek azok az állampapír-kereskedők (*bond-vigilantes*), akikről Krugman azt állítja, semmi nem térítheti el őket az amerikai állampapírok vásárlásától.

De még Krugman sem meri azt állítani, hogy fiskális rendteremtés nélkül a nem angolszász országoknak lenne esélyük arra, hogy tovább adósodjanak. Néhány ország már megkezdte a megszorításokat. A spanyolok, britek és portugálok erőteljesebben, Görögország kevésbé. Rövidtávon fájdalmas a megszorítás, de ez az egyetlen dolog, amivel elkerülhető a hitelesség „eltapsolása”. Sajnálatos módon, a megszorítás nem kedvez a válságból való amúgy is nehézkes kilábalásnak.

INFLÁCIÓ VAGY DEFLÁCIÓ?

A világon a jegybankok két dologtól félnek a legjobban: a deflációtól és az inflációtól. A látszólag képtelen helyzetben az teremt rendet, ha megtanuljuk a problémát időbeli dinamikájában kezelni.

A saját valutában való eladósodásnak is megvannak a maga igen kétes előnyei. Így ugyanis fennáll az esélye az adósságok monetáris úton való leértékelésének. Ez a fizetőképtelenség kevésbé egyenes alternatívája. Paul

Krugman ennek a megoldásnak a propagálója – írja Roubini. Az infláció híveinek az az érve, hogy ezzel két légy is üthető egy csapásra: az Egyesült Államok megszabadul az adósságszolgálat terhe alól, miközben az adósságdefláció problémáját is pofonegyszerűen megoldja. Az adósságdefláció csökkenti a fedezet értékét, miközben a visszafizetés a gazdasági lassulás miatt egyre nehezebb. Az inflációval viszont elérhető, hogy – legalábbis nominálisan – emelkedjen a fedezet értéke. Az infláció (és az inflációs várakozás) Krugman szerint tehát áldásos dolog, amennyiben elveszi a szereplők (mind lakossági, mind intézményi) kedvét a pénzfelhalmozástól, ezzel pedig elkerülhető a megtakarítási paradoxon.

Roubini szerint azonban nem lehet mindenkinek egyszerre túljárni az eszén. A hitelesség elvesztésén túl – ami nem szerepel túl magasán Krugman aggodalmai között – az infláció ugyanis a kamatszint emelkedéséhez is vezet. Különösen súlyos lehet a világgazdasági helyzetre nézve, ha mindezt a világpénz kibocsátója teszi. A dollár-pozíciók zárása és a befektetők menekülése az Egyesült Államokból (ami várható, ha a befektetések elértéktelenítése zajlik) a dollár hirtelen beszakadásához és a rettegett recesszióba való visszasüllyedéshez vezethet.

A Keynes által felvázolt megtakarítási paradoxon bemutatja, hogy a megtakarítás ugyan továbbra is kívánatos erény, ebben a paradox helyzetben azonban mindenki egyéni racionalitása (a régen esedékes törlesztés) az ország gazdaságának szempontjából adósságdeflációs spirált eredményez. Azzal kapcsolatban, hogy mit tehet a jegybank a defláció elkerüléséért, érdemes megemlíteni, miért kapta az amerikai FED elnöke a „Helicopter” gúnynevet. Egyik beszédében Bernanke Milton Friedman egyik híres szólásával példálózott, miszerint a pénzkibocsátással finanszírozott adócsökkentés egyenlő azzal, mintha felszállnánk egy helikopterrel és bankjegyeket szórnánk az emberek közé, csak hogy a deflációt elkerüljük. Ennek ellenére Bernanke nem zárta ki ennek az eszköznek a bevetését.¹⁶

A másik lehetséges kiút tehát a pénznyomtatás – amikor a kormányok inflációba fullasztják az adósságukat. Ez sem panacea azonban. A fogyasztásélénkítő csomagok, mint például az amerikai roncsautó-program, pedig csak átmenetileg képesek többletkeresletet teremteni, a program végével azonban szabályos keresleti vákuum alakul ki. A harmadik és politikailag leginkább súlyos probléma, ha állami költekezéssel olyan projektekre költenek, amelyek valójában értelmetlenek (a források rossz allokációja, ahogy azt Hayek bemutatta¹⁷), vagy csupán a képviselők hordják szét a forrásokat a saját választóközrükbe (az Egyesült Államokban *porke*

¹⁶ Deflation: Making Sure "It" Doesn't Happen Here – Remarks by Governor Ben S. Bernanke Before the National Economists' Club. Washington, D.C., November 21, 2002.

¹⁷ Friedrich August von Hayek: *Harc a keynesi infláció ellen*. In: *Piac és szabadság – Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995.

barrel projects néven ismert a jelenség). Az alacsony kamatok és a kvantitatív lazítás (*quantitative easing, QE*) politikája, valamint az egyre súlyosbodó *carry-trade*¹⁸ a dollár esetében további veszélyeket hordoz: Egy a korábbinál is nagyobb buborékhoz vezethet, annak kipukkanása pedig a rettegett W-alakú recesszióhoz.

Roubini figyelmeztet, hogy a '70-es évek magas inflációs időszaka nem jó példa a jelenlegi helyzetre. Ekkoriban az Egyesült Államok még mindig jelentős szufficittel rendelkezett – a helyzet nem is különbözhetne jobban a jelenlegitől. Az inflációt pedig valakinek meg is kell állítani. Elég Paul Volcker korabeli FED-elnök hosszas inflációellenes küzdelmét felidézni, ami egyébként a '80-as években csak recesszió árán sikerült.

Az infláció politikai és pszichológiai hatásairól sokan megemlékeztek már. A weimari köztársaság sokat emlegetett radikalizálódását is a hiperinfláció számlájára írják. A geopolitika szemszögéből nézve Európa amúgy is hajlamos belesétálni ebbe a csapdába újra, ráadásul mindig jelen van a látens xenofóbia, amely gazdasági nehézségek idején rendszerint előtör. A társadalmat destabilizáló elégedetlenség, a fokozatos és egyre gyorsuló elértéktelenedés ebben az esetben világszerte fenyeget rövid-, illetve középtávon.

És végül egy politikai érv az inflációs politika ellen: a befektetők közül Kína különösképp nem venné könnyedén dollár-pozíciói elértéktelenedését. Ha az Egyesült Államok ehhez a lépéshez folyamodna, kínos tárgyalásokkal kellene számolni. Nagyon is elképzelhető, hogy Kína igen valós, geopolitikai követelésekkel állna elő cserébe, mint például a tajvani kérdés számára előnyös rendezése.

2009 során a hatalmas mentőcsomagok és a zero kamatszint mellett sem alakult ki infláció, mivel a bankok a mérlegeik feljavítására gyakorlatilag elraktározta a rendszerbe kerülő pénzmennyiséget. Rövidtávon nem is várható ennek a trendnek a megváltozása. Még bizonyos feltörekvő országokban is ez marad a helyzet. A kereslet és a munkaerőpiac tovább gyengélkedik, további bér- és árdeflációt generálva. A felhalmozódott raktárkészletek kiürítése és a munkanélküliség szintén nem segít.

A fejlődő országokban, amelyek hamarabb ki is lábaltak a válságból, azonban már több jele is van az infláció veszélyének. Az olaj-, élelmiszer- és ingatlanárak rohamosan emelkedtek Kínában és Indiában. A gazdaságon a túlfűtöttség jelei mutatkoznak, ami sokkal komolyabb inflációs veszély lehet, mint a fejlett országokban.

A fejlett országok 2012 körül találkozhatnak újra az inflációval, akkor

¹⁸ A *carry-trade* az a jelenség, amelynek során egy szereplő olyan valutában adósodik el, amelynek alacsony a kamatozása, és az így szerzett pénzt egy másik országban fekteti be, amelyben magasabbak a kamatok. Tulajdonképpen az arbitrázs egyik formája, amely a válság előtt a japán jen esetében volt különösen erőteljes.

viszont annál nagyobb lendülettel. Ennek több oka is lesz: bizonyos országok a monetáris lazítással eszközár-, bér- és árinflációt generálnak. Másodsor a válság miatt a rendszerbe pumpált olcsó pénz elkezdhet hirtelen kiáramolni a gazdaságba, ami árupiaci árfelhajtó tényező lehet. Harmadrészt a dollár gyengülése megemeli a dollárban denominált nemzetközi áruk, mint például az olaj árát.

A GLOBALIZÁCIÓ FENNMARADÁSÁHOZ NAGYOBB ÁLLAMRA LEHET SZÜKSÉG

Politikai szintre lépve Roubini számot vet azzal, hogy a jövőben a válságoknak nagyobb teret enged majd az amerikai szuperhatalom várható gyengülése, ami a nemzetközi kooperáció és koordináció alacsonyabb szintjéhez vezet majd. Ez pedig nem kívánatos, csakúgy mint az államok általános meggyengülése. Roubini konklúziója szerint paradox módon ugyanis épp az erősebb, jobban központosított államszervezés segíthet a globalizáció fennmaradásában. Egyedül az erős állam képes ugyanis közbelépni a globalizáció veszteségeinek megsegítésével – politikailag stabilabbá téve az egész folyamatot.

A globalizáció ugyanis nem ördögtől való dolog. Kritikusai ugyan rendre a növekvő egyenlőtlenségekre fókuszálnak, de nem szabad elfelejteni, hogy a huszadik század népességrobbanása ellenére tömegek keveredtek ki a szegénységből a globalizáció révén. A nagyobb fokú rugalmasságot megkövetelő „kreatív rombolás” azonban politikai instabilitást okozhat, amennyiben nem sikerül a kormányoknak felkészíteniük a munkavállalókat.

Ennek megelőzéséhez tehát paradox módon éppen, hogy nem kisebb, de nagyobb államra lesz szükség – véli Roubini, akinek a nézeteiben pragmatikusan keverednek a nagyobb állam és a kevesebb állami beavatkozás (a teremtő rombolás lehetővé tétele) elemei. Csak magasabb, progresszív adóztatással lehet a megfelelő forrásokat megszerezni ahhoz, hogy a kormányok képesek legyenek csökkenteni a következő válságok intenzitását és gyakoriságát. Mindezt persze csak akkor, ha a beszedett magasabb adókat a megfelelő módon fogják hasznosítani. Ez pedig egy komoly aggodalom. Keynes anticiklikus költsékezési receptje ugyanis aligha működhet válság idején, ha a mindenkori kormányok prociklikus módon egyre csak költsékeznek a fellendülés ideje alatt is – ahogy 2008 előtt történt.

A monetáris politika és az erősebb szabályozás megakadályozhatja vagy legalább csökkentheti az eljövendő válságok mélységét, amennyiben sikerül a megfelelő lépéseket a megfelelő módon végrehajtani. A szociális biztonsági háló, az átképzések és a munkanélküli segély elengedhetetlenek a munkavállalói mobilitás fenntartása érdekében és tompítják a globalizációellenesség élet, ám sokba kerülnek az államoknak.

Gazdasági kérdésekben különbséget kell tenni a történetek megértésének képessége és a jövő megtervezése között. Míg az előbbi az elemző feladata, az utóbbit egy gyakorlati szakember tudja csak kivitelezni. A politikában még inkább így van ez. A döntéshozónak nem csupán a válság technikai részét kell kezelnie, de az azzal kapcsolatos várakozásokat és politikai hangulatot is. Roubini pedig elég fantáziátlan, amikor a lehetséges pozitív kimenetek kerülnek szóba. Pesszimista jóslatai nem véletlenül vívták ki neki a Dr. Doom nevet.

Régen esedékes már egy újfajta növekedési pálya felfedezése az angolszász világban, hiszen a hitelből finanszírozott, túlfogyasztáson alapuló, buborékban végződő modellt már többször is próbálták. Azt azonban, hogy mi lesz az új irány, ma még senki nem tudja megmondani, különösen nem egy állami szereplő – az „innováció” lényegéből adódóan.

A gazdasági válságok azonban mindig arra ösztönzik a politikusokat, hogy nagy és látványos hátraarccal, az eseményeket túlreagálva végezzék a dolgukat. Ha a közhangulat úgy tartja, hogy a kapitalizmus mindenestül megbukott, akkor a politikai elit buzgón nekilát lebontani azt, és örömmel veszi majd magára a gazdaságirányítás terhét – nem lehet az olyan nehéz. Ez azonban nem hagy teret a valódi kilábalásnak, az innovációnak. Ahogy Berend T. Iván bemutatja, a '70-es évekre a keynesi irányelvek követésével a nyugat-európai gazdaságok eljutottak a stagfláció állapotába. Ebből a recesszióból pedig csak a szolgáltatási forradalom, az első számítógép és az informatika megjelenése és a gazdaság modernizálása volt képes kiutat mutatni.¹⁹ Ez volt az az innováció, amelyet nem lehetett központilag, előre eltervezni.

Roubini szerint is kizárt, hogy valaha minden egyszer és mindenkorra tökéletesen és véglegesen szabályozva legyen. Időről időre válságok tarkítják ugyan a töretlennek remélt fellendülést, de attól még sem a kapitalizmus, sem a globalizáció nem bukott meg. Az instabilitás, amelyet valamely reform ideiglenesen megszüntet, időről időre újra előkerül új formában. Roubini könyve egy kísérlet arra, hogy egy újabb, válságokkal is számoló közgazdaságtan szülessen meg. A válság ugyanis legalább annyira hasznos tud lenni, mint amennyire fájdalmas. Nem csupán a schumpeteri értelemben vett teremtő rombolás terepe, de a regulátoroknak is eszményi időszak, hiszen megteremti a politikai akaratot a hatékonyabb szabályozáshoz. A gazdasági ciklusok dinamikus megközelítést követelnek meg a regulátoroktól is – és végső soron a reguláció minőségét nem lehet törvénybe foglalni. És bár az állami gazdaságélénkítés elkerülhetetlen, nem szabad megengedni, hogy csupán egy kifogás legyen a sok közül arra, hogy a fellendülés idején folytatott deficit-költekezést recesszió miatt való deficit-költekezés váltsa fel.

¹⁹ Berend T. Iván előadása: Európa átalakulása két válság között (1973–85 és 2008–10). MTA, 2010. június 8.

Valós ugyanis a veszély, hogy a kormányok, amelyek a válságot megelőző fellendülés idején a további növekedésre hivatkozva adósodtak el, a recesszió alatt a majdani növekedésre hivatkozva tegyék ugyanazt.

Nova Eszter az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán a Politikatudományi Intézet doktorandusz hallgatója, a Pénzügykutató Zrt. tudományos munkatársa.

MAGYARICS TAMÁS, A MAGYAR KÜLÜGYI INTÉZET IGAZGATÓJA

„A ’90-es évek elején valóban unipoláris volt a világ, ezt követően viszont az erőközpontok kezdtek kicsit föléledni. Ez persze nem azt jelenti, hogy az összes spektrumon veszélyeztették volna az amerikaiakat, mert a katonai spektrumban senki nem veszélyeztette. A gazdaságiban viszont már veszítettek pozíciókat, csakúgy mint a puha hatalom dolgában – bár pár évtizedig még biztos, hogy McDonald’sok lesznek, nem pedig kebsütődékben fogunk falatozni, és Michael Jackson hallgatjuk, nem pedig a legújabb kínai popsztárt.”

Magyarics Tamás történész és angolszászszakértő, a történettudományok kandidátusa, habilitált egyetemi docens. 1987 óta az ELTE BTK Angol-Amerikai Intézetén működő Amerikanisztika Tanszék oktatója és részint tanszékvezető-helyettese, de emellett több más hazai és külföldi egyetemen is tart kurzusokat. Számos amerikai és nemzetközi politikai témájú tanulmány, elemzés, tankönyv és szakkönyv szerzője vagy társszerzője. Több éven keresztül a Magyar Külügyi Intézet kutató munkatársa, jelenleg igazgatója, valamint a Külügyi Szemle és a Foreign Policy Review folyóiratok főszerkesztője. Egyéb szakmai-diplomáciai szerepvállalásai közül kiemelkednek: a Magyar Atlanti Tanács főtítkári és a Demokratikus Átalakulásért Intézet igazgatóhelyettesi posztja.

Magyarics Tamással az Obama-adminisztráció kül- és belpolitikájáról, a közelgő ciklusközepe kongresszusi választások, illetve a két év múlva esedékes elnöki újraválasztás kilátásairól, az amerikai külpolitikai doktrínákra vonatkozó elméleti kérdésekről, a posztbipoláris éra nemzetközi rendszerének főbb jellegzetességeiről és folyamatairól, a magyar külpolitika elmúlt húsz évről és aktualitásairól, valamint a Magyar Külügyi Intézet igazgatójaként megvalósítani tervezett elképzeléseiről beszélgettünk.¹

¹ Az interjú 2010 októberében készült.

Legutóbb 2008 végén, folyóiratunk 2009/1-2. számához kerestük meg Önt egy tanulmány megírására való felkéréssel, amelyhez két témafelvetésünk volt: a transzatlanti kapcsolatok alakulása a 2003-as iraki háború tükrében, illetőleg az akkor frissen megválasztott Obama elnök várható külpolitikája – akkor az előbbit, a történetész számára tudományosanabbra feldolgozható témát választotta, azóta viszont eltelt két év... Adja magát tehát első kérdésként: a ciklus közepéről visszatekintve mik Obama elnök külpolitikájának főbb jellegzetességei és főbb elemei?

A külpolitikában az Obama-elnökség demokrata hagyományt próbál folytatni, ami nem más, mint a liberális internacionalizmus, tehát olyan külpolitika, amely elvileg az erő alkalmazását kevésbé tolja előtérbe, mint adott esetben a réalpolitikások vagy a neokonzervatívok – akik a liberálisok és a réalpolitikások egyfajta keverékét alkották. Barack Obama Bushsal szemben határozta meg magát elsősorban, és egy nagyon fontos kérdésre összpontosított kezdetben: a nye-i tipológia alapján az úgynevezett puha hatalmi attribútumok fontosságára, az adott esetben az amerikai imázs valamiképpen helyreállítására. Kezdetben nagyon sok erre irányuló lépést tett – szimbolikust és nem szimbolikust egyaránt. Ilyenek voltak például, hogy az első napon aláírta a Guantánamo bezárásáról szóló utasítást, videóüzenetet küldött a tálib vezetésnek, a kairói beszédben kezét nyújtott a muzulmán világ felé, a Közel-Keleten a különböző elemek közt különbséget tevő, kifinomultabb külpolitikát próbált vázolni. Ezek a lépések mind azt szolgálták, hogy a bushi külpolitikát jellemző, elsősorban a nemzetközi jog sajátos értelmezéséből fakadt éleket lefaragja.

Mindazonáltal, ha a második év végén az eredményeket nézzük, azért ezzel valójában túl sokat nem ért el: Guantánamo még mindig nyitva van, az amerikai katonai jelenlét mindmáig jelentős a közép-keleti térségben. Ráadásul mindezt szükségszerűen össze kell kapcsolni a belpolitikával is: az egyik legnagyobb gyengesége az Obama-adminisztrációnak, hogy a jobboldalt nem tudta megnyerni, miközben a baloldalon nagyon sok kiábrándult szavazó van, és a közepről is elég sokan pártoltak el. A baloldalon sokan tényleg azt hitték, hogy Guantánamót valóban be fogják zárni másnap, hogy az amerikai katonákat haladéktalanul visszavonják a távoli missziókból; ehelyett azonban az történt, hogy az amerikai külföldi haderőt mindössze átcsoportosították Irakból Afganisztánba. És igaz, hogy Afganisztán „népszerűbb”, igazolhatóbb volt kezdetben, mint Irak, de míg Irakot Bush háborújának lehetett felfogni, Afganisztán egyre inkább Obama háborúja marad az amerikaiak szemében, az ottani eredménytelenség pedig nyilvánvalóan visszaüt kül- és biztonságpolitikájának megítélésére, ezen keresztül pedig belpolitikai támogatottságára is.

Ami Közép-Európa szempontját illeti: Bush viszonylatában igen ellentmondásos. A legnagyobb érdeklődést és vitát kiváltó döntés a *reset* volt,

amikor Biden alelnök nagyon korán, még az adminisztráció első hónapjaiban, a februári brüsszeli biztonságpolitikai konferencia fórumán beszélt e koncepcióról. Ennek vannak persze optimista és pesszimista megközelítései – Washingtoné talán realistább megközelítés. Az elképzelés lényege az, hogy Oroszországot a stratégiai érdekek miatt valamiképpen meg kell békíteni, tehát nem szabad irritálni olyan kérdésekkel, amelyek nem létfontosságúak az amerikaiaknak. Érdekes módon ez nem liberális internacionalista, hanem inkább reálpolitikai vonulat – vagyis az obamai külpolitika teljességét már ettől a ponttól kezdve is nagyon nehéz be kategorizálni. A *reset* mögötti lényeges kérdések pedig a következők voltak: nonprolifерáció, Oroszország potenciális partneri szerepvállalása Iránban, az energiakérdés megoldása – ezekkel szemben tehát a másik oldalról az egyéb kényes kérdéseket, mint amilyen az emberi jogok tiszteletben tartása, a sajtószabadság, politikai indíttatású gyilkosságok, oknyomozó újságírók titokzatos eltűnése és így tovább, le kell venni a napirendről. E sorba illeszkedik a rakétavédelem is: Moszkva nagyon jól tudta, hogy nem valós katonai fenyegetésről van szó, inkább csak az orosz nagyhatalmi presztízsnak jelentett volna némi sérülést; az Obama-adminisztráció mindenesetre hajlandó volt megtenni egy olyan, szimbolikáját tekintve nagyon rosszul kivitelezett lépést, ami ugyanakkor katonapolitikai szempontból indokolható. Eltekintve a kérdéskör technikai hátterétől is – hogy egy ballisztikus rakétavédelem mennyire állna helyt egy iráni vagy közel-keleti ballisztikus rakétaveszélynél, hogy Alaszka és Kalifornia mellett a harmadik láncnak Közép-Európában kell-e lennie, vagy hogy az iráni fenyegetés mennyire valós vagy nem valós s a többi – az obamai döntés logikus volt: abból indult ki, hogy az irániak távol vannak, és helyette inkább a fokozatos védelem kell, tehát Aegis-hadihajók és Patriot-rendszerek telepítése a Közel-Keletre és egyéb stratégiai pontokra, vagyis olyan megoldások, amelyek Moszkvát kevésbé irritálják és egyben valósabb védelmet jelentenek. Ez alapvetően rendben is lehetett volna, viszont érdekes – és ez egy paradoxona az Obama-adminisztrációnak –, hogy miközben Obama és csapata az elnökséget ragyogó kommunikációval nyerte meg, addig elnökként, hatalomban egyik kommunikációs hibát a másik után követik el (és nem csak ebben a kérdésben, hanem belpolitikai kérdésekben is): nem tudják eladni saját politikájukat. Ebben a konkrét ügyben például szeptember 17-ét választották arra, hogy a lengyel és a cseh vezetést fölhívják azzal, hogy törölkék a ballisztikus rakétavédelem illető elemeit, ami egyrészt a közlés módja, vagyis a telefonos informálás miatt jelentett egyfajta arculcsapást – márpedig pont ezért támadták korábban Busht is, hogy lekezeli a szövetségeseket –, másrészt szeptember 17-e annak az évfordulója, amikor a szovjetek 1939-ben megtámadták Lengyelországot. Ez ráadásul hozzáadódott ahhoz, hogy a szeptember 1-ei II. világháborús gdański

megemlékezésen, ahol a legillusztrisabb vendégek között ott volt Medvegyevtől Merkelig mindenki, az Egyesült Államokat csupán egy volt védelmi miniszter képviselte, az a William Perry, aki köztudottan azok egyike volt, akik annak idején a lehangosabban elleneztek Lengyelország, Csehország és Magyarország NATO-tagását. Tehát nagyon érzéketlenül álltak a kérdéshez, és ez váltotta ki a 22-ek azóta sokat bírált levelét, amit Közép-Európa országaiból számos állami vezető, volt állami vezető és diplomata is aláírt, és amely egyértelműen a régió leértékelődéseként értékelte a fejleményeket. Ráadásul az amerikai–orosz *reset*nek részét képezi az is, hogy az orosz nagystratégiát abban a vonatkozásban is tiszteletben kell tartani, hogy Oroszországnak egyértelmű célja, hogy Közép-Európában elvesztett bizonyos pozícióit visszaszerezze – itt persze nyilván nem katonai konfliktusokról van szó, hanem inkább gazdasági érdekekről, amelyek érvényesítési kísérletére több magyar vonatkozású példa is akadt az utóbbi években.

Ugyancsak ellentmondásos szakmai szempontból Obama nukleárisfegyver-mentes világ-képe. Az elnök ráadásul nem is magyarázta pontosan el, hogy konkrétan mire gondol. Mindenesetre, ha egymás mellé teszünk egy elképzelt nukleárisfegyver-mentes világot és a nukleáris fegyverekkel rendelkező, tehát mostani világot, akkor elméletileg nem biztos, hogy az előbbit békésebbnek lehet elképzelni. Jobban megvilágítva: a hidegháború alatt köztudott volt, hogy egy nukleáris háborút nem lehet megnyerni, és ez egy máig érvényes alaptétel, viszont egy nem-nukleáris háborút meg lehet nyerni; vagyis az, hogy a világtörténelemben jelenleg egy hosszú, majd' 70 éves olyan periódus van, amelyben a nagyhatalmak nem kerültek közvetlenül háborúba egymással, az többek között annak köszönhető, hogy egy ilyen háború nem lett volna megnyerhető. Más oldalról: elméletileg be lehet bizonyítani, hogy egy nukleárisfegyver-mentes világ instabilabb lehet, mint egy nukleáris fegyverekkel rendelkező világ. Nem is szólva az olyan politikai és technikai részletekről, hogy ki lesz az utolsó, aki le fog szerelni, illetve miképp lehet megbízhatóan verifikálni a leszerelés megtörténtét – mindez jelen körülmények között megoldhatatlan lenne, és olyan bizalmat feltételezne az atomhatalmak és az összes többi ország között, ami jelen pillanatban nem létezik. Jóllehet egyes államok megpróbálnak egyfajta posztmodern, liberális külkapcsolati stratégiát alkalmazni, amelyben óhatatlanul is kevesebb kemény elem van, mindeközben ugyanakkor az államok egy jelentős része – és többek között a felemelkedő államok közül néhány, mint például Kína – teljesen egyértelműen hatalmi politikát játszik, illetőleg emellett létezik még egy harmadik nagy csoport is, a „premodern-szerű” államalakulatoké. Mindez különösen annak tükrében érdekes, hogy manapság gyakorta hallani „a Nyugat alkonyáról”, aminek a konklúziója akár épp az is lehetne, hogy a

Nyugat által preferált liberális, posztmodern szemlélet a nemzetközi kapcsolatok megközelítésében is vereséget fog szenvedni, vagy legalábbis háttérbe fog szorulni azokkal a szemléletekkel szemben, amelyeket a feltörekvők képviselnek, márpedig ott egyértelműen hatalmi vagy erőegyensúlyi politikát folytatnak.

Összegezve tehát, sok elméleti kuszaság van, amit persze nem kell, hogy Obama személyesen tisztázzon – ő amúgy sem külpolitikai jártasságáról volt elsősorban ismert, ezért Joe Biden az alelnök. Az viszont politikailag mindenesetre visszaüthet, ha efféle dolgokat nem nagyon magyaráznak meg az embereknek – főleg hogy bevett gyakorlat volt az elnököknek a Fehér Házat arra fölhasználni, hogy onnan megpróbálják felvilágosítani, bizonyos irányú gondolkodásra készíteni az embereket.

Ha az egyik legfrekvenciáltabb régiót nézzük, a Közel-Keleten szintén nem mozdultak előre a dolgok. Úgy tűnik, Izraellel és Izraelben – hogy egy képzavarral éljek – törököt fogtak. Obama nem igazán engedheti meg, hogy egy ilyen helyen kudarcot valljanak, ezért nagyon óvatosan, csak megbízottain keresztül próbálja kezelni a konfliktust, így idáig főleg George Mitchell és Hillary Clinton személyén keresztül próbálták áttörést elérni, mindeddig sikertelenül. Hasonló a helyzet Irán esetében is. Külpolitikában tehát, azt lehet mondani, drámaian új fejlemények nem voltak.

Egy-két új jelzés persze van. Például a Clinton-beszéd Hanoiban, amelyben a Dél-kínai-tengerrel kapcsolatban kifejtette, hogy az mindenki tengere, nem egyetlenegy országé, aminek kapcsán Peking már most előre úgy veszi, hogy Washington megpróbál egyfajta feltartóztatási politikát folytatni ellenük. A Kínával szomszédos országok nem is veszik rossz néven az amerikai védőernyőt, mert sokan aggódnak amiatt, hogy a kínaiak egyre erőteljesebben fogalmaznak meg különböző igényeket mindenkivel – Dél-Koreával, Vietnammal, Japánnal – szemben. Az agresszívabb kínai külpolitikát a szomszédok aggódva figyelik, és az amerikaiak, úgy tűnik, itt nem kívánják tolerálni a nagyhatalmi terjeszkedést.

A másik oldalon viszont megfigyelhetjük az Európával szembeni távolságtartást: hogy Barack Obama nem jön el EU–USA-csúcsra vagy hogy Catherine Ashton relatíve alacsony szinten fogadják. Ez részben persze az Unió hibája is, mert egyrészt ahhoz, hogy a nagyhatalom tagországok megtartsák erős befolyásukat, a külügyi főképviselő gyenge kell legyen, másrészt pedig az európaiak egyre inkább Európával vannak elfoglalva és egyre kevésbé hajlandók arra, hogy használni engedjék magukat, így az értékük – idézőjelben – csökkent Washington szemében. Mindenesetre többen megfogalmazták, hogy talán Bush volt az utolsó „európai” elnök, és még lehet, hogy Európa vissza fogja sírni őt, aki a második elnöksége alatt jobban együttműködött az európaiakkal, míg Barack Obamára pedig a fentebb példázott közömbösség jellemző inkább. Ettől függetlenül persze

Európa az első számú gazdasági partner, a szövetségi rendszert is fenntartjuk, tehát itt azért vannak reális tények, amiket nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Ha összegezni kéne, azt mondhatjuk, hogy Barack Obama külpolitikája nem hozott semmi olyan változást, amelyet ígért – persze ez nem jelenti azt, hogy nem is fog, még van elég idő. A nyitások több vonalon megtörténtek, de azokat a mélyen gyökerező problémákat – Közel-Kelet –, amelyeket több mint fél évszázadon keresztül nem sikerült megoldani, nem valószínű, hogy a következő két évben meg fogják, és a nemzetközi rendszer az Egyesült Államokon kívül álló sajátosságai – Kína expanziója – ugyancsak nem egy obamai külpolitikára adott válasz. Ráadásul hozzá kell tenni, hogy az amerikaiak stratégiai pozíciói gyengülnek, és azt is figyelembe kell venni, hogy Obama elég rossz kártyákat kapott, úgymond. Ebből a megvilágításból tulajdonképp, amit lehetett, azt kihozta az adottságokból, de semmi olyat nem tudott csinálni, ami kiemelné őt az átlagos amerikai elnökök sorából.

Obama külpolitikája tekintetében fentebb több hangsúlyos, de néhol ellentmondásos elemet is felsoroltunk. Ennek kapcsán érdekes, hogy egyes cikkekből még jóval a megválasztása előtt megjelent az Obama-doktrína terminus, amit a sajtóban és elemzői körökben már sokan és többször átértelmeztek. Főlvétődik tehát a kérdés: indokolható ez a terminus egyáltalán, és ha igen, akkor mit jelent?

A doktrína olyan koherens irányvonalat, keretet jelent, amely mentén, amiben mozog egy adminisztráció. Én Obama-doktrínát koherensen nem nagyon látok. Korábban szó volt erről: liberális elemek keveredtek realpolitikai elemekkel – tehát nehéz lenne azt mondani, hogy egy irányba állt be, még ha inkább az előbbieket is vannak túlsúlyban. Egyfelől Afganisztánban csapatnövelés volt, másfelől Obamánál a gazdasági és diplomáciai eszközök használata dominál. Tehát olyan egységes, markáns doktrínáról nem beszélhetünk, mint amilyen például a Bush-doktrína volt, vagy az összes doktrína az amerikai történelemben, amit egyértelműen, tulajdonképpen hívószavakkal meg lehetett különböztetni. Obamának ez az összetettsége egyébként jól tükröződik belpolitikai vagy akár egész politikai pályafutásában is: nagyon nehéz skatulyázni. Belpolitikában az egyik baj éppen az, hogy baloldali retorikával sokszor középútas politikát folytat, ami miatt a baloldaliak azért támadják, mert a politikája maga nem baloldali, a középútasok meg azt kifogásolják, hogy miért baloldali a retorikája. Obama úgynevezett posztmodern vagy posztpárti elnök akart lenni, és a külpolitikában is látszik, hogy ő nem hajlandó sem liberális, sem realpolitikai politikát folytatni, hanem a problémákhoz pragmatikusan, eseti alapon viszonyul. Ez egyszerűen kizárja, hogy doktrínáról beszélhessünk.

Ezek szerint Obama külpolitikáját a Walter Russell Mead-féle négyes tipológiába sem lehet egzakt módon belehelyezni?

Igazán egzakt módon nem. Kicsit megengedőbben, talán a wilsoni attitűd áll legközelebb hozzá. De ezek a tiszta paradigmák gyakorlatilag egyébként sem léteznek. Az pedig igazából eldöntetlen dolog, hogy egyáltalán jó-e, ha van egy határozott irányvonal, és ebből hullnak úgymond jobbra-balra a forgácsok, viszont mindenki látja, hogy merre megy, vagy jobb egy olyan külpolitikai irányvezetés, ami eredendően és tudatosan hajlékonyabb, mert azt mondja, hogy mi nem „forgácsolunk”.

A külpolitikánál és a doktrínánál maradván még egy utolsó, elméleti jellegű kérdés: az Egyesült Államokban nagy hagyománya van a külpolitikai doktrínaalkotásnak. De van valami objektív kritériuma annak, hogy egy külpolitikai programot vagy projektet, egy diplomáciai megközelítésmódot, egy stratégiai koncepciót, egy elnöki vagy tisztségviselői megnyilatkozást mi alapján mondhatunk doktrínának, vagy inkább a sajtónak vagy a politikai stábnak az akaratán múlik, netán a véletlenszerűségnek van alárendelve, hogy a történetírás később mit tart számon doktrínaként?

Én azt mondanám, hogy nagyon sokat számít az, hogy van-e valami olyan fonal, amire föl lehet fűzni a többi. Visszatérve a klasszikus doktrínákra: volt a Stimson-doktrína – az Egyesült Államok nem békés úton végrehajtott területváltozást nem ismer el, pont (ha nem ismert el jobbról és nem ismert balról sem, akkor ez egy doktrína, egy határozott irányvonal). Vagy doktrína volt a Truman-doktrína is, aminek égisze alatt a kommunizmus ellen az egész világra kiterjedően fellépett az Egyesült Államok (és egyébként nagyon sok esetben a szociáldemokratákat vagy a mérsékelt baloldalt támogatta inkább, nem a jobboldalt, mert a kommunizmusnak a régebbi ellenfelei a mérsékelt baloldaliak voltak – mint ahogy ezt annak idején Sztálin is fölismerte, amikor Németországban a kommunisták a szociáldemokratákat tekintették sokkal nagyobb ellenségnek, mint a náciakat, mert úgy gondolkodtak, hogy a hasonszórúek vonhatnak el tőlük könnyebben embereket, nem a jobboldaliak). Vagy mint a Reagan-doktrína, ami kimondta, hogy támogatja a kommunistaellenes felkelőket, pont – függetlenül attól, hogy éppen Nicaraguáról és a contrákról volt-e szó, őket is támogatta. Ezek doktrínák. Ezekbe be tudjuk illeszteni, e mellé föl tudjuk sorakoztatni azokat a politikákat, mint amiket például Truman esetében – Görögország és Törökország megsegítése, különböző titkos akciók és egyebek. Obama esetében ilyesmi nem látszik. Az nem egy doktrína például, hogy az Egyesült Államok megőrzi vezető pozícióját – mert arról, hogy hogyan és miképpen, nincs szó.

A külpolitikáról áttérve a belpolitikára: idézzük fel és értékeljük az eddigieknek megfelelően most belpolitikailag az Obama-kormányzat elmúlt két évét! Illetve érintőleg a külpolitika belpolitikai relevanciájáról is talán még annyit, hogy tekintettel a ciklusközépi választások fokmérő voltára, a népszerűség alakulásában mennyire játszanak szerepet külpolitikai megfontolások?

Az utóbbi kérdésre elég egyszerű válaszolni: a külpolitika nem játszik jelentős szerepet, főként nem az időközi választásoknál, ahol nem elnököt választanak, hanem képviselőket és szenátorokat. Egyetleneg jelölről sem tudok, aki külpolitikai platformmal indulna, és a kampány során sem hallottam, hogy külpolitikai kérdés fajsúlyos témaként merült volna föl. Ha mégis, legfeljebb gazdasági szempontból – hogy mennyi pénz megy Kínába, hogy munkahelyek mennek Kínába. A Közel-Kelet, az orosz–amerikai, az európai–amerikai viszony egyike sem kérdés. Ami kérdés egyáltalán bejön, az az, hogy a kereskedelem hogyan alakul, és főleg Kínával kapcsolatban ez is.

Belpolitika. Úgy gondolom, belpolitikában Obamáék egyik – nem hibája, de – koncepcionális gyengesége abból adódott, hogy túligérték magukat, túlzott várakozásokat keltettek. Persze mindenki túlzott várakozásokat kelt, olyan jelölt nincs egyetlen országban sem, aki ne ígérne többet, mint amennyit teljesíteni tud. Viszont Obama teljesen új, posztmodern elnökségért futott: azzal, hogy túlemelkedik a pártpolitikai korlátokon, hogy Washingtont kisöpri, és mindent újra fog kezdeni. Persze ez nem teljesen új: az utolsó három-négy évtizedben talán egy elnök nem tudott Washington ellen indulni, ez pedig az idősb Bush volt, mert ő maga volt egy az egyben Washington – alelnök, CIA-igazgató és ENSZ-nagykövet korábban. De Carter, Reagan, Clinton, ifjabb Bush Washington ellen indult, mert ez népszerű. Tehát Washington ellen indulni önmagában nem tekinthető különösnek. Amiben ő meghaladta elődeit, az az volt, hogy egy olyan belpolitikai programot helyezett a középpontba, ami az utóbbi negyven-ötven év egyik legösszetettebb kérdéskörét képezi: az egészségügyi reformot. Márpedig olyan kérdést helyezni középpontba, ami a legnagyobb vitát váltja ki, plusz még belpolitikán túli politikát hirdetni: a kettő nehezen összeegyeztethető.

Győzelmét követően, választási ígéreteihez híven, Obama az egészségüggyel kezdte, és – sokan úgy gondolják – nem ez lett volna a legnagyobb gond, hanem a gazdaság és a költségvetés, és elsősorban ez indokolja hihetetlen népszerűségvesztését. Ugyanis – amiről kevesen beszélnek – abból, hogy körülbelül 20 millió embert ellát – mert vegyük észre: nem az összeset, hisz a számok már eleve ott nem stimmeltek, hogy a kezdetben 40 milliőről beszéltek, később 30 milliőről, aztán abból lett olyan 15-25 millió körül –, ő nem nagyon tud profitálni a szavazófülkékben, mert

ezek a milliók azok közül kerülnek ki, akik általában nem is szavaznak. Persze ezt még lehet pozitívan is kommunikálni, hogy „őt nem érdekli a közvetlen politikai haszonszerzés”, csakhogy az eleve nagyon ellentmondásos, hogy a koncepció maga valóban jó-e. Egyes vélemények szerint tulajdonképpen nem az volt a baj a rendszerrel, hogy az emberek kimaradtak – és nem is maradtak ki teljesen, mert az eleve hamis kép, hogy otthagyják az embereket az utcán, ugyanis ez így nem igaz, mert el kell látni őket, sőt meglehetősen komoly költségbe kerül a kimaradtak ellátása, pont mert kimaradtak –, hanem az, hogy olyan sok pénz van az egészségügyben: egy emberre körülbelül kétszer annyit költenek, mint Európában, a kiváló francia vagy német egészségügyi rendszerben. Tehát a pénz ott van, csak rosszul használják föl. És ennek tudatában tíz év alatt újabb egybillió dollárt pumpálni ebbe a rendszerbe sokak szerint csak még inkább drágává, és korántsem biztos, hogy hatékonyabbá teszi a rendszert. A bírálók azt mondják, hogy nem ezen az oldalon, hanem a költségek oldalán kellett volna megfogni a rendszert – többek közt az olyan kérdésekben, mint az orvosi műhibaperekben megítélhető kártérítési összegek felső határa s a többi. Csakhogy ebben a perspektívában viszont erőteljes lobbicsoportok ellenérdekeltek, így itt rögtön pártpolitikai megfontolások jöttek képbe.

A másik, taktikai jellegű hiba az volt, hogy amikor Obama észrevette, hogy ez ekkora nagy „jéghegy” lesz, akkor elegánsan félreállt, és átengedte a kezdeményezés nagy részét a Kongresszusnak. Ez ugyan egyfelől ügyes húzás volt, mert ettől Nancy Pelosi lett a „rosszcsont”, őt lehet szidni leginkább, viszont másfelől ez a példa nagyban gyengítette az elnök vezetési képességének a megítélését. Tehát ebben benne rejtett az a veszély, hogy *lose-lose situation* váljon az ügyből, mert ha keresztülnyomja mindenképpen, akkor azt mondják, hogy egy teljesen rossz rendszerrel akarja felváltani a nem megfelelő rendszert, amikor pedig félreállt, akkor pedig azt mondták, az elnök nem erős vezető, mert a szabályozás nagy részét a kongresszusi vezetők írogatták.

Mindezekre ráadásul rakódik az, hogy Obama *universal health-care*-t ígért, és ha már belevágott, a törzsszavazók azt várták tőle, hogy akkor legyen 100%, de amikor Obama látta, hogy ez nem fog menni, jöttek a megalkuvások, és végül több tízmillió ember kimaradt a „*universal*ből”, vagyis tulajdonképp nem lett *universal*. Így a baloldal csalódott, hogy ebben a *signature issue*-ban, amire elnöksége első felét Obama rátette, nagyon jelentős engedményt tett, és nem állt ki eredeti ígérete mellett. A demokrata törzsszavazók tehát boldogtalanok, mert azt mondják, hogy megint csak az egészségügyi intézményeknek és biztosítóknak tettek engedményeket, miközben a republikánus oldal pedig eleve elutasította a reformelképzelést, mert a pénzalapú egészségügyi ellátásban hisz, és nem az állam szerepét hangsúlyozná – amikor Obama előállt vele, azt mondták rá, hogy szocialista,

hogy európai, és ehhez hasonlók. Vagyis sem a másik oldalt nem sikerült megnyernie, sem a saját oldalt megtartania.

Illetőleg a baloldalon sokak szerint nem ez volt az első számú baj, hanem a munkanélküliség. Mondhatjuk, hogy cinizmus, de ettől még nincs másképp: az embereket végül is az érdekli, hogy van-e munkájuk, és kevésbé érdekli, hogy a híd alatti csavargónak van-e egészségügyi ellátása vagy nem (és ő úgysem szavaz, ugye...). Az persze más kérdés, hogy e tekintetben tudott-e volna valamit tenni egyáltalán, hisz a gazdasági folyamatok hosszabb kifutásúak. Az, hogy többszáz-milliárdos csomagokat alkottak, még rendben volt, csak a baloldal azt vette zokon, hogy ebből az AIG-t, a Chryslert, a GM-et, a bankokat mentették meg, holott ők nem erre szavaztak, és pont azért nem szerették Busht sem, mert a Wall Streetet támogatta elsősorban. Szóval Obama ezzel megint csak olyan helyzetbe manőverezte magát, amiből nem lehetett jól kikerülni, mert ha gazdaságélénkítő csomagban vagy amerikai értelemben vett klasszikus liberális politikában gondolkodik, ami Roosevelttől kezdve a hagyományos demokrata gazdaságpolitika – hogy az állam pénzt pumpál a keresleti oldalba, az emberek zsebébe, hogy ezzel élénkítse a gazdaságot, az egyenlőséget elébe helyezve a szabadságnak –, akkor megint csak túlzott baloldalisággal vádolják. Mindeközben baloldali közgazdászok amiatt bírálják, hogy túl kevés pénzt tett a gazdaságba – Paul Krugman és Robert Reich többekkel együtt amiatt ostorozzák, hogy nem az egészségüggyel kellett volna kezdenie, hanem akkora lökést kellett volna adni a gazdaságnak, közmunkák beindításával s a többi, amivel a munkanélküliséget az ígéretekhez megfelelően le lehetett volna vinni – annál is inkább, mert erre Amerikának előbb-utóbb mindenképp szüksége lenne, mivel infrastruktúrája, a közlekedéstől az oktatásig, kezd elavulni. Obama végül ezt is olyan „kecske és káposzta”-alapon oldotta meg, hogy beletette azt a pénzt, amit Bushék, de többet nem, ami viszont a baloldalnak újfent nem volt elég, míg a jobboldalnak ez is sok volt (plusz mindeközben még a munkanélküliségi mutatók is romlottak). Ez újabb olyan helyzetet teremtett, ami – rövidtávon legalábbis – az ő filozófiáját vagy vezetői képességeit kérdőjelezte meg.

Az adókérdéssel ugyancsak karakterisztikusan ellentmondásosan bánnak: hogy a Bush-féle adócsökkentést, ami lejár most decemberben, hogyan kell megoldani. Az egyik oldal azt mondja, hogy meg kell hagyni, vagyis meg kell újítani, mert regresszióban adót növelni „az álmoskönyv szerint nem jelent jót”. A másik oldal viszont azt mondja, hogy Obama azt ígérte, hogy a 250 ezer dollár fölötti jövedelmeket, vagyis a felső 2%-ot meg fogják adóztatni – tehát az alatt meghagyják Bush adócsökkentését, a fölött viszont visszaállítják az azt megelőző adózást.

Úgy tűnik, hogy mindezek tetejébe gazdasági csapata is szétszéledt:

Larry Summerstól Christina Romerig mindenki eltűnt onnan, ami egyértelmű jele annak, hogy nem tudtak mit kezdeni a helyzettel. Ezek után feltehetően különböző helyekről olyan menedzsereket hoznak be, akik a második év után, tehát bő egy évvel a választások előtt már nem fognak nagyobb horderejű változtatásokba, mert a cél ettől kezdve az lesz, hogy valamiképp kihúzzák 2012-ig nagyobb botrány nélkül.

Mindent egybevetve úgy látom, az Obama-adminisztráció kissé elmulasztotta az első két évében, hogy valami jelentőset, akár „felforgató” dolgot is csináljon, helyette pragmatikusan ide is, oda is „sasszézott” egy kicsit, és ez most visszaüt, mert nem sikerült senkit sem megnyerni a túldalról, viszont sokakat elveszített a sajátjai közül.

Ha már Obama-elnökségről, elégedetlenségről és túlzott várakozásokról beszélünk, mennyire vezet ez akár a másik oldalon a Tea Party-mozgalom megerősödéséhez?

A tea-mozgalom neve felfogható a „Taxed Enough Already” szavak „*backronym*jeként”. Vagyis a mozgalom adópolitikai indíttatású, de ez csak egy alprobléma volt, és nem kizárólag Obama vagy a Demokrata Párt ellen irányult, hanem a republikánus oldal megosztottságát is jelzi. Az oldalon belül körülhatárolható egyrészt a fiskális konzervatív, másrészt a nemzetbiztonsági konzervatív, harmadrészt az értékonzervatív tábor. Közülük a fiskális konzervatív tábor elégedetlen és elutasító volt már a sok szövetségi programot felkaroló, a „fából vaskarikát”, a nagyállami konzervativizmust megvalósító Bush alatt is, amiért ők Busht egyenesen a hagyományos konzervatív pénzügypolitika elárulásával vádolták. Obama erre még további programokat (például a *no child left behind* reformja) indított be, amittől a központi költségvetés még inkább megugrott. Ez természetszerűleg még inkább felháborította a fiskális konzervatívokat. A tea-mozgalom tehát elsősorban demokrataellenes, de ugyanakkor republikánusellenes is. Látszik, hogy nagyon sok helyen, többek közt kisállami retorikával, jobbról és gazdasági-pénzügyi alapon támadva az *establishment*et, az értékonzervatív vagy nemzetbiztonsági konzervatív jelölteket ütötték ki a versenyből – lásd például Sharron Angle esetét a nevadai republikánus jelöltválasztáson. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a republikánusok köreiből egyáltalán nem újszerű ez a vonulat, hisz gondoljunk például 1994-es, komoly támogatottságot szerzett Contract with America programjukra. De akárhogy is, érdekes lesz ezeken a választásokon, hogy mindezek mennyire fogják befolyásolni a végkimenetelt – paradox módon még akár az is elképzelhető, hogy nem szándékolt következményként Obamát fogják segíteni azzal, hogy a megválasztható republikánusokat kiütötték a republikánus előválasztásokon. A felmérések

szerint az a nevadai republikánus, aki a konkrét esetben Sharron Angle-lel szemben kiesett, majdnem biztosan legyőzte volna Harry Reid demokrata jelöltet, míg Sharron Angle sokakat annyira elidegenített megosztó, szélsőséges kijelentéseivel, hogy nem kizárt, hogy az ő párharcukban Harry Reid fog győzni, és elképzelhető, hogy Obama ilyenek miatt tartja meg a demokrata kongresszusi többséget. De hát végül is az amerikai politikai élet arról szól, hogy középutas, Amerikában soha nem voltak a szélsőséges irányzatok meghatározóak. És ez Obamát és a Demokrata Pártot erősítheti.

Ugyanakkor, szintén érdekes módon a demokraták nagy többsége pedig Obama ellen kampányol. A jelöltek olyan kampányhirdetésekkel népszerűsítik magukat például, hogy „én az egészségügyi törvény ellen szavaztam”, „én a bankok és az autótársaságok kiségitése ellen szavaztam”, „én vagyok, aki ki tud állni ezekért az igazi elvekért, és én az elnökkel szemben is meg tudom védeni ezeket”. Obama tehát most egyáltalán nem „szupersztár”, nem jellemző, hogy minden kampányrendezvényre őt hívnák „turnézni”.

Ez megvolt Bill Clintonnál is, nem?

Sőt. Viszont most inkább Clinton az, aki inkább kampányol, mert egy idő múlva az emberek elfelejtik, hogy miket rontott el, és Clinton népszerűbb a demokraták körében, felkapottabb kampányszónok, mint Obama.

Még egy kérdés az egészségügyhöz vagy akár a gazdaságélénkítő csomaghoz visszakanyarodva: milyen kijutási lehetőségei vannak Obamának a tekintetben, hogy az eddig lose-lose szituációba torkollott kompromisszumok közt egyensúlyozó politikájából a következő két év végére mégiscsak pozitívan jöjjön ki?

Hát, ez attól függ, hogy mi lesz a most előttünk álló választások eredménye. Ha a republikánusok akár csak az egyik házat megnyerik, akkor szinte semmi. Ugyanis a republikánusok minden eszközt meg fognak ragadni arra, hogy blokkolják a folyamatokat, és például az úgynevezett *appropriationst*, vagyis a „felajánlási pénzeket” ne költsék el. Ez annál is inkább így lesz, mert már az első két évben látszott, hogy nagyon kényelmes demokrata többséggel is elég vontatottan haladnak a dolgok. Ez némileg visszavezethető a fentebb már említett *leadership* problémára is, hogy Obama nem gyakorolta ezt kellő határozottsággal. Ráadásul még Rahm Emanuel – akit Rambo Emanuelnek is neveztek – is távozott a kabinetiroda éléről, és helyét pedig egy menedzser alkatú ember töltötte be, Pete Rouse, aki bár hosszú időn keresztül Tom Daschle-nek dolgozott, és sokszor a 101. szenátornak nevezték, de ő mégsem az az erőteljes egyéniség, mint aki a

Rahm Emanuel volt. Főleg úgy, ha a Képviselőházban vesztenék el a többséget, mert Emanuel a Képviselőházból jött, tehát ő jobban ismerné azt a közeget, mint Rouse. De Obama helyzete még akkor is nagyon nehéz lesz, ha a demokraták megtartják mindkét házat, mert a többség mindenképpen csökkenni fog, és a demokraták közt ott vannak azok a konzervatív vagy *blue dog* demokraták, akiket a déli államokból azért választanak meg, mert nagyrészt, néhány ügytől eltekintve, gyakorlatilag republikánus platformon vannak. Márpedig ők nem fogják odatolni a szavazatukat, mert az ő politikai létük attól függ, hogy ne hódoljanak be nagyon a Fehér Háznak. Ha van 49 fős többség, akkor bátran lehet mondani, hogy nyugodtan szavazzatok ellenem, hogy a politikai jövőtök biztosítva legyen, viszont ha 5 fő van csupán, akkor mindenkire szükség van mindig, mert ha csak néhány nem szavaz úgy, ahogy kell, már akkor bukik az egész. Tehát a választások után szűkebb lesz a belpolitikai mozgástér.

De van egyáltalán a fiókban olyan terv, hogy mivel lehetne orvosolni a signature issue-val kapcsolatban említett hátulütőket, még akár Obama szempontjából ideális forgatókönyvvel számolva, feltéve a kongresszusi többség megtartását is?

Az egészségügyhöz már nem fognak hozzányúlni. Amihez most hozzá kéne nyúlni, az egyrészt a bevándorlás. Ez Arizona miatt még inkább előtérbe került. A demokratáknak nagyon fontos, hogy sokat tegyenek a spanyol anyanyelvűeknek, a latinóknak. Csakhogy ez is egy olyan ügy, amibe, aki csak hozzányúlt, belebukott. Bush is hozzá akart nyúlni, egy liberális Obama pedig egyenesen megbukhat rajta. Utoljára Reagan tudott '86-ban egy 0:0-s törvényt hozni, ami gyakorlatilag legalizálta azt, aki benn van, és újraindította az órát; azóta bekerült még további húszmillió. Főleg az ő állampolgárságuk a nehéz kérdés egy 10%-os munkanélküliségnél (ami nem 10%, hanem annál magasabb persze, mert 10% csak az, aki abszolút munkanélküli, de ehhez a szakértők még 6-7%-ot hozzáadnak olyanokból, akik részmunkaidőben és egyéb alternatív módokon dolgoznak). Erre a legális munkaerőpiacra rászabadítani még egy tízmilliós réteget komoly elhatározás kérdése – nem beszélve arról, hogy az illegális viselkedés „jutalmazása” mennyire nem üdvös dolog.

Akárhogy is, a gazdaságot talpra kell állítani, a gigantikus államadósságot és munkanélküliséget mindenképpen le kell faragni, mert ha Obama úgy megy neki a következő elnökjelöltségi kampánynak, hogy az államadóssággal nem tudott mit kezdeni és kétszámjegyű a munkanélküliség, akkor az már eredendően kvázi veszített helyzet lesz. Persze egy elnökválasztás mindig összetett dolog, függ az ellenféltől is, és addig még sok minden történhet, de a politikai-politológiai tankönyvek szerint mindenesetre egy ilyen helyzet nem jó kiindulópont.

Egyébként, ha már újraválasztásról ejtettünk szót, ne hagyjunk érintetlenül egy másik aspektust sem: Obama elnök rasszbéli hovatartozását, amit „kétélű fegyverként” tartottak számon mindvégig a kampány során. Obamától részben származása miatt is vártak olyan sokat: én nem vagyok teljesen biztos abban, hogy önmagában az Obama-program, ha ugyanez például egy John Kerry személyéhez társul, akkor is megnyerte volna az elnökválasztást. Tehát itt majd hogyanem egyfajta fordított rasszizmus érvényesült, ami jól eladhatóvá tette őt a választók széles körében. Elnökként viszont már kevés csupán a személye: ilyen szempontból eleve nem tudhatott megfelelni a várakozásoknak. Nem beszélve arról, hogy neki nagyon nagy a felelőssége, és valamilyen szinten ez is biztosan nyomasztja, mert ha ő kudarcot vall, akkor egy-két generációra vélhetően megint el lesz vágva a fekete politikusok sora. Mert az amerikaiak 15%-a még mindig rasszista, és féltő, hogy bár neki sikerült ezt legyőznie, kudarca esetén újra működésbe lépne az úgynevezett Bradley-effektus, hogy a felmérésekben az emberek jórészt a politikai korrektség jegyében nem kifogásolják egy jelölt bőrszínét, de a szavazófülkében mégis inkább a másik jelöltre ikszelnek.

Eddig beszélünk az Egyesült Államokról és annak is az elmúlt néhány évről. Lépünk kicsit hátrébb mind térben, mind időben: hogyan értékelhetjük a Szovjetunió felbomlása utáni időszakot a nemzetközi kapcsolatok alakulása tekintetében általában?

Anélkül hogy hosszasan ecsetelnénk a mindenki által jól ismert dolgokat, összegezve elmondható, hogy a bipoláris világrend fölbonlása után egy ideig volt az amerikaiaknak egyfajta „csillagórájuk”, amikor az oroszok már gyengék voltak, a kínaiak még gyengék voltak, a németek pedig nem nagyon akartak erőteljes világpolitikát folytatni. A '90-es évek elején valóban unipoláris volt a világ – vagy használhatjuk az Egyesült Államokra a „globális hegemón” terminust. Ezt követően viszont az erőközpontok kezdtek kicsit föléledni, ami nem azt jelenti, hogy az összes spektrumon veszélyeztették volna az amerikaiakat, mert a katonai spektrumban senki nem veszélyeztette. A gazdaságiban viszont már vesztek pozíciókat, csakúgy mint a puha hatalom dolgában – bár pár évtizedig még biztos, hogy McDonald'sok lesznek, nem pedig kebabsütődékekben fogunk falatozni, és Michael Jacksont hallgatjuk, nem pedig a legújabb kínai popsztárt s a többi. A politikai pozíciók mindazonáltal ezzel együtt is gyengültek: az, hogy a németek és a franciák 2001-ben, 2002-ben, 2003-ban több kérdésben nyíltan azt mondták, hogy „nem”, újdonság volt Washington számára, ehhez nem szoktak hozzá; ettől kezdve kezdtek mutatkozni a jelei egyfajta új német–francia–orosz egymásra találásnak. Nyugat-Európában rádöbbenek ugyanis, hogy szilárd és komoly európai biztonsági struktúra oroszok nélkül nem létezhet, miközben az oroszok is szeretnék felváltani itt az amerikaiakat.

Tehát a '90-es évek végétől megkezdődött egy olyan változás, ami elvezetett oda, hogy most már van több erőközpontunk, és mára már tripoláris világról beszélünk. Vagy alternatívaként kínálkozik világpolitikai jelenünk megragadására, Richard Haas megfogalmazásában, a *nonpolar world*. Bár azért szerintem pólusok még vannak, mert a rivalizálás folyik a feltörekvő hatalmak közt is – Kína, Oroszország, India. Vagyis, és erre is fontos rámutatni, nem arról van szó, hogy mindenki egy ellen, az amerikaiak ellen lenne, hanem a feltörekvők egymást is gátolják, egymással is rivalizálnak. Az egyik dolog ez a nagypolitikában.

A másik, hogy nagymértékben megnövekedtek az úgynevezett nem-állami szereplők – számuk, jelentőségük, képességük a politika befolyásolására; gondolok itt akár pénzügyi, akár transznacionális csoportokra. Ennek a jelenségnek a különlegessége az, hogy ezen újabb szereplőket a hagyományos intézményrendszerrel nem lehet kezelni – értsd: nem lehet az ENSZ elé citálni az al-Kaidát vagy az ETA-t, például. Márpedig ha a fennálló rendszerben nem lehet őket kezelni, újat kell kitalálni, amit még nem találtak ki.

Ezenkívül nagyobb hangsúlyt kaptak az újszerű és transznacionális „biztonsági” kihívások. Már nem arról van szó, hogy atombombát dobának egymás fejére, hanem energiaforrásokról, vízellátásról, környezetkárosodásról, klímaváltozásról, minden egyébről. Nagy polémia folyik arról, hogy ezek a folyamatok mennyire gyorsak – és ezekkel kapcsolatosan napvilágot láttak igen ijesztő erőjelzések is. Hogy miközben csökken a lakható területek mérete és a felélhető nyersanyagok forrása, az emberi népesség növekszik, amiből komoly konfliktusok indukálódnak. Az efféle kihívások kerültek most előtérbe, és ezekben, őszintén szólva, az amerikaiak nem mindig járnak élen. Az egyik oldalról követni kellene az európai napirendet – károsanyag-kibocsátás és egyebek tekintetében – a másik oldalról viszont, hogy mindenért Amerikát kiáltják ki bűnbaknak, szerintem nem teljesen helyes, mert, a példánál maradva, a károsanyag-kibocsátás tekintetében Kína és India sokkal többet árt az Egyesült Államoknál. Az amerikaiak felfogása így az, hogy amennyiben ők egyoldalúan végrehajtanák az elvárásokat, abból a riválisaik kerülnének ki győztesen, vagy legalábbis előnyhöz jutnának. Természetesen meg kell különböztetni a már intenzív és a még extenzív gazdasági fejlődési szakaszban lévő országokat – az utóbbira példa Kína vagy India, az előbbire az Egyesült Államok és Nyugat-Európa –, és ezen problémaegyüttesek finomhangolásánál az eltérő adottságok okozta különbségek figyelembe vétele nagyon kényes téma. És a képletet még tovább bonyolítják az óriási lobbierővel bíró érdekelt multinacionális cégek. A tények és összefüggések számbavétele ráadásul sokszor amiatt is nehéz, mert sok kérdésben még a tudományos világ képviselői is megosztottak, illetve az eredmények mögött

sok esetben torzító, adott pozíciókból fakadó inherens érdekek húzódnak meg, és emiatt nem egyszerű eldönteni, mit kell valós veszélynek tekinteni és mi a kreált fenyegetés. Egyik kedvenc példám erre a H1N1-világiárvány esete, de ide lehet sorolni a klímaváltozástól a génmódosított élelmiszereken keresztül az energiahordozókig sok mindent.

Összességében a világ sokszínűbb és egyben bizonytalanabb lett, megszűntek a könnyen kijelölhető levert cölöpök – mint amilyen annak idején a nagy összefogást teremtő náciizmus vagy kommunizmus elleni harc volt. Legutóbb a terrorizmust próbálták behelyettesíteni ezek helyére, de ez nem bizonyult olyan mozgósító tényezőnek, amiért az emberek nagy áldozatokra hajlandók lennének – sokkal megfoghatóbb volt az, amikor a Vörös téri díszszemléken vonultak a rakéták, vagy amikor Hruscsov verte a cipőjével a pódiumot az ENSZ-ben. Ehhez képest most egy házilag barkácsolt bombától inkább csak átláthatatlanabb lett a világ. Ráadásul sokkal diverzifikáltabb lett a kommunikációs csatornák rendszere, aminek kapcsán egyáltalán nem vagyok meggyőződve arról, hogy az ismeretek biztosabbak lettek, mert az információk egy része teljesen ellenőrizhetetlen. Ezért mondom egyébként azt is, hogy az utóbbi húsz év külpolitikájában már emiatt is nagyon nehéz doktrínákat alkotni – inkább csak, óvatosabban fogalmazva, elnöki stílusokról lehet beszélni.

Egy másik fejlemény – bár nem szigorúan véve az utóbbi húsz évé, de e periódusban mindenesetre még inkább felerősödve – a demokrácia működési elveinek az átalakulása. Annak idején volt egy rosszindulatú vicc, hogy „az emberi visszafejlődést, a fordított darwini evolúciót lehet tanulmányozni George Washingtontól George Bushig”. Ez persze csak egy „bon mot”, de azért a tendenciákat tekintve némi igazság van a dologban, csak hogy egészen más, nem személyeskedő, hanem rendszerszintű megközelítésből. Mert ha megnézzük a kétszáz évvel ezelőtti Amerikát, a washingtoni generációt, akkor tulajdonképpen szinte mindegyikük nagy elme volt – az anekdota szerint Kennedy sütött el egy illusztratív mondást ezzel kapcsolatban, amikor a Fehér Házban egy díszvacsorán összegyűlt egy tucat Nobel-díjas és más nagy koponya, miszerint „legutóbb akkor volt ilyen *brainpower* ebben a szobában, amikor Jefferson egyedül vacsorázott”. Abban az időben egy Jefferson, egy Hamilton, egy Adams komolyan vitatkoztak, és ha a Föderalistát elolvassa valaki, szembeszökő, hogy ahhoz, hogy az embereket meggyőzzék egy kérdéstről, olyan magas szintű esszéket írtak, amelyek mindmáig az amerikai politikai gondolkodás alapjait képezik. Ehhez képest, ha ma próbál meg valaki ilyet írni, az első oldal után odavágják a földhöz, mert a tömegdemokrácia magával hozott egy új típusú politikust: a tömegkommunikáció más képességeket kíván. Annak idején George Washingtonnak és a Föderalistának – bár nem szokás emlegetni – az akkori elitet kellett meggyőznie, mert annak volt választójoga, és a művelt felső

középosztálynak, ha Rómára vagy Hellászra hivatkoztak, nem csak a nyári vakáció jutott eszébe. Ma viszont, a *universal franchise* korában – és persze mindezt nem értékítéletnek szánom, hanem tényként állapítom meg –, a legtanulatlanabb és legtájékozatlanabb választónak a szavazata pontosan annyit ér, mint a legképzettebb, legélelátóbb gondolkodóé. Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy a komplexebb jogszabálycsomagokról nemcsak az átlagember nem tud megalapozott véleményt alkotni, de maguk a róla egyik napról a másikra szavazó honatyák sem tudják, mit is tartalmaznak igazából.

És ez nemcsak az Egyesült Államokban van így: anélkül, hogy neveket akarnék mondani, a mai nyugat-európai generáció tagjai sem olyanok, mint Adenauer, De Gasperi vagy Churchill generációja. A tömegpolitika egészen más. És részben emiatt vannak különben Barack Obamának is fokozott nehézségei a belpolitikában, mert ő entellektüel, és ha ő próbálja elmagyarázni a szóban forgó kérdéseket, akkor az emberek egy része azzal vádolja, hogy professzoros, hogy távolságtartó: nekik Clinton kell, nekik Reagan kell, akik egyszerűen tudták előadni mondanivalójukat, és közvetlen, érzelmeket kiváltó emberi gesztusokat voltak képesek produkálni a nyilvánosságnak. Barack Obama pedig – anélkül, hogy mélyebben bele akarnék menni a pszichológiai fejtegetésekbe, de az életrajzában is benne van – talán a származása miatt is távolságtartóbb.

Ebben a változó világban, változó világpolitikai helyzetben – hogy rátérjünk a magyar vonatkozásra is – hogyan lehet értékelni a magyar külpolitika elmúlt húsz évét? Illetőleg egyáltalán van-e önálló magyar külpolitika és van-e egységes magyar külpolitika annak tükrében, hogy az elmúlt ciklusban a magyar külpolitikai stratégia írásos megfogalmazásra is került, de elég sok ellenvélemény, negatívum fogalmazódott meg vele kapcsolatban...?

Az első kérdésre a válasz az, hogy a magyar külpolitika, mint minden külpolitika, nem teljesen független. Olyan nagy az interdependencia az egész világban, hogy ez nem is lehetséges. Amikor a Varsói Szerződés és a KGST tagjai voltunk, nyilván nem volt független a magyar külpolitika, bármennyire is vannak apologétáink, akik visszaemlékezéseikben arról szólnak, hogy külön utakon járt Magyarország: hát Magyarország nem járt külön utakon – az, hogy taktikai kérdésekben kicsit engedtek neki, még nem jelent érdemi önállóságot. Az egyik ilyen klasszikus eset a Világbankhoz és az IMF-hez való csatlakozás utólagos tálalása volt – én már beszéltem olyanokkal, akik akkor illetékes pozíciókat töltöttek be, és akik azt állítják, hogy a szovjetek háta mögött intézte ezt Magyarország, csakhogy ez így nem igaz, mert a szovjetek tudtak minden lépésről, csak éppen azért engedték, mert a '80-as évekre már nem tudták finanszírozni azt a nagy csődtömeget, amit az akkori

kommunista blokk jelentett. Más szavakkal és távolabbi perspektívából: a szovjetek az '50-es években „kibatyuzták” a pénzt a többi más országaiból, a '80-as évekre viszont, amikor már vissza kellett pumpálni, azért engedték el többek között Magyarország kezét is, hogy a Világbankhoz menjen pénzért, mert Moszkvának már nem volt erre kerete. Tehát nem kell mítoszokat gyártani: Magyarország nem volt független.

Ugyanígy – persze más dimenzióban – nem független '89 után sem, mert akkortól egy másik elvárásnak kellett megfeleljünk. Persze nyilvánvaló, hogy ez a megfelelés sokkal kedvezőbb volt, és a megfeleltetés másmilyen eszközökkel történt, de ezzel együtt jól dokumentálható, hogy amikor Magyarország a NATO-hoz kívánt csatlakozni, ennek egyik előfeltétele az volt, hogy Magyarország kössön alapszerződéseket Romániával és Szlovákiával, hogy nincsenek területi igényei és így tovább. Ugyan a magyar fél azt tartotta, hogy '47-ben mi már aláírtunk ilyen cikkelyeket a békeszerződésben, az amerikaiak viszont egyértelművé tették, hogy őket ez nem érdekli, még egyszer tessék aláírni, addig NATO-tagságról szó se essék. Tehát ilyen szinten beleszóltak a magyar külpolitikába kívülről is. És ez csak egy kérdés volt, a másik az volt, hogy tessék az ország szekerét gazdasági értelemben ugyancsak rendbe tenni. Például a Bokros-csomag nemcsak belülről jött, mert a NATO-közösséghez való tartozás azt is jelenti, hogy az országnak gazdaságilag stabilnak kell lennie, hisz a nyugati szövetség nem engedheti meg magának, hogy instabil és fenntarthatatlan gazdaságokat „importáljon”. Szóval külső és belső megfelelési kényszerek voltak és vannak is nyilvánvalóan. Az alapfeltételként megjelenő emberi és kisebbségi jogok érvényesülését külön már nem is kell említeni.

Ez persze nem azt jelenti, hogy Magyarország nagy súlyú ügyekben ne tudna dönteni, de többek között az Európai Unió integrációja arrafelé halad, hogy egyre több autoritást vagy szuverenitást helyezünk át Brüsszelbe – ne is menjünk tovább: Közös Kül- és Biztonságpolitika. Ez ennél fogva azt jelenti, hogy közös álláspontokat fogunk elfoglalni, illetőleg feláll a közös uniós diplomáciai kar. Ez utóbbi kapcsán például gondoljunk bele: ha minden országban lesz európai képviselő, nem biztos, hogy a magyar képviselő mindenütt a jelenlegi formákban kell megmaradjon, sőt magától értetődik, hogy bizonyos kompetenciák át fognak kerülni a közösségi struktúrába. Egyértelmű, hogy az integráció bizonyos szempontból behatárolja a magyar külpolitikai mozgásteret.

Ugyanakkor azért az EU nem határoz meg mindent: bilaterális kapcsolatok továbbra is léteznek, hogy a kapcsolatok fejlesztése terén hová helyezük a hangsúlyokat, az is sok tekintetben rajtunk múlik. Például most egyfajta irányváltás, filozófiaváltás figyelhető meg az Orbán-kormányánál, amely nagyobb hangsúlyt ad a keleti kapcsolatnak, a keleti partnereknek és a keleti modelleknek, mint korábban – ezek váltások, és az adott kereten belüli

mozgásteret érzékeltetik.

Klasszikusan, egy külpolitika akkor eredményes, ha van egy stabil belpolitikai háttér, van egy stabil gazdaság és van egy stabil társadalmi támogatottság. Ezek általában nem nagyon voltak meg egyszerre. A társadalmi támogatottság a NATO- és az EU-csatlakozásnál nagyjából megvolt, a felmérések és a népszavazási eredmények szerint a döntő többség támogatta. Hozzáteszem ugyanakkor azt is, hogy az EU- és a NATO-tagságnak egyszerűen nem volt alternatívája – tehát azért nem zajlott le igazi társadalmi vita, mert nem volt miről. Érdekes módon, akik kisebb hadsereget akartak, azok semlegességet emlegettek – na most az ő figyelmüket föl lehetne hívni arra, hogy Svájcra vagy Svédországra tekintve azt látjuk, hogy a GDP 4-5%-át költik védelmi költségekre, illetve a svájciaknál minden férfi évente három hetet gyakorlatozik: kérdés, hogy a tagságot ellenző aktivisták mennyire fogadnák el, ha Magyarország 1% helyett 5-öt költene a védelemre, és minden férfinak kötelező katonai szolgálatot kellene teljesítenie. Gazdasági és európai integrációs oldalon ugyancsak nem volt alternatíva. Vannak bírálatok, amiket elsősorban szélsőséges pártok gyakorta megfogalmaznak, és adott esetben valós problémákat vetnek föl, de ezek mellől mindig hiányzik a felmutatott reális alternatíva: nem kétséges, hogy az Európai Unió az emberek populáris várakozásait sok szempontból nem váltotta be, mert nem lett itt tejjel-mézzel folyó Kánaán rögtön, de mindeközben észre kell venni azt is, hogy Magyarország kívülről még rosszabb helyzetben lenne, mert akkor az exportlehetőségek beszűkültek volna, és azért Magyarország mégiscsak többet kap vissza, mint amennyit befektet. Nem is szólva arról, hogy ha egy ország EU- és NATO-tagország, akkor a befektetési környezete és besorolása is más, aminek – például a nagyvállalati szférában – rengeteg vonzata van. Egyszerűen nem volt alternatíva: Magyarország ott van, ahol van, és az az igazság, hogy vannak ennél rosszabb geopolitikai, sőt geoökonómiai adottságú helyek is, így inkább nem mennék el abba az irányba, hogy Magyarországnak a kényszerek miatt kellett belépnie. Ezek olyan szervezetek, amelyek Magyarország érdekeit szolgálják rövid-, közép- és hosszútávon egyaránt.

Az úgynevezett nagystratégiai kérdés nem volt kérdés: ezen belül van a sokat emlegetett hármas külpolitikai prioritás, ami felsorolható. A nyugati integráció már megvolt – ezt fentebb ki is tárgyaltuk. A másik kettőnél, a szomszédságpolitikában és a magyarságpolitikában viszont már voltak ellentétek, de itt a mozgástér is más.

A nemzetpolitikánkat illetően először is meg kell említeni, hogy a klasszikus, brubakeri tipológia szerint egy kisebbség esetében három főszereplő van: az anyaország, a befogadó ország (*host nation*) és a kisebbség. A kisebbség helyzetét mindig az dönti el, hogy a három között milyen a

viszony. Ha a kisebbség és az anyaország között jó a kapcsolat, az még egyáltalán nem jelenti, hogy jó a helyzetük is; ha a kisebbség és a többségi társadalom között jó a kapcsolat, nem biztos, hogy jó az anyaországgal; és így tovább, tehát mind a három kell hozzá. Magyarország vonatkozásában, ha nagy általánosságban nézzük, akkor a balközép a két ország közötti kapcsolatot tartotta inkább némileg előbbre valónak, a jobbközép pedig inkább a kisebbség és az anyaország közötti kapcsolat oldaláról közelítette meg a kérdést. Mindkettő törekedett tehát arra, hogy együttműködjön a három reláció, de az egyik inkább az egyik, a másik meg inkább a másik relációba mozdult el. Ilyen szempontból volt és van különbség a két nagy politikai irányvonal közt.

A szomszédságpolitikát illető különbséget pedig röviden úgy lehetne leírni, hogy a jobbközép Közép-Európának mindig valamivel több jelentőséget tulajdonított, míg a balközép – talán egyfajta kompenzációként – mindig valahogy nyugatosabbnak akart látszani, és emiatt a szomszédságpolitikára sokszor nem fordított akkora gondot, mint a nyugati orientációra. Ismert, hogy a Gyurcsány-kormány alatt a visegrádi együttműködés nem volt túl erőteljes; Lengyelországgal rossz viszonyt alakítottak ki ideológiai és egyéb okok miatt, ami Közép-Európa egyetlen középhatalmával szemben nem volt igazán előnyös; Ukrajna kapcsán a narancsos forradalomnál egy ideig szembementek az egész közép-európai konszenzussal; különpolitikát folytattak Oroszországgal kezdetben a Nabucco és a Déli Áramlat, illetve egyebek kapcsán. Szóval az a benyomás, minthogyha inkább a nagyobb hatalmakra – az oroszokra, az amerikaiakra, a németekre – koncentráltak volna, nekik próbáltak volna megfelelni. A jobbközépnél pedig elsősorban – már az első Orbán-kormány alatt is – az jellemző, hogy Közép-Európának sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít: a megítélés az, hogy ha erős Közép-Európa van, akkor az erős Közép-Európa jobban tudja megjeleníteni a közép-európai és azon belül a magyar érdekeket, mint ha egyenként próbálkoznának ezek az országok. Ebben az esetben is a stratégiai megközelítés a másilyen. Viszont hangsúlyozni kell, hogy ebben a megközelítésben korántsem arról van szó, hogy Közép-Európa szembemenjen Európával, hanem egyszerűen arról, hogy Európa is egyfajta érdekérvényesítő fórum, ahol csak különböző alkalmi szövetségekben lehet érvényesülni – attól függően, hogy éppen milyen szakpolitikai területet tárgyalnak: mezőgazdasági politikában, támogatási rendszerek kérdésében, szociális ügyekben, környezetvédelemben más és más országokkal lehet jól együttműködni. Viszont az mindenesetre törvényszerű, hogy Közép-Európa több kérdésben tud együttműködni, mint egy közép-európai ország például egy ibér vagy skandináv országgal: ha a gazdaság szerkezet eltérései miatt lehetnek is hangsúlyeltolódások, a regionális partnerségi politikák mindig összekötik az egyes régiókat. Például

Schengen kiterjesztésének érdeke szintén erőteljesebben jelenik meg a közép-európai térség országaiban, mint bármely más tagállam törekvéseiben.

Szemmel látható, hogy törekvés mutatkozik minél többrejtű és többirányú kapcsolatrendszer kialakítani, vagy legalábbis tájékozódni. Jó példa erre a Duna-menti együttműködés vagy akár, egy egészen más területről, az Andrássy Egyetem is. Tehát Magyarország Európa közepén szabad vegyértékekkel bír a legkülönbözőbb irányokban, és ezt ki kell használni. Azt hiszem, hogy az átértékelődés, ami a mostani kormánynál elsősorban Oroszországot illeti, amellyel bizonyos szempontokból nem felhőtlen a viszonya a Fidesznek, reálpolitikai alapon működhet. Oroszországot nem lehet Közép-Európából „kitessékelní”, ez nyilvánvaló – és nemcsak az energia miatt. Tehát az, hogy Moszkva irányába tájékozódik a Fidesz, a pragmatizmusát jellemzi.

Összességében mindenesetre lehet azt mondani, hogy a magyar külpolitika relatíve figyelemre méltó folytonosságot mutatott. A fentebb vázolt hármas irány többé-kevésbé működött: ezen belül a hangsúlyokat illetően voltak különbségek, de nagyobb irányváltások nem – külpolitikában nagyon nehéz is lenne 180°-os fordulatokat venni. Korrekciók persze nyilvánvalóan minden választásnál voltak és lesznek is. Így például jól megfigyelhető, hogy jobbközép kormány alatt mindig egy erőteljesebb nemzetpolitikai dimenzió, míg balközépnél egy erőteljesebb államközi dimenzió érvényesül.

Ha a magyar külpolitika jelen helyzetét nézzük, hogy állunk most – egy EU-elnökségre való felkészülés hajrájában, egy jobbulófélben lévő magyar–szlovák viszony tekintetében, egyéb aktualitások tükrében?

Úgy gondolom, hogy jelen pillanatban a magyar külpolitika stratégiai kiindulópontja egy erős Közép-Európára építkező lehetőségekben való közreműködés. Ez megnyilvánul a Duna Régió Stratégiában – nyolc EU-ország és négy nem-EU-s ország komplex együttműködése a kulturális programoktól az infrastrukturális beruházásokig a közös „európai főútvonal” mentén. Ennek tekintetében a hajógyártást illetően például két tábor van: az egyik a Dunát igazítaná a hajókhoz, a másik a hajókat a Dunához; Magyarország a hajókat szeretné a Dunához, a vízminőség, az élhető környezet és egyéb szempontok középpontba állításával. A másik prioritás egy közép-európai energetikai stratégia, ami nemcsak az útvonalak, hanem a források diverzifikálásában is realizálná. Említésre méltó a magyar–lengyel–román stratégiai háromszög kezdeményezése is.

Külön lehetne szót ejteni az EU-bővítésről, ami kapcsán nyilvánvaló például, hogy Magyarország támogatja Szerbia csatlakozását, a nyugat-balkániak és közép-kelet-európaiak perspektíváját, mert valódi és teljes

európai egység csak ezen elemek struktúrába emelésével képzelhető el. Ebbe illik bele Horvátország EU-csatlakozása lezárásának a törekvése. Ezek a Magyarország szintjéhez mérten nagy kezdeményezések mind közép-európai dimenzióval rendelkeznek. Szerintem még ezt is erősíti közvetve az, hogy Oroszországgal pragmatikus kapcsolatot akarunk kialakítani, mert Közép-Európában három nagyhatalom van jelen: Oroszország, Németország és Egyesült Államok – persze lehet fogalmazni árnyaltabban és kevésbé finoman egyaránt, de ez a geopolitikai tény. Magyarországnak érdeke fűződik az úgynevezett keleti partnerséghez, hogy az Oroszország és az EU közti köztes szürke zóna megszűnjön: a stratégia az, hogy Magyarország beágyazódjon az EU-ba, és ne frontországként legyen a peremén – mert Magyarország most sok szempontból az, hisz Szerbia, Ukrajna nem EU-tag, Románia nem schengeni tag. Ha ezek megváltoznának a közeljövőben, az sokat javítana Magyarország helyzetén, perspektivikusan pedig a keleti partnerséggel, Moldovával még inkább beágyazódna, távolabb kerülnének a potenciálisan gazdasági jellegű konfliktus- vagy veszélyforrásoktól.

Ugyancsak nem lehet említetlenül hagyni a következő európai szemeszterre kilátásba helyezett gazdasági kormányzást – a részleges kudarc egész régiókat vagy országcsoportokat ránthat magával. Újfént az Unió szomszédságára tekintve: egy nagy ukrajnai vagy nyugat-balkáni bukás a menekülthullámtól a befektetési környezet megváltozásáig sok szempontból hátrányosan érintene minket. Mindezt az Európa 2020 agendájához is hozzá kell igazítani. Ebben a vonatkozásban kulcsfontosságú elem a magyarországi és az európai romaintegráció. Demográfiailag hasonlóan nagy horderejű problémakör a bevándorlás – európai szinten elsősorban a törököké –, illetve a társadalom elöregeedése; a magyar álláspont az, hogy ezt megfelelő családpolitikával lehetne ellensúlyozni, és hogy a magyar családpolitikai koncepció – a nagycsaládosok segítése s a többi – modellértékűvé, más országok által is átvehetővé válhatna. Mindez persze összefügg a munkahelyteremtés kérdésével is – európai és országos szinten egyaránt.

A „nagypolitikában” számos kérdés övezi a biztonságpolitikai oszlopot – a NATO-nak egyelőre nincs alternatívája, Magyarország egyelőre nem gondolkodik külön európai biztonsági és stratégiai koncepcióban. A globális politikában pedig az az új szemlélet, hogy semmi sem idegen Magyarországtól, ami a világban történik. Tehát igaz, hogy nem tudunk jelen lenni mindenhol, de igenis minket is érdekel, hogy mik történnek ott, mert egyszerűen megérkezhetnek hozzánk a járványok, a menekülthullám, az éhínség, vagy egy háború kitörése esetén az energiaárak felszökésének következményei hamar begyűrűzhetnek hazánkba is (ne feledjük: hazánk 80%-ban energiaimportőr).

Végezetül ne menjünk el szó nélkül a mellett, hogy nemrégiben Önt nevezték ki a

Külgügyi Intézet igazgatójának. Adja magát tehát a kérdés: miként látja a Külgügyi Intézet helyzetét, szerepét az előbb elhangzottak tükrében, illetve van-e személyes „ars poeticája” a Külgügyi Intézet működésével, jövőjével, esetleges változtatásokkal kapcsolatban?

A Külgügyi Intézetnek van egy alapító okirata, és ebben meg vannak szabva a feladatai. Alapvetően három nagy kérdéskör van.

Az egyik, hogy együttműködjön a Külgügyminisztériummal. Itt elsősorban külgügyi tervezésről van szó – rövid-, közép- vagy hosszútávon, a „megrendeléstől” függően. Megemlítendő, hogy többek közt már a Külgügyi Intézet is részt vett annak idején az előző külgügyi stratégia kidolgozásában is. De ezenkívül, hogy a célokról is beszéljek, a cél az, hogy közelebb vigyem az intézet munkatársait a diplomatákhoz: az elméletet és a gyakorlatot jobban kell ötvözni, hisz az egyik fél ezt tudja jobban, a másik fél azt, és a legjobb eredő a kettőnek valamiféle ötvözeteképp áll elő. Számos jól megvalósult amerikai példa is áll előttünk, amely rendszerben például a Brookings vagy az American Enterprise Institution különféle módokon együtt dolgozik a kormányzattal – mikor demokrata kormány van, jellemzően a Brookingsot kéri fel, mikor republikánus, akkor a Heritage Foundationt, a Hudson Institute-ot vagy a Catót.

A másik feladat, hogy önálló kutatásokat végzünk – részint létező éves munkaterv alapján. A kutatások sem teljesen öncélúak, hanem azért ezek is kapcsolódnak a stratégiai irányokhoz. Ilyenekre egyelőre jórészt még csak politikai akarat van, de előbb-utóbb remélhetőleg generálódik pénzügyi akarat is, hogy a Külgügyi Intézetben például a Közép-Európa-kutatásokra is nagyobb erőforrást szánhassunk. Most is vannak kiváló Közép-Európa-kutatók, de ha ez a politikai szándék megvalósul, és megfelelő finansziális támogatás is lesz, magyarul új állásokat kap majd az intézet valamikor (jövőre nem valószínű, esetleg utána), akkor ez azt jelenti, hogy félig-meddig helyreállna az, ami már korábban volt, a Közép-Európai Kutatások Centruma vagy a Közép-Európai Tanulmányok Központja, amit a Gyurcsány-kormányzat annak idején megszüntetett, és szétszórta az embereket a Kisebbségkutatótól kezdve mindenhová. Most a kérdés az, hogy legyen-e önálló ilyen központ vagy inkább munkacsoport legyen: ha nem is alakulna önálló intézetté ez a központ, de néhány kollégával meg lehetne erősíteni ezt a vonalat.

Végül a harmadik és az egyik legjelentősebb funkció a közvélemény tájékoztatása. Sok rendezvényünk van már most is, és még többet szeretnénk. Ezek zöme olyan elemzői és közérdeklődésre egyaránt számot tartó kérdésekre koncentrálnak, mint például az amerikai kongresszusi választások, a NATO-ban és az EU-ban várható változások és így tovább. A tevékenységi kör egy másik részét a nemzetközi konferenciák szervezése

teszi ki – például a következő évben egy nagyszabású keleti partnerségi konferenciát tervezünk. Ezeken túlmenően a hazánkban megforduló, a tudományos és politikai életet képviselő embereknek megkísérlünk fórumot adni – például vendégünk lesz a közeljövőben a török EU-főtárgyaló, majd egy amerikai politológus. Továbbá van egy új kezdeményezés, az úgynevezett Nagyköveti Fórum vagy Nagykövetek Fóruma, ahol – tegnap volt az első – a lényeg az, hogy a magyar kormány vezető tisztviselői a diplomáciai karnak tudják ismertetni az új minisztériumok politikáját, illetve az ezzel kapcsolatos kérdésekre válaszoljanak: ezzel egyszerre hozzuk közel egymáshoz a szakpolitikákat és gazdagítjuk azokat a külföldi nézőpontok megértésével. Jövőre pedig sok olyan rendezvényünk is lesz, ami az EU hivatalos rendezvényeinek sorába illeszkedik, amelyek keretében szakpolitikusokkal és szakértőkkel vitatunk meg különböző kérdéseket – ezek között lesznek évfordulós konferenciák, illetve az adott politikai eseményekhez kapcsolódó események. Illetőleg ne feledkezzünk meg állandó felületeinkről, a Külügyi Szemle és a Foreign Policy Review folyóiratokról, a legkülönfélébb gyorselemzésekről és a folyamatosan aktualizált linkgyűjteményről a honlapon.

Az interjút Holndonner Róbert László és Krizmanits József készítették.

CONTENTS

SOCIETY AND POLITICS 2011/1-2.

FOREWORD OF THE EDITORS

EUROPEAN STUDIES

JÁNOS LAJOS SZABÓ: The failed 1994 Referendum on EU-Accession in Norway: Causes and Argumentations Concerning the Negative Outcome

INTERNATIONAL POLITICS

ILDIKÓ VOLLER-SZENCI: The War Which Was Never Justified. A Humble Account of the Soviet War in Afghanistan from the Just War Theory Point of View

ÁDÁM SCHRIFERT: Lusophonic Integration Efforts – the Undertaking of the Community of Portuguese Language Countries in Africa

HORTENZIA HOSSZÚ: The Chinese Charisma: PANDA-DIPLOMACY

SECURITY POLICY

ÁDÁM FÁBIÁN: The Organizational Changes and Psychological Background of Jihadist Terrorism

REGIONAL STUDIES

DÁVID VOGEL: The Economic Policy of Venezuela – the Chávez Years

IDEAS

ANDRÁS BALOGH: Bitter Observations on the European Union

GYÖRGY SCHÖPFLIN: Europe's Diverse Dilemmas

BOOK REVIEW

ESZTER NOVA: Controlled Creative Destruction (Roubini: Crisis Economics)

INTERVIEW

Tamás Magyarics, the Director of the Hungarian Institute of International Affairs

CONTENTS

A TÁRSADALOM & POLITIKA MEGRENDELHETŐ, ELŐFIZETHETŐ:

POLITOLÓGIAI PÁRBESZÉD TÁRSASÁGA
2045 TÖRÖKBÁLINT, BAROSS U. 12.
E-MAIL: INFO@TARSADALOMESPOLITIKA.EU

KIADJA:

L'HARMATTAN KIADÓ
POLITOLÓGIAI PÁRBESZÉD TÁRSASÁGA

KÖZREMŰKÖDIK A POLITOLÓGUS HALLGATÓK ORSZÁGOS EGYESÜLETE

ISSN 1786-8475

SZÖVEGGONDOZÓ: HOLNDONNER RÓBERT LÁSZLÓ
FEDÉLTERV: DÖMÖTÖR LAJOS
FORMAI MUNKÁK: HOLNDONNER RÓBERT LÁSZLÓ – TÜRKE ANDRÁS ISTVÁN

INFO@TARSADALOMESPOLITIKA.EU
WWW.TARSADALOMESPOLITIKA.EU
WWW.HARMATTAN.HU – WWW.POLITOLOGIA.HU

ONLINE VERZIÓ / ELSŐ NYOMAT

1000 Ft

